

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. К.Д. УШИНСЬКОГО»**

На правах рукопису

Проноза Інна Іванівна

УДК 323.28 (048)

**Політичний тероризм як загроза стабільності
сучасного суспільства**

23.00.02 - політичні інститути і процеси

ДИ С Е Р Т А Ц І Я

на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Науковий керівник -
доктор політичних наук
Кіссе Антон Іванович

Одеса – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРОРИЗМУ	
1.1. Тероризм як предмет теоретичного аналізу в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених.	11
1.2. Поліваріативна типологія тероризму.	29
1.3. Компаративний аналіз тероризму з іншими формами прояву політичного насилля.	54
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ	
2.1. Соціальні, релігійні та етнічні протиріччя як передумови тероризму.	82
2.2. Психологічний фактор політичного тероризму.	108
Висновки до розділу 2	126
РОЗДІЛ 3. АНТИТЕРОРИСТИЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ФАКТОР СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА	
3.1. Складові ресурсної бази тероризму.	128
3.2. Зарубіжний теоретичний та практичний досвід у протидії тероризму.	142
3.3. Протидія тероризму в Україні: стан та перспективи.	160
Висновки до розділу 3	189
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201

ВСТУП

Актуальність дослідження. Тероризм став однією з глобальних проблем сьогодення. Він стосується і впливає на всі сфери існування сучасного суспільства, передусім – на його безпеку, стійкість функціонування політичних інститутів, стабільність багаторівневої системи соціально-політичних та міжнародних відносин.

В даний час політичний тероризм є особливим типом політичної боротьби деструктивних сил за владу і вплив на різні сфери соціуму. Тероризм перетворюється на постійно діючий, дестабілізуючий чинник суспільного розвитку. Його небезпека визначається здатністю подолання сформованого геополітичного простору, незалежно від наявності бар'єрних географічних чинників.

Руйнування стійкою політичною середовища необхідно розглядати як стратегічну мету політичного тероризму. Спираючись на розбалансовану структуру соціуму, він прагне примусити суспільство функціонувати, розвиватися в заданому терористичними силами напрямку. Політичний тероризм перетворився на деструктивну силу, яка генерує соціальну, політичну нестабільність в міжнародному масштабі.

Актуальність дослідження феномена тероризму як політичного явища зростає для вітчизняної науки унаслідок загрози, яку він представляє для державної безпеки та стабільності суспільства в цілому. Проблема тероризму має як внутрішньополітичне, так і зовнішньополітичне значення. Прояви тероризму усередині країни порушують стійкість політичної системи суспільства, сприяють дестабілізації політичного курсу, а у ряді випадків здатні паралізувати дії влади, сприяючи підриву їх авторитету серед населення. Все це ставить під загрозу стан і тенденції прогресивного розвитку сучасного суспільства.

Політичні реалії визначили актуальність і потребу теоретико-методологічного осмислення природи політичного тероризму як складного, різноспрямованого соціально-політичного явища. Важливість дослідження даної проблеми безпосередньо пов'язана з необхідністю визначення ресурсного потенціалу політичного тероризму, що розглядається в якості організаційних, матеріальних і духовних підстав для його розгортання та відтворення, надання активного типу функціонування.

Як показує практика, спираючись на розгорнутий внутрішній ресурсний потенціал, сучасний політичний тероризм здатний додати суспільству якісно нового алгоритму розвитку – запустити механізм вкрай небезпечного військово-політичного явища, що визначається як терористична війна. Тим самим перевести соціум, його політичну систему в новий стан з високим рівнем драматичних і трагічних політичних перспектив як у локальному, регіональному, так і глобальному вимірах.

Жодна з сучасних теорій тероризму поки що не дає повні і всеосяжні відповіді на питання, пов'язані з даним феноменом. Необхідно детальніше осмислити політичну суть сучасного тероризму. Немає єдиних підходів до розуміння проблеми, немає чітких критеріїв ідентифікації суспільно небезпечних акцій, що визнаються терористичними, неоднозначно оцінюється дана проблема зі сторони ЗМІ, суспільними рухами, правозахисними організаціями. Глибоке науково-теоретичне вивчення тероризму як політичного явища, знання основних механізмів детермінації політичного насильства і умов його функціонування мають вагоме значення для здійснення заходів щодо звуження кола цих причин і умов.

Дослідження тероризму невід'ємне від вивчення екстремізму, що дозволяє зрозуміти їх взаємозв'язок і взаємообумовленість. Знання сутності політичного тероризму, його залежності від геополітичних, соціально-політичних, економічних, психологічних і ін. умов відкриє можливості для прогнозування його проявів. Рішення цих завдань дозволить своєчасно

попереджувати нові терористичні акти, здійснювати підготовку і проведення антитерористичних заходів.

Аналізуючи суперечливий досвід вітчизняної і світової політичної історії, теорії та практики, назріла необхідність виробити розуміння тероризму як складного, системного утворення з багатосторонніми формами його прояву.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження розроблене згідно з загальною науково-дослідною темою кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ держреєстрації 0109U000215), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета дисертаційного дослідження – визначення сутності політичного тероризму як феномену сучасності та обґрунтування ефективних заходів сучасної протидії терористичній діяльності.

Центральна тема дисертаційного проекту обумовила нагальність вирішення наступних **дослідницьких задач**:

- розглянути концептуальні підходи до дослідження тероризму як політичного явища та уточнити його теоретичне розуміння;
- виявити основні ознаки та види політичного тероризму;
- здійснити компаративний аналіз тероризму з іншими формами прояву політичного насильства;
- визначити передумови і причини виникнення і активізації політичного тероризму;
- дослідити соціальні, релігійні та етнічні протиріччя, які виступають передумовами тероризму;
- з'ясувати роль психологічного фактору політичного тероризму;
- дослідити шляхи та механізми локалізації тероризму;
- проаналізувати складові ресурсної бази тероризму;

– розглянути особливості протидії тероризму в Україні.

Об'єктом дослідження є тероризм як складне і комплексне соціально-політичне явище.

Предметом дослідження є виявлення ступеню загрози політичного тероризму стабільності сучасному суспільству.

Методи дослідження цілком підпорядковані необхідності вирішення центральної проблеми даної дисертації та визначаються метою і завданнями наукового дослідження.

Відповідно до особливостей теми, об'єкту і предмету дослідження в дисертації застосовується сукупність принципів і методів, що дозволяють реалізувати сформульовані цілі і завдання, забезпечити достовірність отриманих результатів.

Дослідження будується на основі принципу всебічного розгляду проблеми відповідно до логіки сходження від абстрактного до конкретного. Це отримало вираз в структурі дисертації, у формулюваннях назв розділів і підрозділів. Відштовхуючись від категоріального аналізу основних понять дослідження, автор послідовно розглядає питання детермінації політичного тероризму, форми його прояву і шляхів подолання.

Крім загально філософських і загальнонаукових методів пізнання досліджуючи прояви і форми політичного тероризму, застосовується порівняльний підхід, що дозволяє виявити істотні відмінні ознаки цього феномену політичного життя, розглянути його співвідношення з іншими формами політичного насильства.

При розгляді питань детермінації політичного тероризму автор спирається на діалектико-матеріалістичну методологію аналізу причинної обумовленості явищ, використовує елементи геометодології, що допускає урахування ролі геополітичних інтересів в зовнішньополітичних і внутрішньополітичних явищах.

Аналізуючи сучасні методи боротьби з політичним тероризмом, у ряді випадків застосовуються елементи соціального моделювання і методу аналізу

конкретних ситуацій (case-study), що дозволяє проілюструвати і підтвердити теоретичні висновки дисертації. Когнітивний аспект аналізу проблеми доповнюється ціннісним підходом, що дозволяє застосувати загальнолюдські критерії оцінки політичного тероризму у всіх його формах і проявах, уникнути помилки абсолютизації крайнощів сцієнтизму і антисцієнтизму, що недооцінюють реальну взаємодію суб'єкта та об'єкту в рамках єдиної людської діяльності.

Розгляд ряду питань, зокрема подолання політичного тероризму, потребує звернення до системного підходу, використання структурно-функціонального аналізу місця і ролі органів державного управління, громадських організацій в боротьбі з політичним тероризмом.

У дисертації використовуються офіційні документи, в яких кваліфікуються багатоманітні явища, пов'язані з політичним тероризмом, визначаються принципи політики держави у відношенні до його попередження і подолання.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в аналізі сучасного політичного тероризму як загрози стабільності суспільства та розробці комплексу заходів боротьби з ним. У результаті дослідження було отримано наукові результати, що мають наукову новизну.

Уперше:

- на рівні дисертаційного дослідження досліджено загальну соціально-психологічну природу політичного тероризму як багатовимірного і синтетичного за своєю природою явища, його психологічну причинну складову. Показано, що суб'єктивний фактор відіграє ключову роль у виникненні та поширенні даного феномену при наявності відповідних об'єктивних причин – політичних, економічних, соціальних, національних тощо. Враховуючи, що в сучасних умовах однією з ключових цілей тероризму є максимізування деструктивного психоемоційного ефекту терористичного акту, який, таким чином, сприяє розвитку дисфункціональних процесів в

соціетальному і політичному просторі, обґрунтована роль соціально-психологічного чинника у протидії тероризму;

- обґрунтовано доцільність застосування терміну «контроль над тероризмом» щодо діяльності, спрямованої проти тероризму. Даний термін охоплює весь спектр такої діяльності і є більш точним у порівнянні з іншими термінами.

Удосконалено:

- сутність і основні риси тероризму як політичного феномену. До проявів політичного тероризму і відображення його сутності як особливого соціально-політичного явища можуть бути віднесені наступні ознаки: присутність безпосереднього або опосередкованого насильства для досягнення політичних цілей, які не можуть бути досягнуті звичайними (законними) засобами; умисний характер насильства і залякування, спрямованість на дестабілізацію або руйнування основних політичних структур протиборчої сторони; використання конспірації як необхідної умови існування терористичних організацій і здійснення терористичних дій; категоричне заперечення суб'єктами політичної боротьби принципів загальнолюдської моралі, цинічна зневага нормами гуманізму і справедливості;

- термін «протидія» по відношенню до тероризму як політико-правового явища відображає увесь комплекс антитерористичних заходів, а не лише заходи кримінальної репресії, враховуючи природу тероризму як складного соціально-політичного а не лише суто правового явища.

- визначення причин виникнення та ескалації тероризму як багатофакторного суспільно-політичного явища, у функціонуванні якого суб'єктивно-психологічний чинник відіграє вагомий роль. Однак, особливого значення він набуватиме за наявності передумов, що мають об'єктивний характер (етнічних, національних, територіальних тощо суперечностей), у той час як А культурні (релігійні) суперечності не є головною причиною активізації та значного розповсюдження сучасного тероризму.

Отримало подальший розвиток:

- визначення та з'ясування основних засад дослідження тероризму в українській і світовій науковій думці. Розгляд понять «екстремізм», «терор», «війна» тощо та компаративний аналіз видів політичного насилля надав можливість більш точно зрозуміти якісні характерні особливості феномену політичного тероризму, під яким розуміється застосування крайнього насильства (або загроза його застосування) проти цивільного населення для впливу на органи державної влади й управління з певною суспільно-політичною метою. У такий спосіб удосконалено понятійно-категоріальний апарат дослідження політичного тероризму;

- систематизовано теоретико-методологічні підходи до дослідження природи сучасного тероризму, що дало можливість дослідити різновекторність чинників, які обумовлюють його появу. Аналіз природи сучасного тероризму дозволив дійти висновку щодо пріоритетності застосування ненасильницьких форм антитерористичної діяльності задля недопущення переростання терористичного конфлікту у ціннісне протистояння глобального рівня.

- стратегії антитерористичної політики в сучасному світі на теоретичному та практичному рівнях для визначення та узагальнення комплексного зарубіжного досвіду та використання його у вітчизняній антитерористичній політиці.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації можуть стати основою для наукових публікацій, навчальної літератури з питань національних і конфесійних відносин. Результати дослідження є корисними для подальшого поглибленого вивчення феномену політичного тероризму істориками, політологами, соціологами, психологами, конфліктологами, філософами. Рекомендації з контролю над політичним тероризмом на території України можуть застосовуватися в практичній діяльності відповідними державними і суспільними структурами. Матеріали дослідження можуть бути використані в

навчальному процесі при викладанні курсів з політології, соціології, політичної психології, спецкурсів у вищих навчальних закладах, наприклад, таких як «Соціальні та політичні конфлікти», «Україна в системі міжнародної безпеки» та ін.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати дослідження обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави і громадянського суспільства» (м. Одеса, 2010), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум – 2010: стратегії України в геополітичному просторі» (м. Ялта, 2010); III Міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 2011 р.).

Основні положення роботи обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (2009-2011 рр.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 4 наукових публікацій, які надруковані у виданнях, що визнані фаховими з політичних наук.

Структура дисертації обумовлена специфікою проблем, що стали об'єктом і предметом дисертаційного дослідження та відповідає його меті і завданням. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких містить підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації сторінок. Список використаних джерел містить найменувань (сторінок).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРОРИЗМУ

1.1. Тероризм як предмет теоретичного аналізу в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених.

Визначення тероризму як поняття політичної науки впродовж всього досліджуваного періоду представляє підвищену наукову актуальність. В даний час вітчизняна і зарубіжна література налічує більше сотні різних визначень тероризму. Це пояснюється наступними причинами. По-перше, ідеологічною тенденційністю: визначаючи ті або інші політичні дії як терористичні, політологи і політики керуються своїми ідейними симпатіями і антипатіями. По-друге, тероризм торкається різних аспектів життєдіяльності суспільства: юридичних, історичних, психологічних, технологічних. Його важко відокремити від таких понять, як «злочин», «насильство», «війна», «агресія». З одного боку, це ускладнює процедуру аналізу, а з іншої – сприяє повнішому розумінню феномену тероризму.

Існуючі визначення тероризму, слід класифікувати на наступні групи.

У першу групу слід включити визначення, згідно яким тероризм визначається як різновид насильства. Дійсно, насильство і тероризм тісно зв'язані між собою, а проблема тероризму спочатку досліджувалася саме в рамках загальної теорії насильства. Оскільки в терористичних актах насильство або його загроза використовуються як інструмент дії на об'єкт, зведення тероризму до насильства є досить поширеною точкою зору. Так, В. Маллісон і З. Маллісон розуміють під тероризмом систематичне використання крайнього насильства або загрози насильством для досягнення публічних і політичних цілей [180, с. 36]. Е. Миколус називає тероризмом використання або загрозу використання зухвалою наднормального насильства з політичними цілями [176, с. 44]. Б. Хоффман визначає тероризм

як насильство або загрозу насильству, що застосовується і спрямовується на досягнення політичної мети [174, р. 156].

Погляди російських дослідників, які розділяють теж цю точку зору представлені К. В. Жаріновим, М. Н. Шаховим, В. А. Епштейном та іншими авторами. Так К. В. Жарінов вважає, що тероризм – це спосіб вирішення політичних проблем методом насильства [49, с. 23]. М. Н. Шахов розуміє під тероризмом загрозу безпеці особи, суспільства і держави насильницьку діяльність окремих громадян, соціальних груп, суспільних об'єднань і інших організацій в політичних цілях [157, с. 80]. Недоліком визначення останнього є не тільки ототожнення тероризму з насильством взагалі, але і виключення з цього поняття державних форм терористичної діяльності. Аналогічне твердження висловлює В. А. Епштейн, який стверджує, що тероризм - це насильницький метод або загроза його застосування, що використовується неурядовими, нечисленними, законспірованим і групами і організаціями [46, с. 17].

Даний підхід представлений в законах України, законах РФ і західноєвропейських країн. Так, у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року під тероризмом розуміється суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому невинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [54, с. 6].

Так, у Федеральному законі Російської Федерації «Про боротьбу з тероризмом», прийнятому Державною Думою 3 липня 1998 р. і схваленому Радою Федерації 9 липня 1998 р., під тероризмом розуміється насильство або загроза його застосування відносно фізичних осіб або організацій, а також знищення (пошкодження) або загроза знищення (пошкодження) майна і інших матеріальних об'єктів, що створюють небезпеку загибелі людей, спричинення значного майнового збитку або настання інших суспільно

небезпечних наслідків, здійснюваних в цілях порушення суспільної безпеки, залякування населення, або тиск на ухвалення органами влади рішень, вигідних терористам, задоволення їх неправомірних майнових і (або) інших інтересів; посягання на життя державного або суспільного діяча, в цілях припинення його державної або іншої політичної діяльності або з помсти за таку діяльність; напад на представника іноземної держави або співробітника міжнародної організації, що користуються міжнародним захистом, а також на службові приміщення або транспортні засоби осіб, що користуються міжнародним захистом, якщо це діяння здійснене в цілях провокації війни або ускладнення міжнародних відносин [53].

Держдепартаментом США використовує наступне визначення тероризму: це умисне політично мотивоване насильство, вжите проти цілей, які не беруть участь у військових діях, вчинене субнаціональними групами або підпільними державними агентами, як правило, направлене на вплив щодо громадськості [185]. Тобто, у визначенні підкреслюється політичне мотивування терору. Держдепартамент США робить акцент на навмисний і спланований або добре прорахований характер дій терористів на протипагу більш спонтанним актам політичного насильства: дане визначення акцентує на неминучій політичній підоснові тероризму і фундаментальній субнаціональній характеристиці терориста. Але, на думку автора дослідження, у визначенні не враховується психологічний аспект тероризму. Загроза насильства так само небезпечна, як і сам акт насильства, тому тероризм, крім знищення об'єкту, прагне зробити тривалий психологічний вплив на широку цільову аудиторію.

Щодо законів Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії, то вони визначають тероризм як застосування серйозного насильства (або загроза його застосування) проти будь-якої особи; спричинення серйозної шкоди (або загроза спричинення) майну; створення серйозних ризиків здоров'ю або безпеці суспільства, серйозне втручання в забезпечення життєдіяльності суспільства або підрив електронних систем, якщо ця дія

здійснюється з метою вплинути на уряд, залякати суспільство (або його частину) на політичних, релігійних або ідеологічних підставах [26, с. 52].

Отже, представлені вище визначення розглядають тероризм як різновид насильства. На думку дисертанта, підхід, згідно якому тероризм визначається як різновид насильства, є одностороннім, оскільки у ньому не визначається межа між тероризмом і іншими проявами насильства і не характеризується його суспільне коріння, практично не розглядаються соціально-політичні і соціально-психологічні наслідки терористичної діяльності.

Друга група дослідників визначають тероризм як «форму політичної боротьби» і стверджують, що головним в тероризмі є політична основа, домінуюча над іншими. Прихильниками даного підходу стали Б. Дженкінс – директор Центру досліджень політичних наук і У. Лакер – відомий вчений-терролог, професор історії університету Джорджтауна [172, р. 73].

Б. Дженкінс запропонував визначення, яке стало використовуватися органами безпеки: тероризм – це використання або загроза використання сили, направленої на досягнення політичних змін [178].

У. Лакер назвав тероризмом незаконне використання сили проти невинних людей для досягнення політичних цілей, при цьому додав, що спроби вийти за рамки звичайного визначення даремні, оскільки сам термін суперечливий [179, р. 97].

Видатний російський юрист Л. А. Моджорян стверджує, що «тероризм –это акти насильства, що здійснюються окремими особами, організаціями або урядовими органами, спрямовані на усунення небажаних державних і політичних діячів і дестабілізацію державного правопорядку в цілях досягнення певних політичних результатів» [103, с. 43].

Ю. І. Авдєєв вважає, що «про тероризм можна говорити в тому випадку, якщо здійснюється систематичне, соціально або політично мотивоване, ідеологічно обґрунтоване застосування насильства або загроза його використання» [1, с. 40].

Також тероризм є предметом політологічного аналізу таких дослідників як О. Бодрук, А. Грачов, В. Грехнев, І. Дементьєв, А. Дорошенко, С. Зелінський, А. Яцько та інших. В Україні були захищені кандидатські дисертації, де предметом вивчення є політичний тероризм, а саме : М. Я. Гуцало «Організація протидії сучасному тероризму: політологічний аналіз» у 2008 році [36], В. О. Коршунов «Політичний тероризм – інформаційні методи боротьби» у 2008 році [75], Л. І. Мошкова [105] «Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах» у 2001 році, О. О. Половко «Особливості політичного тероризму в сучасному суспільстві» у 2005 р [119]. У Російській Федерації також були захищені наступні дисертаційні дослідження, зокрема, «Політичний тероризм: сутність, форми прояву, методи протидії» Н. Кудріної [79]. «Політичний тероризм як феномен сучасного суспільства» В. Епштейна [46] та ін.

Внесок вищезазначених дослідників в тому, що вони звернули увагу на політичну природу тероризму, у той же час соціальній складовій не приділялося значної уваги.

Дослідники третьої групи визначають тероризм як різновид злочинної діяльності та розглядають його, зокрема, з юридичної точки зору. Так, Дж. Амос [182] вважає, що тероризм – це будь-який акт, який сам по собі є злочином, зокрема, насильницьким злочином. Г. Грей і У. Парето визначали тероризм як «незаконне використання сили» [177]. Таким чином, визначення, які дають юристи, носять конкретно-правознавчий характер, що дозволяє давати чітку правову оцінку тим або іншим діянням. Тому вони вважають за краще абстрагуватися від теоретичних міркувань про суть тероризму і перераховувати конкретні види терористичних злочинів. Даний підхід властивий ряду урядів європейських держав. Наприклад, в Німеччині під тероризмом розуміється використання злочинних актів для досягнення політичних цілей або способ, який дозволяє створити політичний безлад. Б. Гросскап уточнює, що тероризм визначається в Німеччині як порушення

закону і проти терористів, які переступають закон, можуть бути прийняті певні правові заходи [173].

Також з юридичної точки зору це суспільно небезпечне явище проаналізували В. Антипенко, Ю. Антонян, В. Ємельянов, Ю. Іванов, В. Крутов, В. Ліпкан, В. Лунєєв, С. Мохончук, В. Петрищев, В. Устинов та інші. Так, монографія В. Антипенка, начальника Штабу Антитерористичного центру при Службі Безпеки України, «Боротьба з сучасним тероризмом. Міжнародно-правові підходи» [3] є комплексним дослідженням тероризму в ракурсі суміжних із міжнародним правом наук: політології, філософії, економіки, культурології, соціології. Автором розглянуто деякі кримінологічні проблеми протидії тероризму, запропоновано принципово нові кваліфікаційні конструкції складу міжнародного злочину – «тероризм» та правові механізми його подолання, що ґрунтуються на принципі колективної відповідальності всіх учасників міжнародних відносин. Авторське дослідження В. Ліпкана, Д. Никифорчука, М. Руденка «Боротьба з тероризмом» [88] репрезентує неопарадигму дослідження тероризму. За допомогою системного синергетичного підходу він досліджується як складна, відкрита, нелінійна система. Значну увагу приділено проблемам організації боротьби з тероризмом (тероризм з позиції теорії динамічних систем розглянуто також у праці Г. Пастернака-Таранущенка «Проблема тероризму в світлі теорії нестабільності») [114].

Особливої уваги заслуговує кримінально-правовий аналіз тероризму, здійснений В. Ємельяновим. Серед його багаточисельних наукових робіт заслуговує уваги «Кримінальна відповідальність за тероризм та злочини з ознаками тероризування» (2001 р.) [47].

Отже, юриспруденція допомагає створити правову базу для боротьби з тероризмом. При розгляді особливостей правового регулювання і боротьби з тероризмом відправною крапкою є законодавче вирішення дефініції тероризму, оскільки в даному випадку це ключове для всієї антитерористичної діяльності завдання переходить з сфери теоретизування в

практичну площину. Але юристи до цього не визначилися із законодавчим визначенням тероризму. У кримінально-правовій галузії, юридичній теорії і політичній мові феномен тероризму позначають три взаємозв'язаних і взаємообумовлених, але не тотожних підходи, які інколи суперечать один одному.

Четверту групу представляють визначення, що акцентують увагу на психологічних аспектах та наслідках тероризму. Серед робіт, які досліджують психологічні та ідеологічні аспекти тероризму, автор відокремлює праці В. Васильєва, М. Галамба, І. Дубровського, Д. Ольшанського, В. Остроухова, Б. Орлова, В. Пронякіна, М. Шепельова, Г. Щедрової, які надають багатий науковий та прикладний матеріал з проблематики, підіймають питання психологічної та ідеологічної складової тероризму, а також його середовища в умовах сучасного громадянського суспільства і глобалізації. В цьому випадку мета тероризму не вбивство, а залякування.

Відомо, що є страх розумний, коли людина вірно визначає джерело і величину небезпеки і приймає заходи, які її знижують. Є страх неадекватний (невротичний), коли людина або впадає в апатію, або здійснює дії, шкідливі або навіть згубні для неї самої. Мета терористів – створення саме невротичного страху. Деморалізовані і залякані люди самі роблять те, що необхідно терористам.

Теоретико-психологічний аналіз тероризму здійснено Д. Ольшанським у праці «Психологія тероризму» [109], в якій узагальнюється власний авторський досвід, набутий ним під час перебування у так званих «гарячих точках». У сучасних дослідженнях доволі часто наводяться теоретичні результати «круглого столу» «Тероризм: психологічні коріння та правові оцінки», що був організований журналом «Держава і право» ще у 1995 році. У тому ж році «Психологічним журналом» проведено ще один «круглий стіл»: «Психологи про тероризм».

Психологічний підхід представлений в сучасних словниках. Наприклад, в Тлумачному словнику В. І. Даля підкреслюється націленість тероризму –

злякати смертю, насильством. За своїм значенням, це трактування терміну «тероризм» ближче до сучасного поняття «тероризувати», тобто:

- 1) залякувати, тримати в покорі погрозами насильства і фізичного знищення;
- 2) чинити розправу жорстокими каральними заходами, катуваннями, розстрілами [37, с. 396].

Тлумачний словник російської мови С. І. Ожегова пропонує найзагальніше з визначень тероризму: «політика і практика терору, під яким в першу чергу мислиться залякування своїх політичних супротивників що проявляється у фізичному насильстві, аж до знищення» [108, с. 784].

В політологічному словнику тероризм характеризується як метод політичної боротьби, який полягає в систематичному застосуванні нічим не обмеженого, не пов'язаного з військовими діями насильства, з метою залякування і придушення політичних і інших супротивників. Тероризм полягає в здійсненні вбивства політичних діячів, державних відомств і пересічних громадян, вибухів, нападів на банки, склади зброї, викрадення літаків. Терористи розраховують головним чином на психологічний ефект своїх дій, а не на військово-стратегічну перемогу [118, с. 162]

Згідно даному підходу, С. П. Буртний вважає, що «тероризм – це ідеологічно мотивована форма політичної боротьби, яка є заздалегідь розроблена, з різносторонніми формами насильства на рівні колективних дій державної влади або опозиційних сил і спрямована на залякування політичних опонентів» [19, с. 50-51].

Російські юристи Н. Б. Крилов і Ю. А. Решетов під тероризмом в найширшому значенні цього терміну розуміють акти насильства або загрози насильством, мета яких – вселити страх і примусити діяти або утриматися від дій в потрібному терористам напрямі.

В. В. Зубрин [98] визначає суть тероризму як залякування політичних і інших супротивників. Саме залякування, деморалізація протилежної сторони вважається головною особливістю насильницької дії, званої тероризмом. З

цих визначень видно, що залякування розглядається як самоціль тероризму, а з цим можна не погодитися.

П'ята група включає в себе історико-філософський аспект визначення тероризму. Аналізуючи історіографію з проблем тероризму, необхідно також згадати праці Н. Беглової, Т. Бояр-Созонович, В. Вітюка, С. Ефірова, В. Замкового, М. Ільчикова, Е. Ляхова, Л. Моджорян, К. Салімова та інших. Вважаємо за доцільне зазначити, що позиції окремих авторів, як вітчизняних, так і зарубіжних, висловлені ними у теоретичних дослідженнях, датованих періодом так званої «холодної війни», відрізняються певною заідеологізованістю, а відтак потребують критичної оцінки, врахування реальної ситуації, яка складалася на той час. Зауважимо і на те, що, як важлива наукова проблема, тероризм викликав найбільшу увагу спеціалістів у тих країнах, які безпосередньо відчували на собі факт його існування.

Так, А. Камю у своїй праці «Бунтівник» [59] проаналізував тероризм, зокрема, з філософської точки зору. Серед новітніх теоретичних розробок необхідно назвати дисертацію В. Остроухова «Філософський аналіз морально-світоглядних мотивацій насильства і терору» [111]. Окрім розгляду процесу трансформації морально-світоглядних чинників суспільної та індивідуальної свідомості як передумови застосування насильства і терору, вчений проаналізував також загальні теоретичні проблеми дослідження тероризму, виявивши при цьому специфіку формування основних концептуальних схем та особливості методологічних підходів його вивчення сучасними авторами. Здійснено комплексне дослідження «мета – теорії» терології, а феномен тероризму був представлений як предмет історико-філософського аналізу. Даний аспект можна простежити в працях О. Будніцького «Тероризм у російському визвольному русі: ідеологія, етика, психологія (друга половина XIX – початок XX століття)» [18]; Д. Архієрейського, О. Бажана, Т. Бикової, О. Білокінь «Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст. Історичні нариси» [7].

До шостої групи відносяться дослідження, що відображають соціальну сторону вивчення тероризму. Серед них соціальний аспект тероризму знаходиться в центрі уваги таких фахівців, як О. Паїна та Є. Степанова [112], які працюють над даною проблематикою в Інституті соціології Російської Академії Наук. Зокрема, під редакцією Є. Степанова вийшла збірка наукових праць «Сучасний тероризм: стан та перспективи», в якій здійснено конфліктологічний аналіз тероризму як соціально небезпечного явища.

До сьомої групи належать дослідження інформаційно-публіцистичні напрямки проблематики тероризму та засобів масової інформації надають роботи В. Демченко, А. Кузнєцова, Р. Перла, Г. Почепцова, Т. Ревяко, М. Требіна, які підіймають актуальні питання в галузі розвитку міжнародної терористичної загрози.

Восьма група включає дослідження з проблеми вагомого теоретичного підґрунтя для аналізу природи тероризму та причин його ескалації на сучасному етапі таких праць етнополітологів та конфліктологів: І. Оніщенко, І. Кресіної, С. Римаренка, Г. Перепелиці, В. Котигоренка, О. Нарочницької, І. Воронова, О. Здравомислова, О. Картунова, В. Небоженка та ін. Вплив етнічної і релігійної приналежності на тероризм та розкрито в дослідженнях З. Арухова, В. Герасимова, І. Добаєва, А. Кісе, О. Мураховської, В. Юрченка, А. Ярликапова .

Комплексно проаналізувавши існуючі поняття тероризму, можна зробити детальніше його визначення: тероризм – це використання насильства для досягнення політичних цілей, за допомогою примусу державних органів, окремих громадян до здійснення тих або інших дій на користь терористів щоб уникнути реалізації останніми погроз по відношенню до певних осіб і груп.

Таким чином, дана дефініція відображає два основні атрибути тероризму (залякування супротивників і використання нічим не обмеженого насильства), а також включає політичний аспект поняття.

В рамках політологічного аналізу тероризму поки не приділено належної уваги. Але саме в рамках політичної науки раціонально досліджувати такі важливі питання, як роль політичного тероризму в дестабілізації політичної системи суспільства. Політичний тероризм відрізняє невизнання компромісів протистоячими політичними силами, проникнення у всі сфери суспільних відносин. У основі будь-якого критерію тероризму – негативне відношення до нього як прояву принципу насильницького подолання суперечностей. Таким чином, у сфері політологічного аналізу тероризм – явище, якому властиві суспільна небезпека, нелегітимність і залякування. У цьому сенсі тероризм необхідно віддиференціювати від інших проявів нелегітимного насильства.

Всі вчені сходяться в тому, що питання визначення феномену «тероризм» – одне з серйозних проблем, вирішення яких має ключове значення для ефективної боротьби з цим явищем, адже саме визначення тероризму дозволяє виявити коло суспільних відносин, що охоплюють тероризм і боротьбу з ним, виробити механізми правового регулювання цих відносин.

Визначення поняття політичного тероризму – один з важливих елементів моделі дослідження – достатньо складна проблема. Залежить це від багатьох причин. По-перше, складність і багатоплановість явища, його швидка еволюція в часі і просторі. По-друге, політичний тероризм є предметом вивчення декількох дисциплін. По-третє, заважає науковому осмисленню феномену часте і вільне вживання терміну «тероризм» в суспільно-політичній сфері. Більшість вчених і політиків виробляють свої робочі формулювання, які відповідають їх цілям і завданням. Далі політики, журналісти і письменники вибирають з цих визначень те, що відповідає їх власним поглядам і переконанням. По-четверте, політичний тероризм помилково зараховують до таких явищ, як екстремізм, війна, фашизм, диверсія, партизанський рух і т. д.

У 1973 р. у СБ ООН був створений спеціальний комітет з тероризму, в межах якого йшла інтенсивна розробка визначення тероризму. Експерти-терологи здійснювали спроби класифікувати поняття «тероризм» за цілями, засобами і т. п. Було організовано 12 міжнародних конвенцій з боротьби з тероризмом різного рівня. Але на сьогоднішній день ні до єдиного поняття, ні до єдиного визначення прийти не вдалося. Так само безрезультативно закінчилися і зусилля, що здійснювалися Асоціацією міжнародного права. І це не дивлячись на те, що вченими-терологами, урядовими і неурядовими організаціями було запропоновано більше 100 варіантів визначення тероризму.

Досить часто заважає науковому осмисленню політичного тероризму і розширювальне поняття феномену «тероризм». Так, французькі вчені Я. Майад [181] і А. М. Дурантон-Крабол [170] відзначають, що поняття «тероризм» відноситься до злочину, який загрожує людському спокою і безпеці, ображає загальну совість і завдає збитку людській гідності. Німецький вчений Ю. Бейкес відзначає, що тероризм виявляється в безладному насильстві, направленому, як правило, проти людей. На його думку, тероризм є «систематичне насильство для досягнення публічних або політичних цілей» [183, с. 218].

З погляду М. Креншоу, представниці аналітичного підходу, сам терористичний акт, цілі і можливість політичного успіху є чинниками, які повинні бути проаналізовані перед використанням терміну «тероризм». А визначення тероризму аналітики дають наступне: «Тероризм – це соціально і політично неприпустиме насильство, направлене на невинну символічну мету, в ім'я досягнення психологічного ефекту» [168, с. 107].

А. Шмідт спробував дати синтетичне визначення досліджуваному феномену. Проаналізувавши десятки визначень вчених – терологів, він знайшов 22 елементи, загальних для більшості визначень, і створив визначення, що містить 13 цих елементів. У результаті: «тероризм – це насильницький метод або загроза його використання, вживані неурядовими

законспірованими індивідами, групами або організаціями в мирний час, здійснювані за допомогою дискретних дій, направлених на різні об'єкти з певною метою або ефектом» [184, с. 123-124].

Отже, ретельний аналіз даної проблеми дозволяє зробити висновок, що розробка понятійного апарату в сфері вивчення тероризму на теперішній час залишається незавершеною. Тобто, відсутня єдина модель аналізу тероризму, не з'ясована чітка сутність явища. Тероризм і політичний тероризм ототожнюються. Ряд авторів для визначення тероризму використовують політичні і емоційні рамки впливу на суспільство. Інші - використовують наочні рамки (політичні, правові). Треті – логічні процедури (аналіз, синтез), четверті – роль держави в організації і розповсюдженні тероризму (державний, підтримуваний державою) і т. д.

Положення посилюється високим ступенем залежності даної проблематики від ідеологічних пристрастей дослідників. Все це свідчить про відсутність на сьогоднішній день адекватної моделі аналізу цієї проблеми. Подібна модель, на думку автора, повинна включати наступні аспекти розгляду:

- політичний тероризм як соціальний феномен;
- нелегітимний спосіб боротьби для досягнення політичних цілей;
- особлива тактика політичної боротьби;
- продовження політики насильницькими засобами;
- один з методів політичної боротьби.
- форма політичного екстремізму;

У Великій радянській енциклопедії занотовано: «Терор (тероризм) – насильницькі дії (переслідування, руйнування, захоплення заручників, вбивства і ін.) з метою залякування, придушення політичних супротивників, конкурентів, нав'язування певної лінії поведінки» [12, с. 1197].

Сучасний словник іноземних слів помічає нетотожність понять терор і тероризм, даючи два визначення: «Терор – політика залякування, придушення

політичних супротивників насильницькими заходами» і «Тероризм - політика і практика террора» [134, с. 605].

Більш точну має рацію дослідник тероризму Є. П. Кожушко, коли в своїй книзі «Сучасний тероризм: аналіз основних напрямів» протиставляє ці два поняття: «Терор – це політика репресій з боку держави, що спирається на потужність своїх силових інститутів», а «тероризм – це насильство, здійснюване з боку політичних угрупувань. Зброя терору – репресії, зброя тероризму – терористичний акт [71, с. 10].

Для чіткішого визначення тероризму як політичного явища необхідно зрозуміти взаємозв'язок понять «тероризм» і «терор». Багато дослідників проводять різницю між ними. Так, Б. Хоффман [174, с. 156] висловлює точку зору, згідно якої суб'єктами терору є державні структури, а тероризму - неурядові групи. Її поділяють багато вітчизняних авторів: У. Вітюк, З Ефірів, М. Требін, К. Жаринов.

М. Шахов вважає, що «тероризм є ширшим поняттям, ніж терор: тероризм - це соціальний рух, що включає доктринальний, організаційний і діяльнісний аспекти, а терор - це один із способів вирішення гострих соціальних проблем [157, с. 14].

Такі дослідники як Я. В. Кондратьєв, В. Д. Сущенко, Н. К. Нечипоренко вважають, що можна виділити передусім два види тероризму – політичний і кримінальний [73, с. 555]. Такої ж думки дотримується В. В. Крутов. «Тероризм варто розглядати, – вважає він, – як один з методів політичної боротьби, що використовується окремими державами, соціальними прошарками, організаціями, групами, або окремими особами заради досягнення політичної мети, має ідеологічне підґрунтя і не обмежується здійсненням одного злочинного зазіхання... Саме політичний характер терористичної діяльності відрізняє її від загальнокриміналістичної злочинності. Неодмінною умовою належності до суб'єкту тероризму є ідейно-політична детермінованість кримінальних дій» [77, с. 131]. Відомий

український дослідник тероризму В. Ф. Антипенко робить висновок, що «тероризм за своєю природою є соціально-політичним явищем, що ґрунтується на конфлікті» [3, с. 146]. Адже, дійсно, політично мотивований тероризм являє собою насильство, що має за мету створення певного соціально-політичного клімату, дестабілізацію ситуації, залякування суспільства, урядів, соціальних груп, партій, організацій. Він виражається у вигляді вбивств державних і політичних діячів, захопленні заручників, застосуванні засобів з метою загибелі людей або тих, що спричиняють значні збитки, залякування суспільства, насамперед влади, з прогнозованим і бажаним наслідком цих дій. У більшості випадків саме прогнозування визначеної реакції якомога ширшого кола осіб, а не заподіяння серйозної шкоди конкретним жертвам, складає основну мету терористичних акцій.

Загалом, тероризм – це ідейно детермінований тероризм, який використовується різноманітними силами. Різні, нерідко протилежні цілі досягаються єдиним засобом – терористичним насильством. Націоналізм та інтернаціоналізм, «праві» і «ліві» політичні рухи, непримиримі релігійні вчення можуть бути ідеологічною базою тероризму. Найчастіше мова йде не про вибір засобів досягнення політичної цілі, а про пошук ідеології, спроможної виправдати насильство, істинні причини якого знаходяться далеко за межами мотивів, що декларуються. Так, зусиллями таких відомих дослідників, як Д. А. Волкогонов, Х.-Е. Гросс, К.-П. Вольбер та ін. дедалі більш романтичними постають постаті відомих революціонерів: Л. Д. Троцького – фанатика «перманентної революції», радикала, екстреміста, безумовно, прихильника використання терористичних методів в політиці; Е. Че Гевари – команданте революції – міністра та керівника багатьох відомств, болівійського партизана, міжнародного політичного терориста, який в останньому листі до своїх дітей писав,

що все його життя було присвячено свідомій боротьбі за побудову справедливого суспільства, відстоюванню прав та свобод бідних та пригноблених людей. «Ваш батько, – підсумовував він, – був людиною, яка діяла згідно зі своїми поглядами та, безумовно, жила згідно зі своїми переконаннями» [33, с. 255]. Багато прикладів такого роду можна знайти в історії сучасного національно-визвольного руху в країнах Азії, Африки та Латинської Америки: Махатма Ганді, Маріам Нгуабі, Патріс Лумумба, Амілкар Кабрал, Сальваторе Альєнде та ін. Звернемо увагу на те, що всіх означених відомих діячів було вбито внаслідок терористичних актів.

Яким би глибоким та ретельним не було дослідження сутнісних основ того чи іншого явища, воно не буде всеохоплюючим без врахування всебічних взаємозв'язків досліджуваного об'єкта з іншими соціальними явищами і процесами. Разом з тим будь-яке дослідження тероризму зумовлює необхідність виділення різних аспектів даного складного явища. Останнє важливо, як вказує А. І. Долгова, і з точки зору поглибленого професійного їх вивчення відповідними спеціалістами, і в аспекті цілеспрямованого адекватного впливу на тероризм із врахуванням обізнаності про специфіку різних його проявів та сторін, використання усього спектру заходів реагування [43, с. 100].

На погляд вчених, які провели проблемно-аналітичний огляд існуючої літератури з тероризму, дослідження цього явища здійснюється у кращому випадку на емпіричному спеціально-науковому (конкретно-науковому) рівні методології дослідження, а тому в якості вихідних методологічних засад виділяються певні положення окремих наук, тобто тероризм досліджується на окремих позбавлених цілісності та системності емпіричних засадах -політологічних, соціологічних, психологічних, кримінологічних, кримінально-правових тощо [84, с. 32]. В той же час спостерігається становлення нової науки – терорології.

Український дослідник проблем тероризму В. А. Ліпкан розглядає тероризм в якості тріади форм прояву: як соціальне явище, як окремий злочин і як ядро злочинів терористичного характеру [15, с. 57]. В літературі існує три основних погляди на природу тероризму: виходячи з бойових проявів терористичної діяльності, кримінальних та соціально-політичних. Відповідно до першої позиції, тероризм розглядається як специфічний різновид військових дій та визначається як «збройний конфлікт низької інтенсивності». Згідно другої точки зору, акцент робиться на кримінальній складовій як різновиду злочинності. Третя – тероризм вважається видом політичної боротьби, що формується на основі соціально-політичного протесту [49, с. 24].

Є також відомим фактом те, що будь-яка глобальна проблема, до якої, безумовно, належить тероризм, потребує системно-комплексного підходу, тобто може вирішуватися лише в тісному зв'язку з усіма складовими компонентами, зусиллями всіх зацікавлених держав. Переваги даного підходу при вивченні такого явища як тероризм очевидні. «Важливо підкреслити, – наголошував І. Е. Задорожнюк, що різні ці підходи знаходяться у відношенні компліментарності, додатковості. Звідси при дослідженні кожного із аспектів тероризму необхідно враховувати різноманітні передумови [140, с. 21].

Але з іншої сторони, ситуація з розкриттям сутності цього явища ускладнюється через те, що часто відбувається сплутування понять «терор» і «тероризм». Ці поняття завжди вживаються виключно багатопланово, що відкриває простір для їх довільного тлумачення. Багато дослідників плутають тероризм і загальнокримінальну злочинність, заявляючи, наприклад, що вуличні банди і злочинці «тероризують» околиці. Деякі автори, користуючись тим, що термінологія остаточно не усталена, підміняють предмет дослідження. Абсолютизуючи окремі трактовки понять, вони таким чином абсолютизують різновиди сучасного та історичного тероризму, надаючи їх конкретним ознакам всезагальне значення, підводячи під тероризм нетерористичні політичні рухи. Часто трапляються випадки надання прямого

значення характеристикам, які мають переносне значення: «економічний терор (тероризм)», «інформаційний терор (тероризм)», «соціальний (побутовий) тероризм» тощо [25, с. 224; 109, с. 20-23; 139, с. 24].

Таким чином, серед сучасних вчених не існує узгодженості щодо визначення тероризму як суспільного явища. Деякі з них вважають тероризм специфічною формою насилля, яке проявляється в усіх сферах суспільного життя – економічній, політичній, соціальній, духовній. Значна частина дослідників відносять тероризм виключно до жорсткої форми насилля в політичній сфері суспільного життя; деякі стоять на позиції, що тероризму, не пов'язаного з політикою, взагалі не існує. Інші вчені, ґрунтуючись на критеріях мети та завдань терористичної діяльності, поділяють тероризм на кримінальний та політичний.

Отже, на думку автора, тероризм – це спроба перетворення деструктивної ілюзії на дійсність завдяки суспільно небезпечній діяльності, що полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні (загрозі застосування) насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення, державних або позадержавних структур, або вчинення посягань на здоров'я та життя людей і діяльність спрямована на одержання, утримання та захист влади у суспільстві, або тиск на владні структури задля прийняття (неприйняття) ними рішень та дій щодо реалізації певних інтересів.

Все сказане дозволяє зробити висновок про те, що у зв'язку з численністю різних думок про феномен тероризму, різного його розуміння як політичного явища, яке обумовлене суперечливими інтересами учасників міжнародного співтовариства, що зберігаються дотепер, різних соціальних груп в окремих державах, продовжує залишатися актуальною проблема загального розуміння феномену сучасного тероризму. Це необхідно для створення ефективних міжнародних і національних систем боротьби з ним.

1.2. Поліваріативна типологія тероризму.

Зарубіжні та вітчизняні філософи, політологи, історики, державознавці, юристи систематизують і класифікують тероризм на різних зрізах, пропонуючи специфічні критерії класифікації, що, природно, відображає багатовимірність і складність цього явища.

Типологія тероризму є його класифікацією з найбільш істотних ознаках. Виділення основних з них дозволяє глибше зрозуміти сутність цього небезпечного явища, і це є найважливішою передумовою для створення системи заходів протидії діяльності терористів.

Класифікація тероризму базується на визначенні рис цього суспільно-небезпесного явища. Відмінними рисами тероризму є, щонайперше, породження високої суспільної небезпеки, яка виникає в результаті здійснення загально небезпечних дій або погрози такими, та публічний характер його виконання, оскільки без широкого розголосу, без відкритого пред'явлення вимог тероризм не існує. Акт терору, що не знайшов відображення у засобах масової інформації багато в чому втрачає свій сенс – люди не бояться того, чого не знають. Головною ознакою, за якою тероризм як соціально-політичне явище відрізняється від будь-яких проявів нелегітимного насильства, є його суспільна небезпека, а не легітимність та страх, примус і насильство.

Крім того, особливістю є навмисне створення обстановки страху, пригніченості, напруженості не на індивідуальному або вузько груповому рівні, а на рівні соціальному і є об'єктивно сформованим соціально-психологічним фактором, який впливає на інших осіб і змушує їх до яких-небудь дій в інтересах терористів та прийняття їхніх умов. Тероризм тим і відрізняється від інших злочинів, що породжує страх, який виникає в результаті діянь, що одержали суспільний резонанс. Він виступає засобом досягнення мети, а не його кінцевою метою.

Тактична мета тероризму полягає в тому, щоб звернути увагу до проблеми, стратегічна ж – досягнення певних соціальних змін, причому практично завжди при його скоєнні певними угрупованнями береться відповідальність за вчинені акти насильства, тому що вони є засобом досягнення мети, а не самоціллю. Розрахунок робиться на ефект раптовості, неочікуваності та несподіваності і потребує негайного задоволення висунутих вимог, інакше вдається до реалізації погроз та насильства.

Таким чином, тероризму притаманні наступні риси: суспільна (“загальна”) небезпека, умисний злочин, публічний характер виконання, створення злочинних організацій, навмисне створення обстановки страху, цілеспрямоване застосування насильства до одних і психологічний вплив на інших, які повинні враховуватися при опрацюванні методів та способів, заходів запобігання та протидії тероризму (рис.1.1):

Рис. 1.1. Риси тероризму.

Одна з перших спроб дослідження різновидів тероризму була зроблена Полом Уїлкінсоном, директором Центру дослідження тероризму і політичного насильства при університеті Святого Андрія (Великобританія). Він підрозділяє тероризм на «революційний» (спрямований на політичну революцію), «напівреволюційний» (що має політичну мотивацію), який відрізняється від революційної і «репресивний» (спрямований на обмеження певних груп, осіб, форм поведінки, які здаються небажаними).

Терористичні рухи П. Уїлкінсон розмежовує на чотири типи: рухи націоналістичних, автономістських або етнічних меншин; ідеологічні групи

або секретні суспільства, що прагнуть до різних форм «революційної» справедливості або соціальних звільнень; групи емігрантів або вигнанців з сепаратистськими або революційними устремліннями щодо своєї батьківщини; транснаціональні банди, що користуються підтримкою деяких країн і що діють в ім'я світової революції [186, с. 39]. Прагнення автора розкрити зв'язок терористичних організацій з системою ефективного державного управління є безумовною гідністю даної концепції, але про взаємозв'язок тероризму і соціально-політичних компонентів він говорить фрагментарно.

З цих позицій американських дослідників Дж. Бела і Ф. Гросса відносно існуючих класифікацій тероризму є ґрунтовнішою. Фелікс Гросс, провідний дослідник революційного тероризму, запропонував наступні типи тероризму: 1). Масовий терор – здійснюється державою, коли правлячий режим використовує примус проти опозиції. Терор здійснюється організовано або неорганізовано, іноді закріплюється нормативно. 2). Династичне вбивство – напад на частину держави або правлячу еліту. Вид тероризму, який практикувався переважно в середині дев'ятнадцятого століття. 3). Випадковий терор – виконується шляхом розміщення вибухових речовин в людних місцях для знищення всіх, хто у цей момент там знаходитиметься. 4). Сфокусований випадковий терор – обмежує розміщення вибухових речовин, переважно в місцях, де можуть зібратися представники протиборчої сторони; 5). Тактичний терор – спрямований виключно проти правлячого уряду як частина «широкого революційного стратегічного плану» [171, с. 8].

В основі такої змішаної типології знаходяться форма терористичних дій і об'єкти їх спрямованості. Очевидно, що приведена типологія характеризує деяку партизанську терористичну діяльність, вживану що існувала у минулому. Хоча подібні підходи недостатньо коректні, вони важливі для розуміння явища тероризму.

Аналогічну систему класифікації тероризму запропонував американський учений з Колумбійського університету Дж. Белл. Вивчивши

багато терористичних типів, він пропонує розширити їх склад. На додаток до психологічного і кримінального терору, який Дж. Белл пов'язує з повітряним піратством і викраданням людей, ним запропоновано чотири нові категорії: місцевий (endemic), санкціонований, терор розправників (vigilante) і революційний.

Місцевий терор (характерний для даної місцевості) пропонує розуміння цього типу тероризму як організованого хаосу, який характеризував Уганду в період правління І. Аміну. Санкціонований терор використовується державою, щоб залякати внутрішніх ворогів. Терор розправників (vigilante) здійснюється недержавними особами з мовчазного дозволу держави і революційних активістів [167, с. 10-11].

На відміну від Ф. Гросса, Дж. Белл підрозділяє останню категорію ще на шість типів: організаційний, лояльний, символічний функціональний, провокаційний і такий, що маніпулює.

Особливий інтерес представляють останні три різновиди революційного тероризму, виділені Дж. Беллом:

– функціональний тероризм, який він відносить до дій, використаних терористичними групами проти вибраних цілей для досягнення стратегічної переваги. Даний вид тероризму направлений проти оголошених об'єктів нападу. Виявляються цілі, політична необхідність причин знищення, що оголошується суспільству, а також організовується напад. Таким чином, функціональний тероризм спрямований проти всього суспільства для створення враження, що уряд не може ефективно відповісти на безпосередню загрозу;

– провокаційний тероризм сприяє підбурюванню уряду. Він може виникнути несподівано або бути результатом спланованого розрахунку. Дж. Белл вважає, що провокаційний тероризм виявляється, коли сили безпеки виводяться із стану рівноваги і сліпо завдають ударів по опозиції, що приводить до політичних заяв про неадекватно жорстоку реакцію сил безпеки, оскільки спрацьовує їх установка на фізичне придушення опозиції.

Часом терористи вірять, що подібні дії можуть розплющити очі населенню на дійсну суть державної влади, що діє;

– маніпулюючий тероризм припускає використання заручників або майна для досягнення поставлених вимог. Це система переговорів, в якій вимоги висуваються публічно через засоби масової інформації, а життя заручників виступає ставкою в політичній боротьбі. Мета даного різновиду тероризму – змусити уряд піти на поступки терористам [167, с. 12-15].

Інша класифікація тероризму була запропонована колишнім директором британського інституту вивчення конфліктів М. Крозьє. Основою його типології стали типи груп, залучених в насильство. На думку дослідника, в Західній Європі представлено шість основних типів терористичних груп.

По-перше, це націоналістичні групи меншин, що складаються з етнічних фракцій, які прагнуть замінити існуючу політичну владу їх власними представниками. Як приклад, М. Крозьє приводив сучасний націоналістичний тероризм в Ірландії і Іспанії. До цього ж типу він відносив групи, що діють поза західною Європою.

По-друге, це марксистські революційні групи, що мали сильні зв'язки з СРСР і об'єднані загальною марксистською ідеологією. Мета цих груп – досягнення контролю над економічними моделями виробництва і зміна економічної системи капіталізму на соціалізм.

По-третє, анархічні групи, які складаються з революціонерів, прагнучих зруйнувати громадський порядок, сподіваючись на мінімізацію державних структур, що забезпечують соціум більшою особистою свободою. У цю категорію Крозьє включив революційні групи Західної Німеччини і Великобританії.

По-четверте, патологічні групи або індивіди, що діють подібно до анархічних груп, але їх діяльність в основному носить кримінальний характер. Крозьє вважає, що ними рухає бажання добитися особистого або

психологічного успіху. У цю категорію він не включає тероризм, направлений на отримання прибутків.

По-п'яте, неофашистські і праві групи. Кажучи про правий тероризм, дослідник відзначав, що в 1980-х рр. він був основною проблемою для країн Заходу і США, де число прихильників правих ідей постійно зростало. Не маючи інтелектуальної привабливості революціонерів-марксистів, праві зможуть об'єднатися навколо ідей расизму і релігійного фанатизму.

По-шосте, «ідеологічні найманці». З'явившись спочатку в Західній Європі, подібний вид найманства розповсюдився до загальносвітових масштабів. Як основний приклад М. Крозьє приводить японську «Червону армію», що здійснила напад на пасажирів в аеропорту Лод в Ізраїлі в 1972 р. [169, с. 198-199].

Внесок розглянутих вище концепцій, у тому числі і теорії М. Крозьє, полягає в тому, що тероризм в них розглядається з соціальної і політичної точок зору, з складових, як механізм боротьби з існуючою системою, як спосіб протистояння наявній державній владі і метод завоювання пануючих позицій.

Якщо західні дослідники тісно слідують принципу єдності підстав при класифікації тероризму, то в сучасній російській та вітчизняній літературі даний принцип не завжди дотримується. Зокрема, це відноситься до концепції В. В Лунєєва, який представив наступну типологію сучасного тероризму:

1. Тероризм з політичних мотивів, що здійснюється у вигляді вбивств державних і суспільних діячів, або представників влади.

2. Кримінальний тероризм організованих злочинних співтовариств (внутрішніх і міжнародних), спрямований проти держави і його представників з метою перешкодити розслідуванню кримінальних справ, перешкодити веденню і продовженню жорсткої кримінальної політики, а що так само мають на меті ліквідацію активних співробітників правоохоронних органів, примушення суддів до ухвалення м'яких вироків.

3. Націоналістичний тероризм сепаратистських сил, що має на меті паралізувати діяльність федеральних органів влади і досягти політичної або економічної відособленості.

4. «Повітряний тероризм», що здійснюється викрадачами літаків шляхом захоплення заручників для здирства грошей, зброї, наркотиків і вильоту в інші країни.

5. Міжнародний тероризм, що здійснюється шляхом вбивств представників іноземної держави з метою провокації війни або міжнародних ускладнень.

6. Релігійний.

7. Державний.

8. Стихійний і організований [91, с. 26-27].

Що стосується класифікації видів (форм) тероризму, запропонованою В. В. Лунєєвим, то вона також недостатньо повна. Викликає здивування виділення «повітряного» тероризму в окремий вигляд, оскільки можливі напади і на інші види транспорту.

Що стосується технічних аспектів даної проблеми, то для організації і здійснення терористичної діяльності важливе значення має специфіка просторових умов, в яких здійснюються терористичні акти. За цією ознакою традиційно виділяють три основні види тероризму: наземний, повітряний і морський тероризм. При цьому, в багатьох країнах світу відносною «простотою» підготовки і здійснення актів повітряного тероризму, а також величезного психологічного ефекту кожної конкретної акції цього різновиду тероризму може бути повітряний тероризм з високою вірогідністю займатиме одне з лідируючих місць в терористичній практиці. Цю обставину цілком виправдовує віднесення світовою спільнотою боротьби з ним до пріоритетних напрямів свого захисту. Для морського тероризму більшою мірою характерний кримінальний, а не політичний аспект, що багато в чому пояснюється складністю підготовки і проведення таких акцій.

Проте формування крупних терористичних структур, розвиток між ними «міжнародних» зв'язків може привести до їх розширенню» [1, с. 71].

І, нарешті, В. В. Лунєєв виділяє окремо термін «кримінальний» тероризм. Ю. Антонян; із цього приводу відмічає, що терористи взагалі повинні бути відмежовані від решти кримінальних злочинців: «звичайно, тероризм кримінально каральний, і в цьому сенсі терористи – за термінологією С. А. Ефірова, – карні злочинці, але все таки по суті це дуже різні речі» [48, с. 22]. Але В. Емельянов вважає, що «будь-який тероризм – кримінальний і ніякого некримінального тероризму не існує» [47, с. 61].

Варто зазначити, що серед науковців є безліч підходів до аналізу тероризму [138]. Так, зокрема, пропонують досліджувати тероризм за:

- видами поставлених цілей (зміни поведінки об'єкта – підрив, провокування до дій чи бездіяльності, демонстративності);
- засобами діяльності (матеріальні – використання зброї масового знищення та групового ураження, нематеріального – не зафіксовані на матеріальних носіях погрози та хибні повідомлення про терористичні діяння);
- видами способів вчинення (провокування збройного заколоту, повстання чи військового перевороту для захоплення влади, порушення системи державного управління за допомогою вбивств чи шантажу, руйнування основ цивілізованого життя тощо);
- видами об'єктів на акти тероризму, що вчинюються щодо майна, проти безпеки держави, осіб);
- змістом діяльності (терористичної групи, особи, організації, що спрямована на зміни у зовнішньому світі та внутрішня діяльність щодо забезпечення власного існування);
- характером наслідків, що спричиняють шкоду здоров'ю, людським жертвам, матеріальної та моральної чи всіх видів у сукупності [138, с. 75-78].

Ю. Марченко пропонує систематизувати наявне розмаїття підходів щодо дослідження тероризму за проявами терористичної діяльності, які розрізняються як за своїми масштабами і виконавцями, так і за формами, природою, а саме:

- за методами впливу (знищення матеріальних об'єктів, фізичне та морально-психологічне насильство);
- за характером впливу на міждержавні відносини та в залежності від громадянської належності суб'єктів терористичної діяльності (міжнародний та внутрішній, що поділяється на державний, проурядовий, опозиційний, міжпартійний тощо);
- за цілями терористичної діяльності (демонстраційний, провокаційний, конфронтаційний);
- за засобами, що їх використовують терористи (традиційний і технологічний) [97, с. 133-140].

У класифікації Ю. Авдєєва чітко виділяється ідеологічна підстава терористичної діяльності: ідеологічний (правий і лівий); націоналістичний; релігійний; кримінальний. Значущий розгляд класифікації того ж автора за іншим принципом: державний, міжнародний і внутрішній терор. При цьому внутрішній тероризм розуміється їм як внутрішня діяльність екстремістськи орієнтованих політичних сил, організацій у відношенні до влади, а також як діяльність протиборчих і не перебуваючих при владі політичних сил і організацій, що використовують терористичні сили [1, с. 55-61].

Ю. Антонян, особливо виділяючи міжнародний тероризм, приводить якнайповнішу типологію тероризму: політичний; державний; релігійний; корисливий; кримінальний; національний; військовий; ідеалістичний; партизанський.

На думку дисертантки, дана система потребує уточнення. Наприклад, немає необхідності розділяти корисливий і кримінальний тероризм, оскільки за своєю суттю вони представляють діяльність кримінального світу із

застосуванням крайніх терористичних дій. При цьому тут завжди прямо або опосередковано передумовами здійснення теракту виступають корисливі мотиви навіть в тому випадку, якщо захоплюються заручники з метою примусити державні структури випустити своїх спільників в результаті. Основною метою злочинного угруповання все одно залишається нажива і користь. Крім того, виділення такої форми як партизанський тероризм разом з іншими, недостатньо коректно, оскільки цю форму терористичних дій можуть використовувати терористи, що діють на будь-якій ідеологічній підставі, включаючи релігійну або націоналістичну [6, с. 132-154].

В. Вітток і С Єфіров запропонували класичну типологію тероризму ще в 1987 р.: а). Державний терор і опозиційний тероризм; б). міжнародний тероризм, який практикують держави на міжнародній арені; в). транснаціональний тероризм, який є діяльністю недержавних організацій, що зачіпають інтереси декількох держав.

За соціальною спрямованістю вони розділили тероризм на: соціальний (правий і лівий); націоналістичний; релігійний [25, с. 31-42].

Варто погодитися з тим, що типологія проявів тероризму може бути побудована за різними критеріями, найважливішими серед яких є внутрішній зміст та сенс його проявів. Однак саме по цих позиціях між науковцями точаться жваві дискусії, в яких не бракує аргументів щодо того чи іншого поділу на види, форми та типи тероризму.

Деяко інший поділ пропонує політолог Д. В. Ольшанський, відносячи їх до найбільш «великого» виду тероризму:

- політичний (терористичні дії різного роду, що мають на меті вплив на політичних лідерів чи владу, проведену ними політику, спонукання до тих чи інших політичних дій, владних рішень);
- інформаційний (безпосередній вплив на психіку і свідомість людей з метою формування потрібних думок і суджень, які б надавали можливість керувати поведінкою людей);

- економічний (різні дискримінаційні економічні дії, що мають впливати на економічних конкурентів, соціальні групи і кола населення, а також на держави і їхніх лідерів з метою досягнення конкретних економічно вигідних для терористів рішень);

- соціальний (побутовий) тероризм (зростання вуличної злочинності, криміналітет, загальна соціальна нестабільність і масова побутова непорядкованість) [109].

На противагу від них, Л. В. Сердюк виділяє безкорисливий тероризм і, як приклад, наводить діяльність російських революціонерів-терористів на початку ХХ століття. При цьому, на думку автора, наявний позитивний момент фанатичної діяльності революціонерів-терористів – у їхній безкорисливості, у прагненні до соціальної справедливості для всіх людей держави [129].

М. П. Требін класифікує тероризм за сферою дії: на внутрішньодержавний і транснаціональний (міжнародний). Внутрішньодержавний тероризм зв'язується з діяльністю державних структур з придушення іншомислення за допомогою превентивного насильства і створення атмосфери страху в суспільстві.

У відношенні суб'єктів терористичної діяльності до державної влади М. П. Требін підрозділяє тероризм на державний терор і недержавний тероризм, розуміючи під першим відкрите санкціоноване насильство з боку володарюючої еліти, що спирається на потужність державних інститутів. Другий є насильством і залякуванням, використовуваним угрупованнями, які або не приймають безпосередньої участі в діяльності державних органів, або протиставляють себе суб'єктам державної влади (терористична діяльність секти «Аум Синріке»). Основною зброєю державного терору виступають репресії, а тероризму недержавного – терористичні акти.

З погляду ідентичності суб'єктів терористичної діяльності, дослідник виділяє тероризм етнічний і релігійний.

За соціально-політичною спрямованістю М. П. Требін розрізняє лівий і

правий тероризм. Лівий (революційний) тероризм орієнтується на різні ліві соціально-політичні доктрини (марксизм, ленінізм, троцькізм, анархізм). Правий (контрреволюційний) тероризм орієнтується на традиційні для нації політичні цінності, історично - на національних діячів минулого.

За способами дії на об'єкт дослідник розділяє тероризм на демонстративний і інструментальний. Демонстративний тероризм має на меті привернути увагу до якоїсь проблеми (екологічною: будівництво АЕС, забруднення навколишнього середовища, небезпека зберігання хімічних і ядерних відходів), драматизувати її, викликати, перш за все, емоційну реакцію у тих політичних опонентів, які виступають як об'єкт терористичних актів. Суб'єкти інструментального тероризму розглядають психологічний ефект своїх дій як побічний, другорядний, прагнуть до досягнення суто реальних змін у владних відносинах шляхом нанесення фізичної втрати (знищення політичних супротивників, вибухи об'єктів різного призначення, засобів комунікації, захоплення і знищення заручників).

За засобами, що використовуються в ході терористичних актів, М. П. Требін підрозділяє аналізоване явище на тероризм із застосуванням звичайних засобів поразки, тероризм із застосуванням зброї масового ураження (біологічний, хімічний, ядерний); за середовищем протікання терористичних актів – на наземний, морський, повітряний, космічний, комп'ютерний тероризм [141, с. 168-182].

В. І. Василенко запропонував більш розгорнуту класифікацію тероризму: 1). за цілями: політичний; сепаратистський; націоналістичний; релігійний; кримінальний; 2). за об'єктами: внутрішньодержавний; зовнішній; 3). за методами і способами здійснення терористичних акцій: інформаційний; партизанський; військовий; технологічний; повітря [21, с. 16-17].

Визнаючи ґрунтовність класифікації вченого, проте, в ній не завжди витримується чітка підстава. Так, націоналістичний і релігійний види

тероризму можуть бути віднесені до політичного тероризму, якщо вони торкаються відносин влади.

У багатьох класифікаціях тероризму помилково приписуються характеристики інших форм насильства, легітимних або суто кримінальних. Наприклад, Є. Г. Ляхов і А. В. Попов, окрім тероризму державного і індивідуального, виділяють військовий і «мирний» (здійснюваний в мирний час), революційний і контрреволюційний, визвольний і репресивний, політичний і загальнокримінальний тероризм [94, с. 98-102].

Також складність класифікації тероризму пов'язана з питанням співвідношення політичної і кримінальної складової тероризму. Так, на думку М. В. Назаркіна, класифікація кримінології видів і форм тероризму за визначенням не може бути єдиною і остаточною, носити абсолютний характер, оскільки це зумовлюється багатогранністю самого явища тероризму, що з неминучістю припускає наявність великої кількості критеріїв для його класифікації (за цілями, мотивами, складу учасників, способу здійснення злочинних акцій, джерелам фінансування); різноманітністю національних його форм (так, наприклад, тероризм європейський відрізняється від свого близькосхідного аналога); динамізмом, постійною мінливістю тероризму в часі (тероризм минулого століття відрізняється від його сучасних форм, хоча має з ними багато загального) [107, с. 41-48].

Ситуація, при якій з тероризму намагаються виділити як самостійні форми політичну і кримінальну складові, значною мірою викликана тим, що, як і у випадку з екстремізмом, відбувається змішення понять.

Є видимою тенденція з боку зарубіжних і вітчизняних авторів визначати тероризм як насильство, здійснюване тільки з боку політичних угруповань. В той же час терористичні методи боротьби можуть використовувати суб'єкти, не переслідуючі політичні цілі (хоч би на першому етапі боротьби). Такими суб'єктами можуть виступити злочинні угруповання, кримінальні елементи суспільства, члени певної релігійної секти і т. п., що дозволяє виділити наступні політично невмотивовані види тероризму:

1. Бандитсько-кримінальний тероризм – це насильство або загроза насильства з боку злочинних груп, співтовариств і організацій, спрямовані на створення атмосфери страху і досягнення завдяки цьому яких-небудь корисливих цілей. На внутрішньодержавному рівні, як крайній засіб з боку бандитсько-кримінальних елементів, по частоті і масштабам звершення він зазвичай не представляє особливої національної небезпеки. Але справа йде інакше, коли цей вид тероризму починає тісно переплітатися з організованою злочинністю, і перераховані суб'єкти бандитсько-кримінального тероризму набувають національного або транснаціонального характеру. Симбіоз бандитсько-кримінального тероризму і організованої злочинності ще не отримав свого визначення. В той же час вони разом використовують залякування і безпосереднє насильство в різних формах (у тому числі і в терористичній) як основний засіб дії на владу, її представників, на конкурентів по законному і незаконному бізнесу в цілях перерозподілу сфер впливу, власності і фінансових потоків. Насторожує тенденція до політизування, прагнення організаторів бандитсько-кримінального тероризму впливати на політику в цілях ослаблення діяльності правоохоронних органів, гальмування законодавчих ініціатив, входження в органи законодавчої і старанної влади і т. д.

2. Психологічний тероризм має на увазі терористичну діяльність індивіда, який здійснює насильство унаслідок психічної неповноцінності, також терористичну діяльність особи, групи або організації, що здійснює нелегітимне насильство (або загроза звершення) під певною психологічною дією.

3. Індивідуальний невмотивований тероризм свідчить про специфічній конституції його виконавця. Об'єктом такого насильства є члени суспільства. Індивідуальний невмотивований тероризм – частий випадок часте явище в США. Дослідники пояснюють це кліматом ліберального суспільства, де громадське протистояння в системі часто неможливе в силу дезінтеграції органічних колективів.

4. Політичний тероризм передбачає нелегітимну тактику політичної боротьби, що спирається на терористичний акт, коли неминучі жертви є засобом для досягнення політичної мети. Стисле визначення політичного тероризму може звучати так: «Політичний тероризм – це насильство або загроза насильства з метою створення атмосфери страху і досягнення завдяки цьому яких-небудь політичних змін».

Отже, визначення тероризму може звучати таким чином: «Тероризм – це нелегітимний спосіб боротьби, форма політичного, бандитсько-кримінального або психологічно мотивованого насильства, що використовує тактику, спрямовану на зміну поведінки шляхом страху».

Подібне формулювання дозволяє виділити наступні види тероризму за характером діяльності суб'єктів:

1. Політичний;
2. Бандитсько-кримінальний;
3. Психологічний;
4. Індивідуальний невмотивований;

Існує різноманіття інших класифікацій форм (видів) тероризму, як за характером об'єктів, так і за характером суб'єктів діяльності. Так, Н. Мелентьєвої пропонує розрізняти п'ять видів тероризму:

1. Ідеологічний, який здійснюється з боку представників тих політичних ідеологій, які по тих або інших причинах виявляються виключеними з рамок офіційної або легітимної політики.

2. Етнічний тероризм (різновид тероризму, суб'єктом якого є не ідеологічна, а національна, етнічна спільнота). В даному випадку, на думку Н. Мелентьєвої, мова йде про міноритарні етнічні групи.

3. Релігійний тероризм. Тут суб'єктом виступає релігійна меншина або активний авангард мажоритарної релігії, що підпала під вплив маріонеткових вождів.

4. Кримінальний тероризм. Досить рідкісне явище, як правило, служить інструментом більш загального ідеологічного ланцюга. Іншими словами,

кримінальний тероризм вірогідний в тому випадку, якщо злочинне угруповання має виражений ідеологічний, етнічний або релігійний характер.

5. Індивідуальний тероризм [45].

Не дивлячись на те, що в основу класифікації Н. Мелентьева узяла характер суб'єктів явища, в першому запропонованому вигляді автор спирається на ідеологію як на суб'єкт. Це представляється неправомірним, оскільки в основі будь-якого прояву тероризму лежить певна екстремістська ідеологія, доведена до крайніх форм виразу. Незгода із запропонованою класифікацією викликає і твердження, що «кримінальний тероризм» вірогідний в тому випадку, якщо злочинне угруповання має виражений ідеологічний, етнічний або релігійний характер. Адже визначення «кримінальний тероризм» має сенс і в тому випадку, якщо як суб'єкт розглядати кримінальні елементи суспільства, що знаходяться в місцях позбавлення волі, при захопленні заручників (зазвичай з представників адміністрації) з метою втечі, переїзду до іншої виправної установи, залучення уваги до своїх проблем і потреб, а так само ухвалення іншого судового рішення. Даний вид тероризму, навіть якщо кримінальні елементи стверджуватимуть, що діють по політичних мотивах, ніякого відношення до політичного тероризму мати не буде [16, с. 48].

Отже, вивчення масиву актів тероризму в світовому просторі дозволяє зробити висновок, що злочини терористичного характеру об'єктивно розрізнені за такими підставами класифікації тероризму:

- 1) за територією вчинення тероризму;
- 2) за рівнем організації актів тероризму;
- 3) за елементами проявів тероризму (за суб'єктами, мотивами, цілями, засобами, методами, об'єктами, змістом діяльності, характером наслідків)

За територією вчинення тероризму існують наступні різновиди тероризму, згруповані з урахуванням критерію території. Сюди можна віднести такі види:

1) транснаціональний - вчинення терористськими злочинними групами та організаціями крізь державні кордони актів тероризму, при чому суб'єктом не є держава.

2) тотальний — розповсюдженість тероризму на всій території держави. Ця ситуація може складатися за умови або слабкої державної влади, яка не в змозі боротися з терористськими групами, або якщо ця держава знаходиться у стані латентної війни з іншою державою, і терористичні акти підривають безпеку держави в цілому, наносять шкоду суспільству, намагаються створити атмосферу пригніченості в усьому суспільстві. Яскравим прикладом є існування Червоних бригад, які діяли на всій території Італії у 70-80 роках, здійснюючи щорічно до 2000 терористичних актів. Найвідомішими акціями терористів були вбивство Альдо Моро і сенатора Християнсько-демократичної партії R. Ruffilli у 1988 році [175, с. 35].

3) локальний – полягає в тому, що тероризм вчинюється або на дуже малій місцевості, або на якомусь окремому об'єкті, чи проти певної визначеної категорії осіб, але за умови, що наслідки цієї дії повинні мати вплив не тільки на жителів цієї місцевості або у більш загальному плані на об'єкт впливу, але й викликати резонанс, занепокоєння, залякувати невизначене коло осіб [160].

4) селективний – розповсюджений на певній території, яка є складовою держави. Його мета така ж сама, але масштаби не такі великі, бо обмежуються певною територією. Як приклад, можна навести діяльність Ірландської республіканської армії – ІРА. За останні 20 років через терористичні акти з ІРА загинуло біля 3000 осіб внаслідок конфлікту у Північній Ірландії. Слід наголосити, що дві третини загиблих – цивільні особи, що випадково опинились у місті вчинення акту тероризму. Більшу частину цих актів ІРА здійснює у декількох районах Північної Ірландії: Белфасті, Лондонферрі та у прикордонній смузі з Ірландською республікою [175, с. 33].

Деякі сучасні дослідники тероризм за рівнем його організації в узагальнюючому вигляді відокремлюються таким чином:

- 1) тероризм під керівництвом органів влади;
- 2) тероризм опозиційних антирежимних груп (організацій);
- 3) заколотницький тероризм (тероризм, інспірований спеціальними службами держави) є специфічним проміжним елементом між цими типами тероризму;
- 4) державний міжнародний тероризм (який організується або підтримується однією державою проти іншої);
- 5) системний внутрішньодержавний;
- 6) інший внутрішньодержавний;
- 7) стихійний (в тому числі індивідуальний);
- 8) індивідуально-груповий тероризм, що вчиняється приватними особами, групами чи організаціями приватних осіб, які не користуються підтримкою держави і не обмежуються антистатичною спрямованістю [99, с. 85]

Слід погодитись з думкою деяких дослідників про незалежне існування лівого та правого тероризму (як різновидів державного), які характеризуються заздалегідь антиетатичною спрямованістю. Одними з таких дослідників є М. Б. Крилов та Ю. А. Решетов. Проявом правого тероризму є, за їх думкою, спеціальні методи придушення класових противників, розправи з політичними оппонентами [78, с. 79].

Дослідник О. І. Ковилов вказує на три положення лівого тероризму: 1) обґрунтування насильства як норми існування і діяльності, «інституціонально узаконеного» збройним шляхом; 2) концепція влади, яка формується виключно внаслідок військової боротьби; 3) теорія авангардизму [69, с. 106].

Іншу структуру «нових лівих» пропонують Л. Манконі та В. Діні: 1) організований тероризм, з яким пов'язана діяльність «червоних бригад», «першої лінії» та «озброєних пролетарських груп»; 2) розсіяний тероризм,

під яким розуміється мережа нелегальних озброєних формувань, які мають власну структуру та притримуються певної політичної лінії;
 3) розповсюджений тероризм, з яким пов'язані окремі акції, які проведені спонтанно утвореними групами, які не мають стабільної організаційної форми, чиї учасники знаходяться на легальному положенні, а також різні прояви солідарності на підтримку окремих акцій тероризму [70, с. 123].

В. Ліпкан пропонує свій різновид даної класифікації:

- індивідуальний тероризм – вчинення актів тероризму окремими особами;
- груповий тероризм – вчинення актів тероризму групами осіб [88, с. 34].

Щодо характеристики тероризму за його елементами, то можна стверджувати, що вирішальними при розгляді даної характеристики є діяльність терористів як відправна точка, детально аналізуючи яку і можна буде зазначати ті чи інші елементи, тому що будь-яка класифікація не є живою, якщо вона не ґрунтується на фактичних і статистичних даних, не враховує тенденцій розвитку того чи іншого явища. Отже, на думку автора роботи, слід окремо проаналізувати безпосередньо зміст вчинюваних при тероризмі дій, їх обсяг, що дасть змогу говорити про елементи характеристики і самого тероризму як явища і як результату дій терористів. Базуючись на висновках, які містяться у роботах К. Леонгарда, Е. Фромма, М. В. Жданова, Г. М. Міньковського, В. П. Ревіна та Ю. С. Горбунова [83; 147; 51], віділимо наступні види тероризму відповідно до елементів структури діяльності по вчиненню тероризму.

1. Види тероризму за суб'єктами:

- акти тероризму, що вчиняються особами, які перебувають на державній службі та спеціально підготовлені для цієї мети;
- акти тероризму, що вчинюються пригнобленими етнічними меншинами (баски, корсиканці, північні ірландці, палестинці та інші), які прагнуть до культурної та політичної автономії, так званий «іредентизм»;

– акти тероризму, що вчиняються релігійними фанатиками (ваххабізм тощо);

– акти тероризму визвольних рухів в державах «третього світу» (партизанська війна в країнах Латинської Америки).

– акти тероризму, що вчиняються окремими індивідами чи організаціями осіб [85, с. 118].

2. Види тероризму за видами мотивів.

Якщо раніше домінував підхід, за яким мотиви у терористів могли бути виключно політичні, то за теперішніх часів набуває розповсюдження інша екстремальна позиція, за якої пропонується безліч можливих мотивів вчинення актів тероризму, що є не дуже вірним і не відповідає дійсності. Так, російські вчені Г. М. Міньковський та В. П. Ревін до мотивів вчинення актів тероризму відносять такі:

- а) фундаменталістські або сектантські;
- б) релігійні;
- в) націоналістичні;
- г) соціального фанатизму;
- д) помсти;
- з) прагнення до самоствердження [99, с. 85]

Цей перелік мотивів є дуже одностороннім. По-перше, слід чітко відмежовувати фундаменталістські та сектантські мотиви, сектантські та релігійні. Перелічені мотиви є різними за обсягом, але вони усі базуються на одному родовому понятті – релігії, тому що і фундаменталізм, і сектантство є похідними від неї, отже, не можуть бути перераховані як окремі мотиви, бо за цього випадку поняттями одного порядку стають рід і вид (релігія і сектантство відповідно). Не є зрозумілим також вживання терміну «соціальний фанатизм». Прикро, що фанатизм взагалі звузили або навпаки безпідставно аморфозували до соціального. Авжеж, можна заперечити, навівши таку аргументацію: соціальний, тобто який є у суспільстві, охоплює всі суспільні відносини. Але за таких обставин усі виключно мотиви є

соціальними, через те, що: а) висувалися людьми; б) про людей; в) для людей. Тому не треба перераховувати як однорідні категорії фундаменталізм, сектантство, релігійні мотиви, а також вживати поняття «фанатизму» із визначенням «соціальний». З огляду на викладене, автор вважає за необхідне окреслити такі основні мотиви тероризму: політичний, релігійний, націоналістичний, помсти, прагнення до самоствердження.

3. Види тероризму за видами цілей. В якості основних кінцевих цілей терористичних проявів можливо виділити наступні:

Зміна поведінки об'єкта (зміна політики, яка проводиться у державі, відносин, здійснення вигідних терористам тих чи інших дій (утримання від таких), отримання поступок, наприклад, звільнення засуджених терористів-однодумців і таке інше). Тут існує два підвиди:

а) підрив – придушення або знесилення супротивника;

б) провокування до дій чи бездіяльності тих чи інших сил. Демонстративність – збудження та притягнення уваги громадськості до тієї справи, за яку ведуть боротьбу терористи [157, с. 122].

4. Види тероризму за засобами діяльності. З урахуванням досліджень, проведених щодо розв'язання цього питання, В. Ліпкан виділяє матеріальні і нематеріальні засоби. До матеріальних відносяться:

- використання зброї масового знищення;
- використання зброї групового ураження (як приклад, можна навести знищення 05.09.72 у Мюнхені на Олімпійських іграх ізраїльської команди шляхом викрадення, а пізніше розстрілу – загинуло 11, було поранено 3 особи, вибух літака угорських авіаліній 30.09.75 внаслідок якого загинуло 64 особи).

До нематеріальних відносяться:

- не зафіксовані на матеріальних носіях погрози;
- хибні повідомлення про вибухи, які готуються, вбивства, отруєння та інші [85, с. 120-121].

5. Види тероризму за видами способів вчинення. Їх можна поділити за певними підставами. Автор поділяє думку Н. Я. Лазарева, який виділяє основні способи вчинення актів тероризму:

- провокування збройного заколоту, повстання чи військового перевороту для захоплення влади;
- порушення системи державного управління за допомогою вбивств політичних лідерів, шантажу, навіювання жаху, відчаю;
- руйнування основ цивілізованого життя і створення хаосу у функціонуванні систем зв'язку та життєзабезпечення, транспортних засобів, роботі організацій та установ сучасного суспільства [81, с. 32]

6. Види тероризму за видами об'єктів. Під об'єктом тероризму деякі російські автори розуміють суспільні відносини, як зовнішні – між державами, народами, націями, класами, партіями, групами, так і внутрішні [93, с. 60]. В останньому випадку об'єктом злочину стають і відносини на рівні індивідів і груп. У теорії кримінального права загально визнаною є думка, що об'єкт злочину – це ті суспільні відносини, на які посягає злочин. Отже, у кожного злочину є об'єкт, бо він є атрибутивним елементом складу злочину. Тому визначення об'єкту тероризму як суспільних відносин здається вкрай невдалим.

Слушною є думка іншого російського дослідника М. В. Жданова, який запропонував розмежовувати тероризм за об'єктом спрямованості на наступні види:

- акти тероризму, що вчиняються проти безпеки держави;
- акти тероризму, що вчиняються проти безпеки осіб;
- акти тероризму, що вчиняються щодо майна або окремих фізичних чи юридичних осіб [93, с. 61-62]

7. Види тероризму за змістом діяльності.

Для побудови ефективної системи попереджувальних заходів у сфері боротьби з тероризмом варто зважати на такі основні дві групи підстав розмежування діяльності терористів:

- діяльність терористської групи (особи, організації), що спрямована на зміни у зовнішньому (навколишньому) світі;
- внутрішня діяльність терористських груп, що спрямована на забезпечення власного існування.

Розглядаючи першу підставу, зауважу, що погоджуюся з позицією М. Я. Лазарева, який відповідно до змісту діяльності групи (особи, організації), що спрямована на зміни у зовнішньому (навколишньому) світі, відносить наступні об'єкти

- проти держави;
- проти певних організацій;
- проти індивіда [81, с. 32].

8. Види тероризму за характером наслідків поділяються на такі, що спричиняють:

1) шкоду здоров'ю – психічний розлад здоров'я, втрата працездатності, тілесне ушкодження тощо;

2) створення загрози, заподіяння шкоди життю людей або їх здоров'ю, матеріальної, моральної чи всіх видів у сукупності (наприклад, 19 жовтня 1998 року о 9 годині 40 хвилин до відділення прикордонного контролю в аеропорту м. Кривого Рогу Дніпропетровської області зателефонувала невідома жінка про те, що в літаку Ан-24 рейсом «Кривий Ріг – Стамбул» закладено вибухівку. Вибухонебезпечних предметів не виявлено) [32, с. 57].

3) людські жертви. В свою чергу, останні поділяються на такі, що спричиняють а) групові жертви (дві і більше особи) та б) одиничні жертви. Це настання смерті однієї людини;

4) матеріальну шкоду [86, с. 14]

Слід зауважити, що багатоповерховість системної характеристики тероризму зумовлена складністю, багатогранністю цього негативного соціального феномену. Отже, за аналізом дослідженого матеріалу, види тероризму можливо згрупувати таким чином (рис. 1.2).

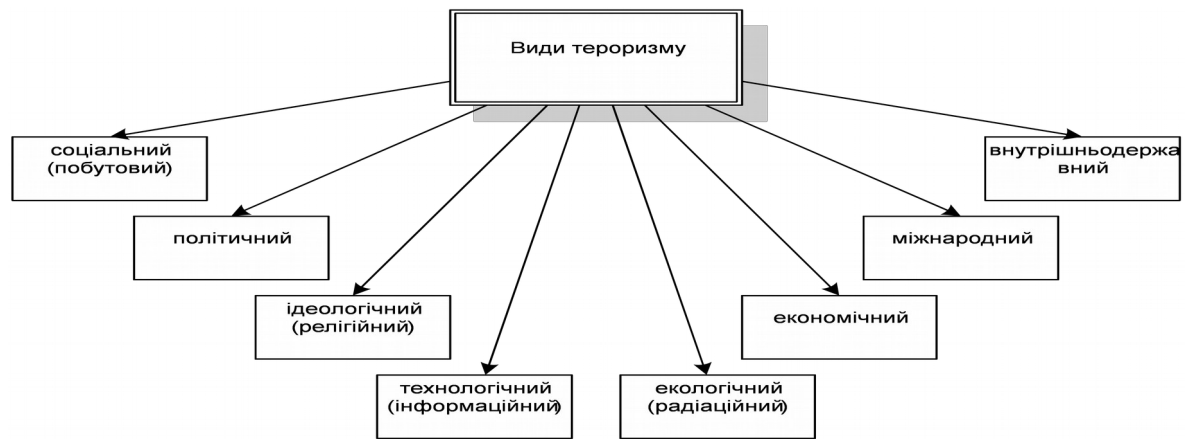

Рис. 1.2. Види тероризму.

Тероризм проявляється у різних формах. На практиці конкретні форми тероризму зустрічаються як у “чистому”, так і в “змішаному” вигляді. Так, захоплення і викрадення повітряного судна (самостійна форма тероризму), як правило, супроводжується взяттям як заручників пасажирів та екіпажу літака. Тому доцільнішим є розгляд тих форм тероризму, які становлять найбільшу небезпеку для суспільства, загрожуючи національним інтересам держави. Наприклад, використання в терористичних цілях вибухових пристроїв для руйнування транспортних засобів (повітряних і морських суден, об’єктів залізничного транспорту, автомобілів, трубопроводів) [32], а також знищення інших цілей поза транспортом, що є дуже небезпечним.

Серед форм тероризму особливе місце посідає захоплення заручників. З етимологічної точки зору слово “заручник” тлумачиться як “особа, насильно ким-небудь затримана в забезпечення того, що державною організацією, до якої особа належить, будуть виконані які-небудь вимоги, зобов’язання” [72].

Часто має місце така форма тероризму, як захоплення заручників для шантажу державних та правоохоронних органів. У зв’язку з цим, виокремлення потребує така форма як психологічний шантаж, який пов’язаний із визнанням терористами того факту, що в них не завжди є необхідність у масових вбивствах людей. Бажаного результату можна досягти, якщо буде створена ілюзія, наприклад, володіння смертоносною

зброєю і готовності його застосування. Таким чином, шляхом психологічного шантажу, здійснюється тиск на громадськість.

Останнім часом у практиці правоохоронних органів побільшало випадків такого явища, як відправлення на адресу посадових осіб, державних установ анонімних листів з погрозами диверсійних актів у випадку невиконання вимог про виплату великих грошових сум.

Наступна форма прояву тероризму включає в себе навмисну мотивовану атаку на інформацію, оброблювану комп'ютером, комп'ютерну систему або мережі, що створює небезпеку для життя і здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були зроблені з метою порушення суспільної безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту.

Отже форми прояву тероризму можна згрупувати наступним чином. (рис. 1.3).

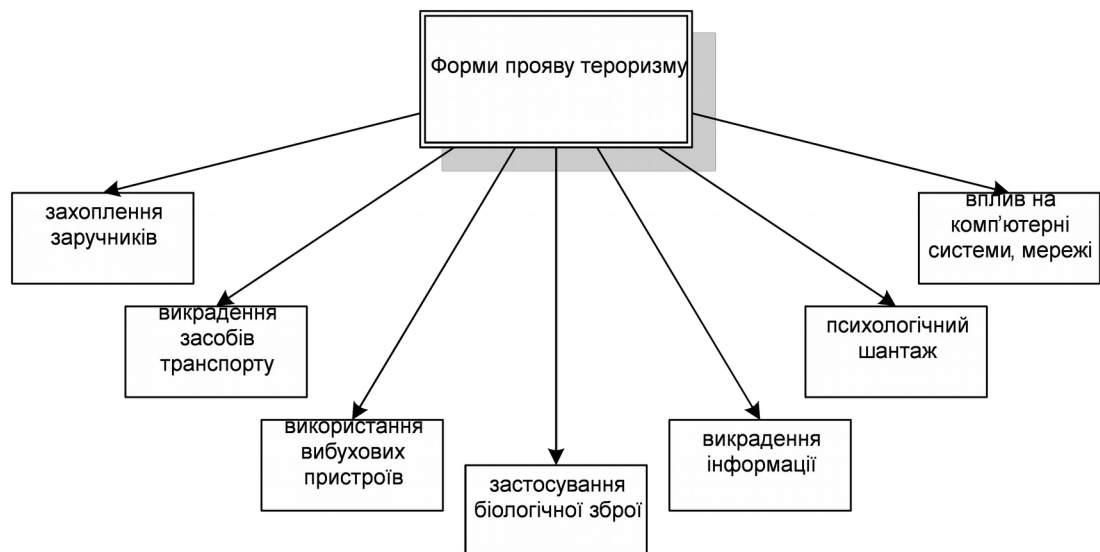

Рис. 1.3. Форми прояву тероризму.

У межах даного дослідження складно розглянути всі існуючі класифікації видів, форм прояву тероризму та впорядкувати їх за певними критеріями, проте, проаналізувавши поняття тероризму, його складові елементи, а також співвідношення тероризму та інших соціальних явищ, які найбільш тотожні з ним, автор вважає, що детальний розгляд класифікацій тероризму допоможе усвідомити його небезпеку.

1.3. Компаративний аналіз тероризму з іншими формами прояву політичної дестабілізації суспільства.

Розробка понятійного апарату в галузі насильницьких посягань політичного характеру є незавершеною, про що свідчить відсутність чітких критеріїв диференціації політичного тероризму від інших видів політичного насильства. Перед вченими-терологами постає завдання відпрацювання чітких критеріїв класифікації насильницьких антиконституційних посягань, розмежування їх з урахуванням змісту, основної спрямованості, суб'єктів і об'єктів цих посягань.

Для об'єктивного пізнання політичного тероризму й інших видів політичного насильства необхідна концептуальна модель для наукового порівняння даних явищ. Автор пропонує наступні елементи схеми аналізу:

- суб'єкти і об'єкти процесу застосування крайніх форм політичної взаємодії;
- цілі насильницьких проявів;
- методи і засоби, вживані для досягнення поставленої мети.

Історія мотивованого політичного насильства йде в століття. Більшість видатних філософів, політологів і соціологів так чи інакше зверталися до теми насильства в політичній боротьбі, пропонували свої методи боротьби з ним, висловлювали своє відношення до учасників конфліктів.

Одне з ранніх відомих історії терористичних угруповань складала сикарії – добре організована секта, що діяла в Палестині в 66-73 рр. н. е. Джерела нечисленні і суперечливі. Їх можна вважати екстремістськи налаштованими націоналістами, про яких в Радянській історичній енциклопедії сказано: «вони виражали інтереси найзнедоленіших соціальних низів, виступали найбільш непримиримими і послідовними борцями проти римського панування і соціально-політичного гніту власних імущих класів [133, с. 89]. Протилежну оцінку, посилаючись на того ж І. Флавія, дає сикаріям У. Лакер: «Це були найзвичайніші корисливі розбійники, які

керувалися іноземними силами і використовували заклики до справедливості для прикриття своїх непристойних цілей» [71, с. 373].

Необхідно відразу відзначити, що подібна полярність оцінок відносно терористичних актів і суб'єктів тероризму простежується впродовж всієї історії людства аж до наших днів.

Ще Платон і Аристотель виходили з виправданості насильства, яке використовувалося в політичних цілях. З творів Платона, Аристотеля, Цицерона черпали свої домисли Фома Аквінський і Іоанн Солсберійський, які в XII-XIII століттях науково обґрунтували правомочність політичного вбивства підданими. Французькі філософи-просвітителі XVIII ст. (Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро та ін.) вважали, що народ повинен знищувати невірних правителів і це буде втіленням ідей рівності і братерства. У XVII-XVIII століттях ідею політичного насильства пропагували знаменитий поет Дж. Мільтон, драматург В. Альфієрі та ін. У 1849 р. з'явилася стаття Карла Гейнцена «Вбивство», в якій обґрунтувалася неминучість насильства, відкидалася поняття моралі і проголошувалася правомірність терору в боротьбі за досягнення політичних цілей. «Гейнцен був першим, хто обґрунтував закінчену доктрину сучасного терору» [104, с. 66], – зазначає дослідник тероризму У. Лакер. Прихильником терористичних методів боротьби є і І. Мост, один з теоретиків анархістського руху XIX ст. (перебіг «динамітників»). І. Мост надавав терористичному акту велике значення. Ним сформульований принцип так званого «ефекту місяця», згідно якому кожен акт тероризму знаходить своїх імітаторів і викликає ланцюгову реакцію, здатну привести до вибуху і знищити «зіпсоване суспільство» [20, с. 39].

Перші терористичні організації носили більшою мірою романтичне забарвлення боротьби за гідність і свободу особи. Терор, наприклад, часто виправдовувався тим, що він нібито відкриває шлях до панування соціальної справедливості і загального добробуту. Тут виникає проблема оцінки, проблема дозволеності. Хто повинен вирішити, чи виправдано в даному конфлікті застосування крайніх форм боротьби, чи доцільно це застосування?

Якщо звернутися до однієї з колишніх провідних парадигм світу – теорії марксизму, то у Ф. Енгельса є: «Насильство є повивальною бабцею всякого старого суспільства, коли воно вагітне новим. Само насильство є економічна потенція» [96, с. 76].

І. Кант небезпідставно говорив, що історія в цілому жодним чином не свідчить про людську мудрість, швидше, вона літопис людської недосконалості, безумства, пихатості і пороку. І. Кантом був обнародований в 1795 р. проект «Вічного миру», де висувалися можливі шляхи усунення з життя людства політичного насильства. І. Кант стверджував, зокрема, що розповсюдження республіканської форми правління ознаменується настанням ери міжнародного миру [27, с. 366].

Але саме на хвилі Просвітництва на Заході і був відкритий новий могутній метод дії на думки і поведінку громадян – політичний терор, який, як вид політичного насильства, існує до сьогодні.

Поняття «терор» (terror з латині означає страх, жах), как відомо, ввів ще Аристотель для позначення особливого типу жаху, який опановував глядачами трагедії в грецькому театрі. Це був жах перед небуттям, представленим у формі болю, руйнування, хаосу. Навіть вважається, що осмислення терору, як різновиду театру, породило ритуал суду, перемагаючого терор через закон.

Першопроходцями доктрини перетворення страху в знаряддя політичної влади стали якобінці. Термін «терор» став широко уживатися під час буржуазної революції 1789-1794 рр. Робесп'єр в Конвенті 5 лютого (18 плювіоза) 1794 р. дав наступне визначення вибраному ним методу: «Терор є не що інше, як швидка, сувора, непохитна справедливість, отже, він є проявом добротності» [122, с. 210]. Для створення масового страху нова держава пожертвувала власним чином гаранта, відтепер держава сама організовувала «стихійні» погроми в'язниць з вбивством політичних ув'язнених. Політичний сенс слова «терор» Марат сформулював таким чином:

«завоювання або утримання влади шляхом залякування суспільства» [122, с. 194].

Трохи пізніше, в 1798 році словник Французької Академії наук визначить терор як «систему страху». У Великобританії він отримає декілька інша назва: «правління жаху». У теперішній час дослівний переклад розкриває не все поняття, а лише його пряме слідство на емоційному рівні. З часом в поняття «терор» стали вкладати не стільки значення прямого наслідку насильства, скільки сам процес, який викликав страх і жах. У такому розумінні термін дійшов до наших днів, і визначити, коли поняття терор означає не результат насильства, а сам його факт і весь комплекс пов'язаних з ним причин і наслідків, вже не представляється можливим.

З кінця XVIII і протягом XIX ст. поняттям «терор» позначалася і відкрито насильницька форма державної диктатури, і політика разових політичних замахів. Пізніше це поняття застосовували також у відношенні до репресій, здійснюваних в ході воєн, і до самих воєн.

До сьогодення поняття «терор» часто використовується як рівнозначне поняттю «політичний тероризм». Тлумачний словник С. І. Ожегова пропонує наступне визначення терору: «Залякування своїх політичних супротивників, що виражається у фізичному насильстві аж до знищення [108, с. 221]. У літературі можна зустріти наступні визначення терору: «Навмисне знищення мирного населення і об'єктів невійськового характеру (житлових будинків, підприємств цивільного призначення, худоби, посівів і ін.) в ході будь-якого озброєного конфлікту і будь-якою стороною, зокрема що обороняється за національну незалежність, проти окупантів і ін., є терор» [65, с. 134-136] Як видно, автори перерахованих визначень удаються до підміни терору тероризмом, відштовхуючись від суб'єктивної ознаки явища, що не можна вважати правомірним..

Суб'єктом державного терору є держава, політична влада. Об'єктом є власний народ (політична опозиція) або народ на захопленій, окупованій території. Державний терор має на увазі ґрунтовну ідеологічну підготовку,

так само, як і війна, фашизм або революційне насильство, і спирається на політику репресій. Репресія (від латині *repressio* – придушення) – позначає примусові заходи, вживані державними органами відносно окремих громадян, груп населення, націй, народностей, етнічних груп. Із цього приводу У. Лакер справедливо заявляє: «...ніхто не стверджуватиме, що державні репресії принесли менше страждань і лих, чим сучасний тероризм» [179, с. 6].

Репресії можуть проводитися як відносно громадян своєї країни, так і відносно громадян на окупованій території, наприклад, каральні заходи без суду і слідства, жорстка політична диктатура і систематичне насильство, що супроводжується репресіями і терористичною практикою. При цьому терор з боку держави, так само, як і терор, використовуваний в ситуації повномасштабного військового конфлікту, обумовлюється недостатністю і неефективністю більш конвенціональних засобів для досягнення політичних цілей або підтримки певного встановленого порядку.

Коли мова йде про репресивну політику держави, з поняттям «терор» логічно асоціюються такі поняття, як «політика терору», «масовий терор», «тотальний терор», «сталінський терор», «фашистський терор».

Тому в даному контексті доречно протиставити державному терору недержавний терор. Недержавний терор (і опозиційний і індивідуальний терор) викликані до життя ідеологією, в підставі якої лежить фундаментальна і догматизирована концепція щодо абсолютної нелегітимності того ладу, усередині якого перебувають представники альтернативної політичної сили. Мова йде про тривале і систематичне застосування опозицією політики тероризму, тобто політики застосування терористичних методів боротьби. При цьому тероризм не є ідеологією. Це, перш за все, тактика боротьби, використовувана рухами самого різного толку. І загальне між терором і фашизмом – расизм, тільки в терорі не антропологічний расизм, а класовий, духовний, ідеологічний. Мова йде про розуміння соціальної реальності, коли світ жорстко ділиться на два табори: хто не з нами, той проти нас [9, с. 46-51].

Узагальнюючи теоретичні розробки, що стосуються розмежування понять «терор» і «тероризм», необхідно підкреслити, що поняття «терор» і «тероризм» залишилися взаємозамінними, хоча з кінця минулого століття поступово відособляються один від одного і в даний час застосовуються тільки для характеристики певного виду політичної боротьби.

Поняття «терор» закріпилося за репресивними діями державного апарату, так само в загальному плані позначає терористичну політику, вживану опозицією, при відособленні від інших видів політичного насильства.

Хоча до сьогодні немає прийнятого всім світовим співтовариством визначення тероризму, автор вважає за необхідне довести своє розуміння сутності тероризму. На відміну від терору, поняття «тероризм» можна розглядати в широкому і у вузькому сенсі.

В широкому змісті, тероризм – це теорія і практика терору, або, іншими словами – це політика терору. Саме поняття «тероризм» вже містить в собі політичну складову і складається з двох частин. Перша, духовно-ідеологічна частина, визначає тероризм як систему людиноненависницьких ідеологічних установок, норм і цінностей, спрямованих на залякування окремих груп, всього суспільства, з метою вирішення політичних завдань. Друга, практична частина, визначає тероризм як систему діяльності терористів, терористичних груп і організацій, що виконують вищезазначені ідеологічні установки (підготовку до терористичних актів та їх здійснення) для досягнення певних політичних цілей.

У вузькому змісті, тероризм – це насильство, що здійснюється з боку опозиційних політичних угруповань, зняряддям яких є терористичний акт проти влади. Тероризм в такому сенсі є об'єктом протидії в першу чергу з боку політичних та державно-владних структур, у другу чергу – з боку силових структур та інших спецслужб.

Таким чином, сутність тероризму визначається ідеологією і діяльністю політичних сил і угруповань, застосуванням ними крайніх форм насильства,

страхотливих засобів максимального залякування населення і натовпу для виклику паніки, страху і жаху з метою реалізації політичних завдань.

Тероризм, як засіб політичної боротьби, тісно пов'язаний з поняттям легітимності влади. Легітимність влади та активність терористичної діяльності будь-якої опозиції взаємозалежні – чим нижче легітимність офіційного керівництва, тим сильніші позиції терористичних організацій та їх опір влади. Підвищення рівня легітимності влади дає можливість за допомогою залучення опозиції в політичну діяльність на правовій основі зменшити її терористичну спрямованість. Терор же, як злочинний акт, не залежить від стану легітимності, тому що не пов'язаний з політичною боротьбою.

Отже, тероризм – це продовження політичної боротьби насильницькими, жорстокими за формою, засобами, які наводять страх і жах на населення і суспільство і спрямовані в кінцевому підсумку проти політичних організацій, політичних лідерів та / або державно-владних структур. Тероризм, як соціальне явище, відрізняє багатоплановість. Він включає в себе наступні елементи: екстремістську терористичну ідеологію, комплекс організаційних структур для здійснення тероризму в тих чи інших формах, практику терористичних дій [115, с. 98-114].

Необхідно підкреслити, що терористична діяльність в правовому відношенні тісно пов'язана з політичною оцінкою з боку держави, міжнародної організації або будь-якої іншої політичної організації (політичного інституту) наявності терористичних організацій та вчинення ними саме актів тероризму, а також з визнанням терористів як політичних супротивників. Практично немає єдиного підходу до визначення поняття «тероризм», так як саме це поняття політизоване. З цієї причини, наприклад, великим міжнародним співтовариствам поки не вдається скласти узгоджений список терористичних організацій, особливо на пострадянському просторі [120].

Отже, відмінності терору і тероризму зведено в таблиці № 1.

Таблиця № 1.1.

Показники	Терор	Тероризм
Сфера застосування	<p>кримінальна</p> <p>Проявляє себе у формі окремих актів насильства та інших кримінальних злочинів</p>	<p>політична</p> <p>Проявляє себе в політиці, в боротьбі за владу, або у використанні влади для досягнення політичних цілей</p> <p>характер</p>
Характер явища	Має чітко виражений кримінальний характер	Має чітко виражений політичний характер
Хто протидіє явищу в першу чергу	Є об'єктом протидії в першу чергу органів захисту правопорядку Є об'єктом протидії в першу чергу державно-владних структур, спецслужб і тільки потім - органів захисту правопорядку	Є об'єктом протидії в першу чергу державно-владних структур, спецслужб і тільки потім - органів захисту правопорядку
Учасники	Терористи-одинаки, рядові члени організованих кримінальних угруповань наставники терористів	Терористи-одинаки, рядові члени організованих кримінальних угруповань Керівники терористичних організацій та їх замовники, що переслідують політичні цілі, ідеологічні та політичні наставники терористів

Як вже зазначалось, терор, в ході свого розвитку, при переході з суспільної сфери в політичну, стає тероризмом. У свою чергу тероризм, при переході у військову сферу набуває форми терористичної війни. І, безсумнівно, головною метою дослідження цього феномену є вироблення комплексу заходів (перш за все, політичних, інформаційних та військових) з протидії знову виникли загрозам терористичного характеру безпеки. У зв'язку з цим необхідно переосмислити деякі теоретичні положення, отримані в процесі вивчення сучасних війн і такого негативного соціально-політичного явища, як тероризм.

Розглядаючи взаємозв'язок тероризму і війни, можливо визначити схожі та відмінні риси.

Проблема співвідношення таких термінів і понять, як «тероризм» і «війна», давно приваблює свою увагу з боку різних вчених і експертів. Давно помічено, що тероризм і війна мають багато спільного між собою.

По-перше, за цілепокладанням тероризм і війна переслідують політичні цілі. Пруський генерал і військовий теоретик Карл Клаузевіц в посмертно виданій праці «Про війну» запропонував класичну формулу визначення місця загрози силою та її застосування у зовнішньополітичному арсеналі наступним висловом «Війна є продовження політики іншими засобами» [67, с. 5].

Більшість сучасних дослідників тероризму приходять до висновку, що тероризм – це, насамперед, проведення політики терору (тобто, по суті – терористичної політики), основною, кінцевою метою якої є надання тиску на владу, еліту і суспільство тієї чи іншої країни (групи держав або всього світового співтовариства) для подальшого виклику необхідних політичних змін.

По-друге, за характером застосування засобів тероризм і війна пов'язані із застосуванням насильницьких засобів. Так, дослідник А. М. Бородін вважає, що крайньою формою прояву насильства в сфері політичних

відносин, коли на карту ставиться життя людини, є тероризм, де насильство виступає як інструмент збереження або зміни проведеної в країні політики [14, с. 10]. Часом терористичні та військові формування мало відрізняються з озброєння, обмундирування і бойової підготовки. Наприклад, незаконні формування так званої республіки Ічкерія в період з 1994 по 2002 роки в ході бойових дій (на території Чечні і Дагестану) і терористичних актів (в Будьонівську, Первомайському) застосовували зброю виробництва багатьох держав (США, Росії (СРСР), Великобританії, Китаю, Пакистану і т. д.), у тому числі танки, артилерію й авіацію.

Як зазначалося вище, війна, як і тероризм, пов'язана із застосуванням насильницьких засобів. Наприклад, сучасний дослідник військово-політичних проблем О. М. Михайленок, аналізуючи співвідношення війни і насильства, стверджує, що протягом тисячоліть війна розглядалася як єдиний засіб вирішення міжнародних проблем, насильство – як вирішальний чинник розвитку відносин між класами, націями, етнічними групами, як «повитуха історії» [101, с. 3].

По-третє, обидва явища (тероризм і війна), як зазначено вище, своїм наслідком мають людські жертви, руйнування об'єктів, нанесення величезної шкоди екології і життєвого простору для людства. Дослідник-терролог М. П. Требін відзначає зростання кількості смертей сторонніх і випадкових осіб. Якщо в 1970-х роках 80 % терористичних акцій було спрямовано проти власності і 20 % – проти людей, то в 1980-х роках 50 % з них були проти власності і 50 % – проти людей. Ця тенденція зберігається і в 1990-х роках. Терористичні акти стали більш ретельно готуватися. У результаті – до 90 % цих акцій тією чи іншою мірою досягають своєї мети. За даними Національної комісії з тероризму США, що містяться в доповіді конгресу в червні 2000 року, середньостатистичний акт в 1990-і роки приносив на 20 % більше жертв, ніж два десятиліття тому [141, с. 148].

Війни несуть смерть і страждання великій кількості людей, незалежно від того, є вони комбатантами чи ні. Так, в Першу світову війну число

загиблих склало близько 10 млн. чол., поранених – понад 20 млн. У Другій світовій війні число загиблих перевищило 55 млн чол., а кількість поранених – близько 28 млн. [131, с. 52].

По-четверте, тероризм і війна, як явища, народжуються в результаті глибоких політичних і соціально-економічних протиріч як всередині окремого суспільства, так і між державами чи групами держав. Наприклад, дослідник Ю. А. Брусніцин прийшов до висновку, що світовий досвід свідчить про те, що «тероризм особливо гостро проявляється в тих регіонах і в ті періоди, коли загострюються протиріччя в соціально-політичній сфері, відбувається зміна суспільних відносин і державного устрою, відсутня стабільність правового простору та правопорядку ... Тероризм є наслідок невирішеність соціальних, у тому числі національних та релігійних проблем, що мають для даної соціальної, національної чи іншої групи онтологічне значення» [17, с. 14].

Дослідник А. М. Бородін підтверджує, що «тероризм, будучи за своєю суттю складним соціально-політичним явищем, акумулює в собі соціальні протиріччя, що досягли в суспільстві рівня конфлікту» [14, с. 4]. Фахівці з Військової академії РХБЗ А. Сінкелев і Д. Самосват також вважають, що «світові війни породжуються глибинними соціально-політичними та економічними причинами об'єктивно-суб'єктивного характеру» [132, с. 52].

Ці питання детально розкрито у таблиці 1.2.

Таблиця №1.2

Основні характеристики	Тероризм	Війна
-----------------------------------	-----------------	--------------

По цілепокладанню:	Політичні цілі: чинення тиску на владу, еліту та суспільство, для виклику політичних змін	Політичні цілі: захоплення території, зміна характеру і устрою влади у протиборчій стороні.
За характером застосовуваних засобів .	Насильницькі. Захоплення заручників, застосування вибухових пристроїв багатолюдних місцях, напад на органи державної влади і т.д.	Насильницькі. Знищення живої сили противника і військової техніки, уруйнування об'єктів оборонного і наступального призначення і т.д.
Наслідки	Наслідки в результаті терористичних актів загинуть люди, масовий психоз, руйнування об'єктів нападу	В результаті Військових дій загинуть люди, як військовослужбовців, так і цивільного населення, руйнування об'єктів військового та цивільного призначення
Причинність появи	Наявність глибоких політичних і соціально-економічних протиріч	Наявність глибоких політичних і соціально-економічних протиріч.

Одночасно, між війною і тероризмом в даних характеристиках є істотні відмінності.

Перше полягає у відмінності предметів впливу при переслідуванні політичних цілей. Основним об'єктом впливу, як при проведенні терористичних актів, так і при веденні війни, є керівництво держави. А ось предмет впливу має істотну відмінність. Так, предметом свого впливу терористи обирають або представників політичної влади, або окремих людей, які виявляються жертвами в більшості випадків у випадкових обставинах і не є прямими політичними противниками терористів. Наприклад, вбивство ерцгерцога Австро-Угорщини Франца Фердинанда в м. Сараєво (Боснія) в червні 1914 року, яке стало формальним приводом для початку Першої світової війни є прикладом, коли в якості предмета впливу обраний політичний лідер. При цьому об'єктом впливу при скоєнні даного теракту стало вище керівництво Австро-Угорщини та її союзників. А в разі жахливого захоплення заручників у вересні 2004 року в школі № 1 м. Беслана предметом впливу були обрані випадкові жертви: діти, їх батьки та працівники школи. Однак об'єктом впливу при скоєнні цього теракту було вище керівництво країни на чолі з Президентом Росії В. В. Путіним і проведеної в Чеченській республіці політики, проти якої терористи намагалися викликати протест російського суспільства.

На відміну від терористичних акцій, предметом впливу при веденні війни (коли також переслідуються політичні цілі), стають збройні сили противника, його система комунікацій, зв'язку та управління. При цьому, агресор, як правило, намагається якщо не привернути цивільне населення на свій бік, то хоча б мінімізувати його здатність надавати допомогу своїй армії. Наприклад, німецько-фашистські загарбники під час нападу на Радянський Союз у 1941 році проголошували гасло «визволення від більшовицького ярма» народів СРСР і створювали структури місцевого самоврядування на окупованій території з числа осіб, що проживають на ній (старости, поліцейські і т. д.). Армія США, при вторгненні в Ірак у 2003 році, за

допомогою гасел звільнення від «тиранії» С. Хусейна і «встановлення демократії» в країні постійно підкреслювала свою миролюбність у відношенні до цивільного населення окупованої території і всіляко намагалася залучити його на свій бік.

Друга відмінність полягає у ставленні до ступеня інформованості населення. Сучасний тероризм, який, на відміну від більш ранніх терористичних актів, призводить до значних руйнувань, залучає у свою орбіту значно більшу кількість населення, владних структур, активно розвивається завдяки розвитку інформаційних технологій і сильно залежить від засобів масової інформації та ступеня інформованості населення. Можна сказати, що при проведенні терористичних актів насильство здійснюється, насамперед, для того, щоб воно отримало найбільш широкий суспільний резонанс, стало відомим як можна більшому колу людей, за допомогою ЗМІ та інших інформаційних каналів стало джерелом психологічного впливу на політичну владу і суспільство.

Наприклад, захоплення заручників в театральному центрі на Дубровці в Москві в жовтні 2002 року, а також участь в переговорах з терористами відомих громадських діячів (лікаря Л. Рошалья, співака Й. Кобзона та ін.) дозволило діям терористів стати центральною темою всіх вітчизняних ЗМІ. Проведені в той час соціологічні дослідження показали, що 67 % населення зазнали в результаті цього теракту почуття болю, катастрофи у відношенні до себе, своєї сім'ї і місця проживання, а 70 % припустили, що наступний теракт відбудеться в їхньому населеному пункті [165]. Аналогічні дані були отримані після повітряної атаки терористів 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку, яка вдарила по психіці мільярдів людей у всьому світі [113].

На відміну від актів тероризму протиборчі сторони під час ведення сучасної війни всіляко перешкоджають отриманню достовірної інформації про їх справжні наміри та цілі і сприяють дезінформації широкого кола світової громадськості, владних структур, військової розвідки противника і т. п. Фактично під час бойових дій ведеться інформаційна робота зі створення

позитивного іміджу своєї військової політики, дій своїх військ і створення негативного образу ворога в очах світової громадської думки. Наприклад, Сполучені Штати під час війни з Іраком в 1991 році (кодова назва «Буря в пустелі»), зуміли не тільки створити собі образ світового борця зі злом, але і привласнити собі ореол переможця. Однак за результатами тієї військової операції армія С. Хусейна не була остаточно розгромлена і у багатьох вищих військових керівників держав, що межують з Іраком, ще виникало питання: чи можливий нова криза в Перській затоці [27].

Третяє відмінність полягає в ступені можливості протидії насильству та захисту власного життя. Насильство в тероризмі, як правило, в основному здійснюється проти випадкових людей, які не мають пряме відношення до політичної влади. Жертви терактів, як правило, не готові надавати терористам опір. Загиблі люди в Москві в 1999 році під час вибухів будинків у Печатниках і на Каширському шосе не були політичними противниками терористів та їх керівників, не були готові до того, що їх може застати зненацька смерть, коли вони мирно спали. Самі по собі діти є беззахисними без допомоги дорослих в навколишньому світі. Тим більше виглядає жахливим захоплення в заручники дітей (в тому числі, малолітніх) у школі № 1 м.Беслана в 2004 році і беззахисних породіль у лікарні Будьоннівська в 1995 році. При цьому взаємини між терористами і жертвами терактів (наприклад, заручниками) не регулюються ніякими правовими актами, що ще більше розв'язує руки першим у вчиненні насильницьких дій над другими. При цьому будь-яка держава і вся світова спільнота спочатку визнає, що терористи – це злочинці, які повинні або бути знищені, або віддані суду.

На відміну від тероризму міжнародне право допускає можливість вирішення конфліктних ситуацій військовим шляхом. Тобто, правове регулювання військових дій встановлюється нормами міжнародного гуманітарного права, в основі якого лежить основоположний принцип гуманізації ведення воєн [74, с. 7]. Це захист жертв збройних конфліктів, встановлення правового статусу військовополоненого, кримінальне

переслідування за скоєння «військових злочинів», посередництво Міжнародного Комітету Червоного Хреста і т. д.

Таким чином, різниця полягає в тому, що жертви від актів тероризму не здатні захищати своє життя і протидіяти терористам. А при проведенні бойових дій насильство застосовується, як правило, проти збройних учасників (комбатантів), які зі зброєю в руках можуть не тільки захищати себе і чинити опір нападаючій стороні, але і наносити удар противнику, у тому числі позбавляючи його життя. Тобто, на відміну від актів тероризму, під час війни здійснюється протиборство збройних учасників конфлікту, в ході якого відбувається загибель з обох сторін. При цьому комбатанти протиборчих сторін можуть надавати одна одній опір і психологічно готові (нехай, іноді і вимушено) прийняти смерть або втрату здоров'я. Наприклад, лейтенант А. Соломатін, героїчно загинувший у бою з бойовиками в районі села Первомайське (Чечня) 1 грудня 1999 року (підірвав себе гранатою разом з ворогами), так писав незадовго до своєї загибелі: «... Я клянусь, що помру за свою велику Батьківщину, не замислюючись і не шкодуючи ні про що» [144, с. 220].

Четверта відмінність полягає у співвідношенні зовнішніх і внутрішніх сторін соціально-політичних протиріч. Тероризм, як правило, народжується в результаті внутрішніх політичних, соціально-політичних і соціально-економічних протиріч, наявності у суспільстві конфліктів між різними соціальними групами у важкій і гострій формі. Наприклад, дослідник А. М. Бородін серед причин тероризму називає незайнятість, інфляцію, невизначеність життєвих перспектив і загальну невпевненість, що панує в суспільстві, вади в системі освіти і культури, слабкість державної влади, соціальний страх, всеосяжну кризу, яка вражає всі сфери суспільного життя – економічну, соціальну, політичну і духовну [14, с. 20]. Наприклад, С. А. Тюшкевіч вважає, що «війна – це і особливий стан суспільства і держави, що ведуть війну, і особлива, насильницька форма взаємовідносин держав і народів, і особлива, специфічна форма вирішення протиріч і спірних

питань між ними і т. д.» [142, с. 12]. Дослідник Г. В. Ососков також приходять до висновку, що «... війна в узагальненому вигляді являє собою форму дозволу суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, релігійних та інших суперечностей між державами, народами націями та соціальними групами засобами збройного насильства» [110, с. 202].

Таким чином, на відміну від тероризму, причина появи війн для окремої країни має зовнішньополітичну природу. Вищеназвані відмінності тероризму і війни представлені в таблиці (Див. таблицю № 1.3).

Таблиця №1.3

Сутність розбіжностей	Тероризм	Війна
У відмінності влади, або окремих агресор, як правило, основних предметів впливу: впливу: людей, які виявляються намагається якщо не жертвами в більшості повернути цивільне випадків по випадкових населення на свій бік або, обставин і не є прямими хоча б мінімізувати політичними його здатність надавати противниками терористів. допомогу своїй армії.	Предметом свого впливу терористи обирають або представників політичного управління. При цьому, влади, або окремих агресор, як правило, людей, які виявляються намагається якщо не жертвами в більшості повернути цивільне випадків по випадкових населення на свій бік або, обставин і не є прямими хоча б мінімізувати політичними його здатність надавати противниками терористів. допомогу своїй армії.	Предметом впливу збройні сили противника, його система комунікацій, зв'язку та управління. При цьому, агресор, як правило, людей, які виявляються намагається якщо не жертвами в більшості повернути цивільне випадків по випадкових населення на свій бік або, обставин і не є прямими хоча б мінімізувати політичними його здатність надавати противниками терористів. допомогу своїй армії.
У ставленні до ступеня інформованості	Для отримання найбільш широкого громадського резонансу. За допомогою ЗМІ	Протиборчі сторони під час ведення сучасної війни всляко перешкоджають

населення::	насилство стає джерелом психологічного впливу (наведення страху і жаху) на політичну владу і суспільство.	отриманню достовірної інформації про їх справжні наміри та цілі і сприяють дезінформації широкого кола громадськості.
У ступеня можливості насилству:	Жертви терактів не готові надавати опір. Взаємини між терористами і їх жертвами (наприклад, заручниками) не регулюються ніякими правовими актами. Світова спільнота спочатку визнає, що терористи – це злочинці, які повинні або бути знищені, або віддані суду.	Правове регулювання військових дій встановлюється нормами міжнародного гуманітарного права. Комбатанти протиборчих сторін можуть надавати одна одній опір і психологічно готові (нехай, іноді і вимушено) прийняти смерть або втрату здоров'я.
У відмінності співвідношення зовнішніх і внутрішніх сторін політичних протиріч:	Основні протиріччя-внутрішні. Наявність внутрішніх соціально-політичних протиріч.	Основні протиріччя – зовнішні. Наявність невіршених міждержавних (зовнішніх) соціально-політичних суперечностей і конфліктів.

Відмінності між тероризмом і диверсією.

Багато дослідників визначають, що є принципові відмінності між тероризмом і диверсіями. Так, на думку авторів монографії «Сучасний тероризм: соціально-політичне обличчя супротивника», диверсія – це не тероризм, а один з видів боротьби, в першу чергу, з військовим супротивником. Відмінності, на думку вчених Академії управління МВС РФ, між тероризмом і диверсіями істотні і полягають в наступному:

- диверсійні акції відбуваються, як правило, під час бойових дій і проти держави – супротивника, а терористичний акт зазвичай здійснюється в мирний час і від імені своєї, недержавної, і зазвичай нелегальної організації;

- об'єктом дій диверсантів є військові об'єкти або об'єкти подвійного призначення (мости, вокзали, порти), а сучасні терористи завдають свої удари по місцях масового скупчення мирного населення;

- диверсія об'єктивно виражається лише у скоєнні вибуху, підпалу та інших суспільно небезпечних дій і не більше того, а тероризм такими діями не обмежується: терористам вигідніша загроза, а не сама акція;

- у разі вчинення акту диверсії дії спрямовані на заподіяння противнику максимально можливої шкоди, а при вчиненні терористичного акту мета зовсім інша – залякування населення або його частини, створення і підтримка в суспільстві атмосфери страху;

- метою диверсійних акцій є ослаблення держави-противника, підрив її економічної могутності та обороноздатності, а цілі терористів складаються в тиску на владні структури для прийняття будь-якого рішення чи відмови від нього;

– диверсанти діють таємно, нікому не повідомляючи про свої дії та їх результати, а терористи, зазвичай, діють, відкрито, демонстративно пред'являючи свої вимоги [41, с. 209].

Далі необхідно диференціювати тероризм і партизанський рух. Партизани вдаються до насильства для того, щоб знищити конкретного ворога і дислокуються в певній місцевості. Мета – завдати ворожій стороні ударів по живій силі, по військових цілях, по ворожій техніці. Для партизанського руху, також як і військовим діям, безпосередні людські і матеріальні жертви не потрібні, їх цікавлять військові цілі для нанесення неприйняттого збитку супротивникові.

Партизани – в міжнародному праві – особи, що не входять до складу регулярних озброєних сил воюючої країни, добровільно б'ються за свободу і незалежність своєї батьківщини у складі організованих озброєних формувань на території, захопленій супротивником. Правила партизанської війни закріплені у ряді загальноновизнаних міжнародних документів, зокрема в 4-ій Гаагській конвенції про закони і звичаї сухопутної війни (1907 р.) і додаток до неї, а також в Женевських конвенціях про захист жертв війни (1949 р.) і додаткові протоколи до них (1977 р.) [12, с. 237].

Партизани признаються комбатантами, якщо дотримують наступні основні умови: мають во розділу особу, відповідальну за своїх підлеглих; мають виразно видимий відмітний знак; відкрито носять зброю; поважають закони і звичаї війни. Додатковий протокол № 1 до Женевських конвенцій (1949 р.) конкретизує деякі з цих умов. Уточнюється, що в цілях посилення захисту цивільного населення партизани повинні відкрито носити зброю під час кожного військового зіткнення, а також в той час, коли вони, знаходячись на очах у супротивника, розгортаються в бойові порядки.

Враховуючи те, що часто практикується здійснення терористичних актів, що поєднуються з методами партизанської війни (як, наприклад, в Чечні), необхідно проводити чіткий диференційований підхід до

насильницьких актів, що здійснюються під прапором національно-визвольної боротьби.

Науковий аналіз дозволяє виділити дві категорії подібного роду. Перша – національно-визвольний рух, організуючий і здійснюючий напади на урядові об'єкти колоніальних режимів, представників окупаційних властей, їх військові загони і т. п. Друга категорія – терористи, що здійснюють безглузді по жорстокості акти у відношенні ні в чому не повинних людей, здійснювані з боку осіб, що заявляють про свою приналежність до того або іншого національно-визвольного руху. Як правило, в результаті цих дій «колоніальний» або «окупаційний» режим повалити не вдається, оскільки об'єктом посягання є приватні особи. Далі для партизанських рухів агітація і пропаганда є найважливішою діяльністю, партизани тому і беруться за зброю, щоб забезпечити собі можливість відкрито воювати і безперешкодно роз'яснювати свої ідеї в умовах, коли наділена державною владою протилежна сторона відкидає саму можливість вільної боротьби ідеї і відповідає терором. Для терористів, навпаки, саме озброєна боротьба і насильство, інший раз і невмотивоване, стають важливішими за процес ідеологічного обґрунтування. Терорист – це руйнівник, що свідомо визначив свій спосіб життя і стиль поведінки на багато років вперед. У цьому бачиться певна відмінність чеченських терористів від партизан, ведучих боротьбу, подібно до колумбійського «М19» або сальвадорського фронту національного звільнення імені Фарабундо Березня.

Щоб кваліфікувати акт насильства як акт тероризму, крім місця здійснення діяння доцільно враховувати в кожному випадку його цілі і безпосередні об'єкти.

Особливу роль при дослідженні політичного тероризму може зіграти розмежування тероризму і фашизму, враховуючи, що між цими явищами часто ставиться знак рівності. Фашизм як суспільний феномен – явище вельми складне, таке, що не зводиться до однієї моделі, не охоплюване

коротким визначенням, і яке ганебною плямою заплямувало історію розвитку людської цивілізації.

Фашизм – ідейно-політична течія і, як ідеологія, є у край еклектична система поглядів. Він виявлявся в національних варіантах, кожен з яких відрізнявся помітною своєрідністю, він виконував – як ідеологія, масовий рух, режим, метод рішення внутрішніх і зовнішніх проблем і т. п. – достатньо різноманітні функції. Разом з «класичними» варіантами фашизму, які пройшли всі етапи розвитку (від партії до держави), виникали та інші його різновиди. Історії ХХ ст. відомі різні фашизми: італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм, португальський фашизм диктатора Салазара, іспанський фашизм генерала Франко та ін. Кожен з національних варіантів відрізнявся своєрідністю в ідеології.

Але загальною для всіх варіантів фашизму залишається абсолютизація біологічних законів і спроба перенести на суспільство право сильного, такого, що панує в природі. Цінністю тут є елітарно-ієрархічний принцип, згідно якому одні народжені панувати, а інші підкорятися. Тому в даній ідеології всіляко вихваляється війна, яка веде до об'єднання нації, виправдовуються територіальні домагання до інших народів, заохочується імперіалізм як завоювання «життєвого простору» для населення країни, надається велике значення вождизму.

Дисертантка погоджується з тим, що мають рацію дослідники, які вважають, що доцільно особливо виділити фашизм як крайню і небезпечну форму екстремізму і в законодавчому порядку дати його визначення з тим, щоб партії, рухи і окремі особи, що пропагують фашистські ідеї або діють у дусі цих ідей, могли притягуватися до строгішої відповідальності.

Виникає потреба в ухваленні законодавчих актів, які визначають, що таке фашизм і фашистська ідеологія, що є система фашистських організацій і політична; практика фашизму. При цьому мова повинна йти про необхідність вироблення саме юридичного визначення поняття «фашизм». Це завдання юристів. Проте виробити таке визначення вони навряд чи зможуть без

допомоги політологів, завдання яких визначити чіткі критерії, що відокремлюють фашизм від інших, схожих або таких, що ідентифікуються з ним явищ.

Існують різні визначення фашизму, наприклад: «Фашизм особлива форма буржуазної диктатури, що використовує разом з терором і насильством методи ідеологічної і матеріальної дії на маси в цілях створення широкої соціальної бази, масовою опори» [68, с. 52]. Представляє інтерес визначення фашизму, запропоноване фахівцями Російської академії наук. Спираючись на родові ознаки і характеристики даного явища, фахівці РАН визначають фашизм, як «ідеологію і практику, що затверджує перевагу і винятковість нації або раси і спрямовані на розпалювання національної нетерпимості, обґрунтування дискримінації відносно представників інших народів; заперечення демократії, встановлення культу вождя; застосування насильства і терору для придушення політичних супротивників і будь-яких форм іншомислення; виправдання війни як засобу вирішення міждержавних проблем» [68, с. 53]. Приймаючи таке визначення як базисне, дисертант вважає за доцільне доповнити його, а саме: додати слово «терористичною» – «виправдання терористичної війни як засоби рішення міждержавних проблем».

Це необхідно зробити тому, що однією з обов'язкових ознак фашизму є застосування терору для придушення політичних супротивників і будь-яких форм іншомислення; а також використання фашизмом терористичних методів боротьби за інтереси вибраних. Якщо фашистські сили створюють військові і воєнізовані формування, що знаходяться під командуванням вождя, здійснюють контроль над певною територією, здійснюють безперервні і узгоджені дії, мова йде про війну. І в цій війні, продовжуючи політику насильницькими засобами для руйнування об'єктів і виведення з ладу живої сили супротивника, фашизм спирається на тероризм. Знищення нацистами людей в СРСР і інших країнах ставило за мету не тільки «очищення» територій для майбутнього заселення німцями, але і для залякування інших,

щоб примусити їх підкорятися або змусити переселитися. В зв'язку з цим доцільно буде виділити три головні визначальні ознаки фашизму:

- абсолютний культ держави.
- визнання терористичної війни як необхідної умови існування нації і держави.
- крайній націоналізм / шовінізм/ і расова нетерпимість.

Можна зробити висновок: фашизм – це ідеологія, що сповідає, по-перше, тотальний пріоритет держави над суспільством і особою, по-друге, що зводить терористичну війну в ранг необхідного існування суспільства і держави; по-третє, що практикує обмеження правового статусу іншого народу за расовою ознакою.

Якщо розглядати фашизм як політичний режим, слід зазначити, що він є проявом тоталітарного режиму.

Тоталітаризм – один з різновидів (разом з авторитаризмом, військовою диктатурою, деспотією і т. п.) антидемократичного політичного режиму і специфічного суспільного устрою. Він характеризується особливими економічними основами, терором, тотальним контролем над життям суспільства і життєдіяльністю громадян.

Існує безліч визначень тоталітаризму, проте всі вони зводяться до розуміння тоталітаризму як державного ладу або політичного режиму, що здійснює абсолютний контроль над всіма областями суспільного життя. Проте, як зазначає А. В. Пехник, не слід ототожнювати будь-який державний тоталітаризм (або тоталітарний режим) з фашизмом (або фашистським режимом), бо державний тоталітаризм, повною мірою відповідний першій ознаці фашизму (з позначених в даній роботі), в політичному житті суспільства. і міждержавних відносинах може не мати другої ознаки [117, с. 89].

Доцільно вважати фашизм і тероризм двома крайніми, взаємозв'язаними, але самостійними формами політичного екстремізму, де

тероризм, на відміну від фашизму, предстає як сила, що не має тимчасової, просторової, соціальної або національно-державної локалізації.

Узагальнюючи сказане, варто підкреслити, що про такі види політичного насильства, як масовий геноцид, репресії, фашизм, терор і війна вірніше говоритиме як про самостійні форми політичного екстремізму на державному і міждержавному рівнях. І обґрунтуванням для такої кваліфікації служить характер їх зв'язку з державою та рівень власної інституціоналізації.

Висновки до першого розділу

В якості висновків до розділу в цілому можна назвати наступні узагальнення:

1. Сучасний тероризм, який став глобальною загрозою для суспільства як політичне явище, – це організована форма політичного насильства, спрямована на досягнення поставлених цілей. Його проявами можуть бути вбивство або замах на життя глав держав, членів уряду, дипломатичних представників і інших посадових осіб, захоплення заручників, напад на приміщення посольств і суспільних організацій, а також інші аналогічні злочини, здійснювані і організовані з наміром змінити внутрішню і зовнішню політику держави, заперечення суб'єктами політичної боротьби принципів загальнолюдської моралі, цинічна зневага норм гуманізму і справедливості тощо.

2. У сучасному тероризмі можна виділити його наступні види: соціально-політичний (соціально-революційний – «лівий», ліворадикальний; соціально-реакційний – «правий», праворадикальний); етнополітичний (сепаратистський, що здійснюється національно-політичними групами меншостей, які борються за створення суверенної держави або розширення автономії); інтеграційний, спрямований на об'єднання держав або територій, створення єдиної держави; антидискримінаційний, що здійснюється представниками меншостей на знак протесту проти дискримінації або в якості вираження етнічної ворожості; репресивний, що здійснюється

представниками привілейованих національних груп з метою придушення вимог національних меншин або за мотивами етнічної ворожнечі; «світоглядний» тероризм (релігійний – фундаменталістський і сектантський; атеїстичний – ліберальний і радикальний).

Застосування системного підходу та вивчення масиву актів тероризму в сучасному світі дозволяє дисертанту зробити висновок, що акти терористичного характеру об'єктивно диференційовані за наступними критеріями: за територією вчинення, рівнем організації та елементами прояву (суб'єктами, мотивами, цілями, засобами, методами, об'єктами, змістом діяльності, характером наслідків). Таким чином, видами тероризму можуть бути: 1) за територією вчинення – а) транснаціональний (міжнародний) – вчинення терористичних актів поза державними кордонами, при чому суб'єктами тероризму можуть бути держава, організації держав або позадержавні міжнародні угруповання; б) тотальний – розповсюдженість тероризму на всій території держави; в) селективний – поширений на певній території, яка є складовою держави; г) локальний – акти тероризму вчиняються на відносно малій місцевості, або на якомусь окремому об'єкті, чи проти певної визначеної категорії осіб, але за умови, що наслідки цієї дії повинні вплинути не тільки на жителів цієї місцевості або у більш загальному плані на об'єкт впливу, але й викликати резонанс занепокоєння, залякування, пригнічення достатньо широкого кола осіб та владних структур. 2) за рівнем організації – під керівництвом державної влади (державний), тероризм опозиційних антирежимних груп (опозиційний), тероризм, інспірований службами (організаціями) державного (позадержавного) рівня з метою захоплення влади (заколотницький), стихійний (у тому числі індивідуальний); 3) за об'єктами вчинення – протидержавний (замах або загрози замаху на життя та здоров'я посадових осіб, лідерів домінуючих в суспільстві соціально-політичних рухів та політичних партій, представників силових структур, замах чи загроза замаху на об'єкти державного господарства) та тероризм, спрямований проти груп політичних інтересів,

їхніх лідерів та прихильників (замах чи загроза замаху на життя чи здоров'я лідерів опозиційних соціально-політичних рухів та політичних партій та їхніх прихильників; замах чи загроза замаху на об'єкти власності груп політичних інтересів); 4) за видами цілей – підбивний (придушення або знесення супротивників); демонстративний (збудження та притягнення уваги громадськості до тієї справи, за яку ведуть боротьбу певні кола); провокаційний (провокування до дій або бездіяльності тих чи інших сил); 5) за видами діяльності – терористична діяльність, спрямована на здійснення змін в зовнішньому (навколишньому) світі та внутрішню діяльність, що спрямована на забезпечення власного існування; 6) за засобами вчинення – матеріальний (використання зброї масового знищення та масового ураження, технологічний тероризм, тероризм електронного придушення тощо) та нематеріальний (зафіксовані чи незафіксовані на матеріальних носіях матеріали агітаційно-пропагандистської, хибно-жахливої тощо терористичної спрямованості).

3. Проведений порівняльний аналіз понять, які найчастіше застосовуються як синоніми цього суспільного явища, а саме: «агресія», «війна», «екстремізм», «національно-визвольна (партизанська) боротьба», «революційна боротьба», «громадянська війна», «сепаратизм», «геноцид», «репресії», «анархізм» та ін., дозволяє автору сформулювати сукупність основних ознак, які утворюють та виражають сутність тероризму: по-перше, використання деструктивної сили; по-друге, насилля в його радикальних проявах, яке лежить в основі тероризму, викликає стан жаху, страху та глибокого занепокоєння, що знаходить свій прояв як поміж окремими особистостями, так і в стосунках між народами та державами; самий факт можливості, а тим більш загрози застосування насилля спричиняє великий емоційний вплив; по-третє, поєднання високого рівня мотивації з достатньо низьким рівнем участі мас в терактах; по-четверте, невинуватість, спрямована на все населення; по-п'яте, соціальні симпатії та антипатії, спричинені терористичними конфліктами, сприяють процесам

поляризації суспільства на різних, в тому числі і на глобальному, рівнях; по-шосте, терористичні конфлікти набувають дедалі більше міжцивілізаційного характеру, а терористичні організації дедалі активніше вимагають міжнародного визнання, зазіхають на різноманітні аспекти мирного співіснування та співробітництва держав; по-сьоме, терористичні угруповання не можуть існувати без зовнішньої підтримки, оскільки самий механізм їхньої діяльності потребує значних фінансових витрат задля озброєння та технологічних засобів.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ

2.1. Соціальні, етнічні та релігійні протиріччя як передумови тероризму.

Тероризм як явище політичного життя, що відображає конфліктну взаємодію різних сил в державі, які знаходяться на різних рівнях ієрархії влади в різний історичний період. Країни, що знаходилися під постійною загрозою зовнішньої агресії, мали внутрішні міжусобиці, накопичили багатий досвід вирішення гострих політичних, соціальних протиріч шляхом використання крайніх, жорстких форм боротьби, до яких, в першу чергу, слід віднести терористичні. Останні допускають застосування заздалегідь прораховуваних у своїх наслідках заходів залякування політичних супротивників, причому залякування розуміється не як загроза, що існує для суб'єкта терору, вживана «із запасом», а іноді зв'язану і з фізичним збитком для здоров'я протистоячої сторони. За своїми цілями і суті такого роду акції залякування не зазнали змін протягом століть. Залежно від розстановки політичних сил, пріоритетів зовнішньої і внутрішньої державної політики, стану суспільної свідомості оцінки терористичних проявів з боку апарату управління, офіційної церкви, всього суспільства або окремих верств населення могли змінюватися.

Соціальна сутність тероризму проявляється, в першу чергу, у тому, що це явище має історичні витоки і соціальні передумови. «У соціальному розумінні, – наголошує В. Ф. Антипенко, – тероризм виражає різнобічні конфліктні ситуації, які виявляються в соціальному житті (політичні, релігійні, націоналістичні, етнотериторіальні, загальнокримінальні тощо)» [5, с. 44]. На сучасному етапі тероризм детермінується переважно соціально-

економічною поляризацією, міжцивілізаційними суперечностями, протистоянням між розвинутою Північчю та відсталим Півднем, боротьбою за ресурси та території, бідністю, що витікає з нерівності і користується потужною культурно-етнічною підтримкою, спирається на значні території і маси людей [164, с. 492-493]. На багатьох міжнародних конференціях, що проводилися під егідою ООН, неодноразово акцентувалась увага на необхідності збільшення допомоги найбіднішим державам з метою недопущення перетворення їх в осередки тероризму. ООН у своїх численних резолюціях констатувала існування тероризму, який походить від злиднів, безвиході, бід та відчаю, які примушують деяких людей до терору в цілях радикальних змін для груп населення чи народів, яких утискують [5, с. 590].

Різноманітність форм тероризму, причин та умов, що його породжують, а також різнобічність атмосфери, у якій він проявляється, обумовлюють багатоаспектність підходів та оцінок зазначеного явища. Але спільним для різних підходів є те, що тероризм розглядається як один з характерних виявів екстремізму, одна з найбільш його небезпечних форм [34].

Тероризм з'являється, коли суспільство переживає глибоку кризу, в першу чергу, криза ідеології і державно-правової системи. У такому суспільстві з'являються різні опозиційні групи – політичні, соціальні, національні, релігійні, для яких стає сумнівною законність існуючої влади.

Тероризм має тенденцію до зростання саме в перехідні періоди і етапи життя суспільства, коли в ньому створюється певна емоційна атмосфера, а нестійкість є основною характеристикою базових відносин і соціальних зв'язків. Це є благодатним ґрунтом для вирощування насильства й агресивності в суспільстві та призводить до того, що та чи інша економічна, етнічна, соціальна, релігійна чи інша група намагається нав'язати свою волю суспільству, використовуючи при цьому як інструмент реалізації своїх устремлінь насильство.

Проблема тероризму набуває особливої гостроти у період соціальних конфліктів, які є провокуючим фактором терористичного поведінки. У свою

чергу, причиною виникнення конфліктних ситуацій є перехідний період, докорінна зміна соціально-політичного та економічного устрою суспільства. Конфлікти відрізняються тривалістю, ступенем гостроти протиріч, методами вирішення.

Розрізняються соціальні конфлікти, що мають політичні, економічні, національні, релігійні корені. Терорист використовує будь-яку форму конфлікту, оскільки вона створює сприятливі умови для досягнення своїх цілей шляхом вчинення злочинів» [128, с. 22].

Щоб визначити причини та передумови тероризму, дисертантка вважає за доцільне простежити історичну генезу самого явища.

Дійсно, історія дає немало прикладів політичного насильства, що має значну схожість з тероризмом. Так, наводиться приклад, згідно з яким «тероризм виник з моменту утворення державності» [38, с. 38].

Історія тероризму за оцінками деяких фахівців налічує менше двох століть, інші ж вважають, що тероризм як явище виходить віків. Для ілюстрації цих поглядів автор пропонує дві цитати з різних джерел: «Тероризм як соціально – політичне явище далеко не молодий. Його історія налічує щонайменше півтора століття» [49, с. 3]. «Слід спеціально наголосити, що серед значної частини вчених і політиків розповсюджені думки про так званій революційний походження тероризму. Його витoki зазвичай відносять до французької революції XVIII века і Жовтневої революції 1917 року в Росії. Насправді коріння тероризму лежать в глибоку давнину, а його практика в різних формах притаманна різним історичним періодам і численним політич-ським течіям» [136, с. 39].

Для прикладу можна взяти періодизацію тероризму, сучасного автора, в минулому офіцера спецслужб М. Іорданова, яку він наводить у своїй роботі: «Справа № 666. Терор».

Виникнення тероризму М. Іорданов відносить ще до біблійних часів (часи Каїна та Авеля), а першим терористом називає Каїна, що вбив свого брата Авеля. А всі терористи після Каїна стали носити так звану «печать

Каїна». У стародавніх цивілізаціях був поширеним тероризм влади проти народів і терор щодо правлячих фігур в процесі боротьби за владу і багатство. Ще в Єгипті епохи фараонів терор широко застосовувався як щодо самих єгиптян, так і проти інших народів, що масами приганяли на береги Нілу. Давньоєгипетська мова мала в обороті своєрідне, алогічне, на перший погляд, вираз «живі вбиті». Їм позначалися жертви терористичних акцій, що здійснювалися стосовно народів завойованих країн, у результаті чого в масовому порядку захоплювалися люди, які умовно вважалися «вбитими» [58, с. 56].

Стародавні папіруси зберегли відомості про теракти, в результаті яких було багато фараонів, серед яких був і юнак Тутанхамон, усунений з політичної арени за допомогою отрути. За свідченням єгипетського історика Манефона, який жив у IV столітті до нашої ери, в кінці періоду Стародавнього царства в Єгипті почалося смутні часи панування тотального тероризму [58, с. 57].

Римська цивілізація, яка прийшла на зміну єгипетської, мала свої «терористичні традиції», про які в історії збереглися більш виразніші сліди. У знаменитій книзі римського історика і письменника Гая Светонія Транквіла «Життя дванадцяти цезарів» відбиті події, які охоплюють два століття римської історії. Вісім з дванадцяти цезарів з цієї плеяди загинули в результаті терористичних актів.

А ось російський тероризм, всупереч думці деяких дослідників, виник зовсім не на радикальній революційній хвилі, а має давні традиції. Всього три століття відділяють загибель халіфа Алі і вбивство терористом великого князя київського Ярополка, знищеного за наказом рідного брата Володимира. Тероризм продовжував практикуватися на Русі і далі, його жертвами ставали монархи і бояри, князі та купці [58, с. 63].

Подібну періодизацію дають В. Лутовинов і Ю. Морозов у статті «Тероризм – загроза суспільству і кожній людині» [92].

Тероризм є постійним супутником людства. Ще в I столітті нашої ери в Іудеї діяла секта сикаріїв (сика – кинджал або короткий меч), яка знищувала представників єврейської знаті, які співпрацювали з римлянами. Ще Фома Аквінський і батьки християнської церкви допускали ідею вбивства правителя, ворожого, на їхню думку, народу. У середні віки представники мусульманської секти асшофаїнов вбивали префектів і халіфів. У ці ж часи політичний терор практикували деякі таємні товариства в Індії та Китаї.

В епоху середньовічного абсолютизму виникло явище, яке називалося тираноборством. Ця теорія була розроблена Фомою Аквінським, Іоанном Солсберійським, які спиралися у своїх висновках на роботи Платона, Аристотеля, Цицерона. У XVI ст. ідея звільнення світу від тиранії стає вельмипопулярною. Представники різних конфесій та політичних течій, наприклад, єзуїти Ж. Буше і Хуан де Маріана, пресвітеріанин Дж. Нокс погоджуються з тим, що вбивство тирана не є злочином. Так були «страчені» Вільгельм Оранський (1584), Генріх III (1589), Генріх IV (1610), фаворит Карла I герцог Букінгем (1628). «Тирановбивця не прагнув до влади, він служив закону і свідомо прирікав себе на загибель (як правило, ешафот)». Такий вид тероризму і в наступних століттях, аж до теперішнього часу, виявився вельмипоширеним, хоча часто його жертви могли виглядати як тирані тільки якоїсь малої частини населення країни. Так, загибель видатних лідерів Індії Махатми Ганді, Індіри Ганді та Раджива Ганді була вигідна тільки тим фанатикам, для яких прогресивна діяльність цих та інших лідерів уявлялася жахливим порушенням будь-яких «священних», з їхньої точки зору, канонів.

Набуваючи популярності і виправданості своїх дій, тероризм став поширюватися практично по всьому світу: орден єзуїтів (XVI–XVIII ст.), італійські карбонарії і мадзіністи (20–50-ті рр. XIX ст.), ірландські фенії (др. пол. XIX ст.) [34, с. 35], у XVI ст. під значним впливом таких організацій перебувало суспільне життя в Китаї та Індії.

У ХІХ столітті в Німеччині з'являється «філософія бомби», коріння якої сягають до виправдання тираноббивства у грецькій історії. Концепція «філософ бомби» отримала подальший розвиток і поглиблення в «теорії руйнування» М. Бакуніна. Останній у своїх роботах відстоював думку про визнанні однієї дії – руйнування. Як засоби боротьби він пропонував отруту, ніж і мотузку. Революціонери, вважав М. Бакунін, повинні бути глухими до стогонів приречених і не повинні йти ні на які компроміси, що російський ґрунт повинен бути очищеним мечем і вогнем. Доктрина «пропаганда дією» була висунута анархістами в 70-ті роки ХІХ століття. Суть її в тому, що не слова, а тільки терористичні дії можуть спонукати маси до тиску на уряд. Ця ж думка проходить пізніше і у П. Кропоткіна, коли він визначає анархізм як «постійне збудження з допомогою слова усного та письмового, ножа, гвинтівки і динаміту» [38, с. 39].

До кінця ХІХ століття особлива роль у пропаганді тероризму в Європі та США належить Іоганну Мосту, який проповідував «варварські засоби боротьби з варварською системою». Тероризм стає постійним чинником суспільного життя з другої половини ХІХ століття. Його представники – російські народники, радикальні націоналісти в Ірландії, Македонії, Сербії, анархісти у Франції 90-х років, а також аналогічні рухи в Італії, Іспанії, США [92, с. 42].

Таким чином, як вже зазначалось, універсального терміну, що пояснює феномен терористичних актів, не існує. Як немає і єдності думок із приводу часу виникнення тероризму. Однак, що стосується термінології, варто підкреслити, що тероризм багатоаспектний, звідси і складнощі в його трактуванні. Термінологія тероризму часто залежить від ряду чинників, у тому числі від хронологічних та географічних рамок, в яких відбувається дане явище. Але, в чому сходяться багато дослідників тероризм – це практика залякування противника шляхом фізичного насильства, аж до його знищення. Слід зазначити, що це ретельно спланована дія або спроба дії, що реалізовується, як правило, групою людей, за допомогою зброї, спрямована

проти мирних громадян для здійснення своїх цілей (політичних, релігійних і т. д.) і знаходить відображення в засобах масової інформації.

Виникнення понять «терор» та «тероризм» традиційно пов'язують з періодом Французької революції (1789–1794 рр.), коли термін «терор» (від латин. *terror* – «страх», «жах»); первинне значення цього слова збереглося в романо-германських мовах), вперше голосно заявивши про себе під час якобінської диктатури, впевнено увійшов до історії людства. Іноді цей час називають «епохою терору». У словнику, виданому у Франції в 1796 р., слово «терорист» має позитивне значення. Багато вождів революції гордилися, коли за «рішучість» та полум'яну віру в «революційну справедливість» їх іменували терористами [35, с. 38]. Тоді ж була сформована «філософія бомби», яка передбачала використання новітніх технологій у здійсненні терористичних акцій.

У XVIII ст. поняття «терор» асоціювалося з державною політикою якобінців, сформульованою М. Робесп'єром. Свідомо такої політики стала страта короля Людовика XVI.

До 30-х років XIX ст. сформувалися «партії нового типу» – жорстко-централізовані, засновані на неухильному підпорядкуванні низових організацій керівництву, а організаційні принципи, вироблені ними, пізніше стали фундаментом сучасних терористичних партій. В рамках таких партій відбувався поділ на виконавців та натхненників.

У XIX ст. тероризм характеризується активністю терористів-одинаків, прихильників до тих або інших революційних ідей. Вибір жертв не залежить від їх особових якостей, мотивацією терактів служить приналежність до певного класу, суспільний стан. Так, убивство начальника Головного тюремного управління Росії, дійсного статського радника О. М. Максимовського на початку XIX ст. мотивувалося його приналежністю до пануючого класу. У 1820 р. убили герцога Беррійського – теракт був спрямований на припинення династії Бурбонів, щоб прокласти дорогу республіканському режиму у Франції.

На тому історичному етапі тероризм трактувався широко, абстрактно: тероризм як форма політики.

Систематичні терористичні акції почалися у другій половині XIX ст. До того часу випадки тероризму були достатньо рідким явищем. Саме цей період можна назвати часом виникнення опозиційного тероризму в сучасному розумінні цього терміна. У 1865 р. пострілом у голову убили президента США Аврама Лінкольна.

«Яскраве явище тероризму XIX ст. – тероризм російських народників. Серед груп, що діяли в 70–80-ті роки XIX ст., особливо виділялася «Народна воля», що підготувала вісім замахів на царя Олександра II. Ця організація розробила політичну програму, що спиралася на досвід народницького руху 60–70-х років XIX ст., метою якої було усвідомлене прагнення насильницьким шляхом усунути монархічний порядок» [49, с. 7]. Радикальні націоналістичні угруповання вірмен, ірландців, македонців, сербів користувалися терористичними методами у боротьбі за національну автономію або незалежність. Терористичні групи існували і в Сполучених Штатах, і в Іспанії. Ледве сформувавшись як явище, тероризм став принципово відрізнятися від тираноборства, ідеологію якого намагався використовувати для виправдання своїх дій.

Знаками тероризму XIX ст., як суспільного явища, стали бомба і партія. Динаміт став зброєю терору, коли у Франції (1892-1894) після засудження анархістів – учасників першотравневої демонстрації 1891 р., сталася серія вибухів. Терористи в Росії в основному також використовували вибухівку.

До другої половини XIX ст. тероризм остаточно сформувався у цілісний політико-правовий феномен. О. М. Хлобустов говорить про нові, нетрадиційні форми проявів тероризму в XXI столітті, який перетворюється на небезпеку глобального значення. Його прояви за масштабами наслідків нагадують військові дії. Але при цьому сутнісно-змістовні характеристики цього злочинного феномену дають можливість аналізувати його на основі досвіду, виробленого при вивченні тероризму XIX–XX ст. [152, с. 21].

Щодо часу виникнення тероризму, видається справедливою думка істориків, які відносять виникнення цього явища до останньої третини ХІХ – початку ХХ століть. У цих рамках варто виділити лівий ідейний тероризм, релігійно-етнічний і, нарешті, міжнародний тероризм. Відмінними рисами міжнародного тероризму являються формування міжнародних і регіональних керівних органів для вирішення питань планування терористичної діяльності, підготовки і проведення конкретних операцій, організації взаємодії між окремими групами і виконавцями, збудження антиурядових настроїв в суспільстві з метою успішної боротьби за вплив і владу; проникнення в суспільні й державні політичні, економічні та силові структури, створення розгалуженої мережі баз з підготовки бойовиків і забезпечення операцій у різних регіонах світу, створення мережі підпілля, схованок і складів зброї і боєприпасів в різних країнах і регіонах, створення мережі фірм, компаній, банків, фондів, які використовуються в якості прикриття терористів, фінансування і всебічного забезпечення їх операцій; концентрація фінансових засобів у руках терористів у зв'язку зі зрощенням тероризму з наркобізнесом і торгівлею зброєю; використання права на політичний притулок, проживання, діяльність і базування, що надається поруч держав; використання конфліктних і кризових ситуацій для поширення свого впливу.

Отже, феномен політичного тероризму з'являється до появи терміну, що став його позначати. З огляду на вищезгадане, можна дійти висновку, що політичний тероризм є явищем також і історичним, яке у своєму розвитку пройшло наступні (умовні) етапи:

I. Прототероризм (із Стародавніх часів і до Великої Французької революції).

II. Революційний тероризм (від Великої Французької революції і до початку ХХ століття).

III. Сучасний тероризм (приблизно із 60-х років минулого століття).

Закономірності, що лежать в основі такого поділу, проявляються в якісній та кількісній зміні політичного тероризму. Разом із еволюцією характеру політичної системи суспільства трансформувався і політичний тероризм в інші, більш ефективні форми свого існування.

Автор вважає за доцільне зупинитися на питанні щодо основних різновидів сучасного тероризму і погоджується з більшістю дослідників, які походження сучасного тероризму зазвичай простежують з часів «Народної волі». Спочатку переважав лівий тероризм (хоча існував і правий, наприклад Куклукс-клан). Для першої половини ХХ століття був найбільш характерний державний тероризм, тероризм «зверху» (сталінська епоха, фашизм). Після Другої світової війни лівий тероризм знову є ведучим – «Фракція Червоної армії» в ФРН, «Червоні бригади» в Італії, група «Пряма дія» у Франції тощо), особливо в Латинській Америці («Монтанерос», «Тупамарос», «Сендеро луміносо» тощо) з характерними для останніх методами міської герильї. Але з часом лівий тероризм сходить нанівець [153, с. 47]

При цьому цікаво порівняти їх тактику з тактикою їх попередників, наприклад російських терористів. Останні прагнули до того, щоб залякати правлячий клас шляхом замахів на членів царської сім'ї, міністрів, губернаторів, генералів і змусити уряд піти на зміну державного ладу. Західноєвропейські «радикали» другої половини минулого століття не жили подібних ілюзій і тому стали на шлях провокуючого тероризму; вони бачили своє завдання в тому, щоб терористичними діями спровокувати уряд на широкомасштабних репресій, що в свою чергу мало викликати хвилю масового обурення діями влади, а в ідеалі навіть революцію. У їх завдання входило не залякування правлячої верхівки, а підштовхування її до відповідного насильства. Терористи замість замахів на державних діячів планували, а іноді й здійснювали, акції, мета яких полягала в тому, щоб посіяти в населенні жах і паніку, викликати в країні хаос, справитися з яким уряд не міг, за їхніми розрахунками, тільки драконівськими заходами. А для цього потрібні були саме масштабні, масові вбивства. Зазнавши провал,

екстремісти «ультралівого» спрямування зараз намагаються, і небезуспішно, примкнути до антиглобалістського руху.

На місце «ідейного», політичного тероризму заступає етнічний і релігійний тероризм, представлений ірландськими бойовиками (ІРА), баскськими сепаратистами (ЕТА) і особливо численними організаціями в мусульманському світі (в Алжирі, Лівані, Палестині, Ірані, Афганістані).

Яскравим прикладом тероризму, що має етнічне забарвлення, може служити «час заворушень» (Troubles), як називають у Північній Ірландії міжусобну війну, в якій з жорстокістю і нещадністю вбивають один одного так звані paramilitaries з обох сторін – католицька Ірландська республіканська армія і загони протестантських лоялістів. Як переконливо показують у своїй роботі «Політика антагонізму: зрозуміти Північну Ірландію» ірландські автори О`Лірі і Мак Геррі, всупереч поширеній думці про те, що протистояння відбувається між католиками і протестантами, насправді мова йде про боротьбу двох етнічних спільнот, одну з яких складають нащадки корінних ірландців, які проживали на острові до його завоювання монархами тюдорському династії в XVI столітті, а іншу – нащадки шотландських і англійських поселенців. Перші були католиками, другі – прихильниками пресвітеріанської і англіканської церков. У них одна і та ж мова, одна і та ж культура, але ворожнеча зберігається протягом століть. Страждає, перш за все, цивільне населення: серед бойовиків обох ворогуючих групувань налічується значно менше жертв, ніж серед мирних жителів, яких терористи нібито захищають. Це ще раз підтверджує особливість сучасного тероризму – байдужість до долі невоюючих, невинних мирних людей [100, с. 39].

Проблема впливу етнічної і релігійної приналежності на тероризм розкрита в дослідженнях З. С. Арухова, В. І. Герасимова, І. П. Добаєва, О. В. Картунова, А. І. Кіссе, В. П. Юрченко, А. А. Ярликапова та ін.

Особлива причина, що породжує тероризм, – національно-визвольна боротьба етносів. Неможливість або небажання урядів країн визнавати право цих народів на самовизначення призводить до конфліктів, які в підсумку

можуть породжувати тероризм. Чечени в Росії, курди в Туреччині, ірландці Ольстера, хорвати Югославії – характерні приклади того, коли етноси не можуть вирішити свої проблеми політичними методами, беруться за зброю. Очевидно, що в більшості випадків люди звертаються до терору через відсутність можливості легально відстоювати свої погляди, боротися за їх реалізацію мирними політичними методами. Розпач положення, безнадійність результатів, відсутність можливості апелювати до когось у своєму спорі з владою, можливо, головна причина виникнення тероризму. Таким чином, у країнах з авторитарними формами правління політичний протест в силу неможливості реалізуватися легально, як правило, проявляється у формі політичного тероризму.

Етнічний тероризм найчастіше невіддільний від партизанської війни, становить її частину: як приклад, події в таких країнах, як Шрі-Ланка (таміли проти сингалів), Індія і Пакистан (кашмірський конфлікт), Ліван (шиїтські бойовики проти ізраїльтян). У всіх цих випадках поряд з більш-менш регулярними бойовими діями збройних угруповань застосовуються типово терористичні методи боротьби: вбивства окремих осіб в тилу ворога, як військових, так і громадянських, захоплення заручників і т. д.

На сьогодні недостатньо вивчено такий аспект, як проблема тероризму у процесі реалізації етнонаціональних спільнот права на національне самовизначення. Досліджуючи кореляцію між рівнем терористичної активності та станом етнонаціональних відносин, насамперед, необхідно зауважити, що тероризм, як правило, виступає в якості способу розв'язання конфліктних стосунків у поліетнічних державах: між національними меншинами, між національними меншинами та державою. О. В. Картунов зазначає, що при цьому насильницькі дії можуть спостерігатися як з боку національних меншин (як правило, через різноманітні терористичні організації), так з боку держави [61, с. 78].

У першому випадку, якщо прийняти існуючі тлумачення термінів (вони розглядалися у перших підрозділах дисертаційної роботи), йдеться про

тероризм (як насильство або загрозу використання насильства у відношенні цивільного населення для впливу на органи державної влади й управління з певною суспільно-політичною метою). У другому випадку – терор (як масове насильство у відношенні до громадян та політичної опозиції з боку офіційних представників суспільно-політичних структур з метою зміцнення свого панування). Іншими словами, тероризм виступає в якості методу боротьби проти державної влади, а внаслідок цього «є завжди протиправним, у той час як терор може бути санкціонованим та легітимним» [90, с. 33].

Ф. Фукуяма у 90-х роках ХХ століття у своїй праці «Кінець історії» здійснив спробу спрогнозувати майбутній розвиток людства. Отримані ним теоретичні результати можуть бути піддані критиці, з ними можна сперечатися та не погоджуватися. Проте актуальним залишатиметься один із висновків дослідження, який є важливим у контексті обраної нами теми для розгляду у цьому розділі. Автор зазначає наступне: «... у постісторії збережеться високий рівень насильства на етнічному та націоналістичному ґрунті. Палестинці і курди, сікхи і таміли, ірландці і валійці, вірмени та азербайджанці ... Отже, на порядку денному залишатимуться і тероризм, і національно-визвольні війни» [163, с. 48].

О.В. Картунов та О. О. Мураховський фіксують той факт, що у ХХІ столітті міжнародна безпека буде гарантуватися не тільки і не стільки мирним співіснуванням власне суверенних держав, але й стабільністю у етнонаціональних відносинах в одній і тій же державі. Якщо зважити на те, що при існуючих сьогодні 200 держав нараховують більше 2000 етнонаціональних спільнот, стає очевидним поліетнічний характер таких державних утворень [62, с. 481].

Під поліетнічними державами розглядають такі, до етнонаціонального складу яких, окрім титульного етносу, входять також численні національні меншини. Відповідно, потребують вирішення проблеми врегулювання відносин, по-перше, між етнонаціональними спільнотами, які населяють одну державу; по-друге, між названими спільнотами та самою державою. Важливо

зауважити, що останнім часом, як свідчать події, усе частіше використовуються насильницькі методи розв'язання етнонаціональних проблем, однак світове співтовариство ще не спроможне приборкати подібні негативні явища, що мають тенденцію до зростання і розповсюдження.

У сучасних умовах дуже швидко виникають та набирають сили численні терористичні рухи, розгортаються складні етнополітичні процеси: етнічний ренесанс, загострення національної свідомості, сепаратистські рухи, національні конфлікти тощо. Дана ситуація зумовлена, насамперед, неспроможністю у всіх випадках мирним шляхом вирішити проблеми, що виникають навколо етнонаціональних відносин: з одного боку, збереження територіальної цілісності поліетнічного державного утворення, з іншого – реалізація права на самовизначення національних меншин [66, с. 83].

Б.Харахаш, вивчаючи питання національного самовизначення, зазначає, що «навіть за умов найм'якшого політичного режиму і найпильнішого дотримання «рівноправності» неосновні етноси зазнають постійного асиміляційного тиску з боку основного, відчувають певну ущемленість і – що найголовніше – перебувають у чужому соціальному організмі» [150, с. 17].

Сучасний дослідник, начальник штабу Антитерористичного центру Служби безпеки України полковник В. Антипенко стверджує ще більш категорично: саме конфлікти навколо енотериторіальних проблем, намагань утворювати мультиетнічні держави – одна із головних причин існування сучасного тероризму. Так, згідно з даними науково-дослідницької експертної корпорації РЕНД у Санта-Моніці (США) і Центру з вивчення тероризму та політичного насильства Університету Сент-Ендрю (Шотландія), 54 % організацій, діяльність яких пов'язана з тероризмом, є етнонаціональними за своєю суттю [154, с. 88]. Саме тому доцільно звернутися до розгляду даної проблематики. До того ж актуальність наукового дослідження обґрунтована особливою небезпекою, що представляє собою цей тип тероризму. «Етнічний радикалізм є політично екстремальним за визначенням» [125, с. 18]. Напевно

це пояснюється тим, що національні питання стосуються емоційно-чуттєвої сфери людини, а відтак мають для неї особливе значення (при цьому, за справедливим зауваженням Г. Зіммеля, чим сильніше групи втягнуті у конфлікт емоційно, тим він гостріший). Тому, на думку багатьох дослідників, терористичні групи, що пов'язані, наприклад, із етнічним сепаратизмом, мають стабільні джерела фінансування та користуються значною підтримкою етнічної групи, від імені якої вони і виступають.

Проблеми етнонаціональних відносин та тероризму, забезпечення територіальної цілісності та права націй на самовизначення, зважаючи на їх актуальність, від недавнього часу трансформувалися з так званої периферії до центру політико-філософської теорії. Аналізуючи літературні джерела пострадянського, у тому числі вітчизняного наукового простору, автор вважає за необхідне звернути увагу на ряд фундаментальних досліджень з окресленого кола питань: роль націоналізму у становленні тероризму (Е. Петрищев), феномен етнічного тероризму (Д. Баймен), тероризм як суспільно-політичний феномен (М. Требін, В. Устінов, А. Уткін, Б. Хоффман), збереження територіальної цілісності і права націй на самовизначення (О. Маначинський), сепаратизму як проблеми власне територіального відокремлення (Т. Пархоменко), сепаратизму з точки зору його тенденцій розвитку (А. Крилов), типології процесів національного самовизначення (С. Романенко), примусових переселень та депортацій (В. Репринцев). Проте, авторка даної роботи звертає увагу на те, що зазначені наукові дослідження не дають цілісного уявлення даної проблеми, оскільки проведені різними авторами, кожний з яких висловлює особисте бачення та власну думку.

Не відкидаючи цінність названих досліджень, дисертантка зауважує, що на сьогодні недостатньо вивчено такий аспект, як проблема тероризму у процесі реалізації етнонаціональних спільнот права на національне самовизначення. Досліджуючи кореляцію між рівнем терористичної активності та станом етнонаціональних відносин, насамперед, необхідно

зауважити, що тероризм, як правило, виступає в якості способу розв'язання конфліктних стосунків у поліетнічних державах: між національними меншинами, між національними меншинами та державою.

Досліджені дані показують, що такі інструменти терору як репресії, примусові міграції, насильницькі переселення, депортації стали жахливою нормою існування народів, які населяли колишній Радянський Союз. Першими жертвами депортацій за національною ознакою стали радянські німці, примусове виселення яких розпочалося у серпні 1941 року (до кінця війни виселено майже 950 тис. осіб) [91, с. 361], а правовою підставою для депортації – Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 серпня 1941 року «Про переселення німців, які проживають у районах Поволжжя». Це був перший подібний законодавчий акт про примусове виселення цілого народу. Можна навести ще ряд прикладів заходів терору з боку держави в роки Великої Вітчизняної війни у рамках проведення національної політики. Так, 7 вересня 1941 року було ліквідовано Автономну Радянську Соціалістичну Республіку німців Поволжжя, а протягом 1943-1944 рр. така сама доля чекала на 362 тис. чеченців, 183 тис. кримських татар, 134 тис. інгушів, 95 тис. виселених із Грузії турків-месхетинців, курдів, хемшилів, азербайджанців, 92 тис. калмиків, 68 тис. карачаївців, 45 тис. депортованих із Криму болгар, греків, вірмен, 37 тис. балкарців [39, с. 362]. Одночасно були ліквідовані Калмицька автономна республіка, Карачаївська автономна область, Кабардино-Балкарська АРСР була реорганізована в Кабардинську. Поряд із названими народами частково виселялися і представники інших національностей. Як зазначає відомий дослідник проблем примусових переселень і депортацій В. Репринцев, усього примусовому переселенню в 40-і роки за так званим «державним завданням», були піддані 3 226 340 осіб різних національностей [39, с. 363]. Сама депортація відбувалася в надзвичайно стислі строки і в жахливих умовах. Так, переселення (з гірської місцевості) балкарців 8 березня 1944 року було здійснено протягом двох годин. Високою була смертність і в дорозі, і в місцях поселення. За даними

відділу спецпоселень НКВС СРСР, з усіх переселених карачаївців (1943 р.), чеченців, інгушів і балкарців з 1944 р. до 1948 р. померло 144 704 особи (що складало від переселених 23 % та 7 % відповідно) [39, с. 362]. У подібний спосіб діяла польська влада під час акції «Вісла», коли у 1947 році депортувала в західні й північно-західні воєводства Польщі із батьківських земель близько 150 тис. українців задля їх розпорошення й асиміляції у польському середовищі [39, с. 23].

Без сумніву можна стверджувати, що наведені вище заходи органів державної влади є актами терору. Проте, як свідчить час, терор не є ефективною формою вирішення етнонаціональних проблем, оскільки неминуче породжує нові проблеми, що становлять загрозу миру та безпеці у світі. Незадовільне розв'язання протиріч такого роду слугує причиною для виникнення та розвитку терористичних проявів.

На думку автора, для більш наочної класифікації факторів тероризму, їх можна умовно розподілити їх наступним чином:

1. Макрофактори (глобалістські) – національні, регіональні, етноцентричні;
2. Мікрофактори (локальні, внутрішні) – соціально-політичні, етнічні, релігійні, психологічні;
3. Ситуативні – бідність, політичні режими, кризові, революційні процеси тощо.

Отже, поява та відтворення тероризму зумовлено сукупністю об'єктивних та суб'єктивних обставин та причин, не завжди однакових та не однаково значимих в різних регіонах та країнах.

Так, Л. І. Мошкова виділяє чотири групи універсальних факторів та умов, які певною мірою визначають виникнення та існування тероризму в сучасному світі. Першим фактором виникнення тероризму є кризові процеси сучасного розвитку світу. Індустріальна розвиненість, високий рівень життя, розгалуженість політичних інститутів та орієнтація на

цивілізовані форми соціальних взаємовідносин не прищеплюють ніякого імунітету стосовно тероризму [106].

Сьогодні виявилось сприятливим для формування екстремістських рухів у високорозвинених країнах з низки причин. По-перше, це бурхливе зростання економіки, поширення ліберально-демократичних тенденцій, прагнення суспільних компромісів, але й безперервні війни, гонка озброєння, спалахи соціальної, расової, релігійної нетерпимості, революції, державний терор і тому подібні факти, котрі сприяють зміцненню переконаності в тому, що відкрите насильство та контрнасильство залишається нормою політичного буття і в нашу епоху.

По-друге, криза сучасної соціально-політичної системи частково посилюється в контексті різних глобальних процесів, зокрема науково-технічної революції. Крім того, підсилюються міграційні і маргіналізаційні процеси, загострюються екологічні та демографічні проблеми, інформаційний процес, руйнація традиційних стереотипів та соціальних орієнтирів, спосіб життя та пов'язані з цим труднощі психологічної адаптації – ці та інші явища, зумовлені НТР, вели до розгубленості, фрустрації, почуття самотності та спустошеності, втрати традиційних ідеалів та цінностей, зростання агресивності, які захоплюють майже всі прошарки суспільства, особливо молодь. Наслідком цього стало руйнування старих структур та звичайних життєвих парадигм, падіння престижу деяких професій та зниження статусу, підвищення рівня безробіття, погіршення соціальних перспектив у освіченої молоді, поява на цьому фоні люмпенізованих груп, які схильні до екстремістських методів вираження свого протесту [106, с. 4].

Крім того, слід зазначити вплив соціально-політичного фактору, пропаганду культу насильства, нехтування прав людини, які панують у світі і насаджуються засобами масової інформації, літературою, кіно, телебаченням. Все це не може не відобразитися на динаміці та модернізації різних форм насильства у сучасному світі.

Друга група факторів, яка раніше вже зазначалась – це революційні процеси сучасної епохи та національно-визвольні рухи, їх специфічні аспекти та проявив останні десятиліття. Ця група факторів органічно пов'язана з попередньою, оскільки є зворотньою стороною кризи політичної системи.

Наприклад, лівий тероризм не можна зрозуміти без зв'язку з цими процесами. Він майже завжди ототожнює себе з революціями соціалістичного зразку або визвольними рухами, чи апелює до них. Він претендує на роль єдиного виразника та лідера революційно-демократичних процесів у сучасному світі [25, с. 26].

Третя група факторів пов'язана з зацікавленістю правлячої еліти в різних формах тероризму як засобу досягнення політичної мети у зовнішній та внутрішній політиці. Тероризм – зручний інструмент політичної боротьби. Він завжди є непрямим потенційно високоефективним засобом дестабілізації та послаблення ворожої держави.

Таким чином, перші три фактори, за класифікацією дисертантки, можна знову ж віднести до третього пункту – ситуативні.

Четвертий фактор за пропонованою класифікацією можна віднести до першого – макрофактора, який складає світопорядок перехідного періоду, що сприяє додатковим можливостям самореалізації міжнародного тероризму. Занепад глобальних, регіональних структур міжнародної безпеки супроводжується розхитуванням та розпадом державних утворень. Їхнє місце намагаються зайняти сили, що прагнуть використати фактор нестабільності та часткової втрати контролю для прискореного вирішення власних завдань, як правило, деструктивних.

Розглядаючи цей аспект питання, необхідно зауважити, що у 60-70-ті роки ХХ століття розпочалася активна інтернаціоналізація тероризму. На думку дослідників В. О. Романюка та І. Б. Березовського їй сприяли:

– по-перше, процеси інтернаціоналізації капіталу, структурна перебудова економічних систем, країн, що розвиваються, зміна їх місця в системі капіталістичного господарювання як наслідок процесу деколонізації,

що і призвело до вивільнення нагромадженого потенціалу соціальної енергії у країнах світової периферії з подальшим утворенням національно-визвольних рухів, у тому числі терористичного спрямування;

– по-друге, глобалізація політичної та економічної діяльності транснаціональних компаній (ТНК), що в окремих випадках сприяла організації терористичних груп, які, окрім іншого, спеціалізувалися на обслуговуванні інтересів монополій (наприклад, протягом 70-80-х років ХХ ст. в Анголі рух УНІТА здійснював таємні торговельні операції з алмазами за дорученням південноафриканської ТНК «De Bierse»);

– по-третє, нерівномірність розвитку держав світу, яка обумовлювала поділ країн на «сильних» та «слабких», а з цим – зростання ролі націоналізму та релігійного фундаменталізму у міжнародному житті;

– по-четверте, криза ідеї суспільства «масового споживання», наслідки якої сприяли формуванню у країнах Західної Європи у 70-ті роки минулого століття «покоління розгніваних», представники якого були головною рушійною силою терористичних угруповань у Західній Європі [123].

Розвиток тероризму є також наслідком активного розшарування населення, його національного, релігійного та ідеологічного розмежування, оформлення політичних рухів, об'єднань партій, які сповідували різні політичні погляди та вели боротьбу за владу. Так, П. І. Юнацкевич, В. А. Чигирьов, С. В. Горюнков у своїй книзі «Тероризм: профілактика та боротьба» [162] до факторів підтримки та стимулювання тероризму відносять:

– багатопартійність і багатоконфесійність, в умовах якої окремі політичні партії і конфесії ведуть боротьбу з використанням відкритої конфронтації;

– існування «підпілля», у якому виявилися політичні партії, рухи і секти, визнані неконституційними і внеконфесійними;

– наявність націоналістичних і релігійних рухів, у програмах яких мають місце екстремістські антиконституційні положення, що передбачають

насильницьку боротьбу з «некорінним населенням», з «невірними», протидія влади в ім'я досягнення політичних і релігійних цілей, а також ідеологічна обробка соціальних сил, що можуть потенційно взяти участь у такій боротьбі;

– активізація діяльності зарубіжних емігрантських центрів екстремістської, націоналістичної і релігійно-фанатичної користі на території держави і ближнього зарубіжжя, що виражається, зокрема, у появі емісарів, у тому числі фахівців із проведення масових акцій протесту антиурядової спрямованості [162, с. 123-124].

Важливо також підкреслити, що багато дослідників однією з головних передумов виникнення тероризму відзначають саме роз'єднаність людства за релігійною ознакою (це пункт другий класифікації). Щодо структури детермінант тероризму важливе місце посідає релігійна складова, яка, по суті, має квазірелігійний характер. Релігія є «величина *sui generis* (особливого роду)», результатом взаємозв'язку між Богом і людиною. В основі будь-якої релігії лежить віра в Бога, що є єдиним для всього сущого, але імен у нього багато, тому що людина завжди прагне узурпувати право на істину, в тому числі й у питаннях духовного життя. Але в будь-якому випадку дух кожної релігії заснований на повазі, любові і терпимості до всього живого. Православний богослов і філософ Павло Флоренський відзначав: «... якщо онтологічно релігія є життя нас у Бозі і Бога в нас, то феноменологічно релігія є система таких дій і переживань, що забезпечують душі порятунок. Іншими словами, порятунок у тому, найширшому, психологічному змісті слова є рівновага душевного життя» [146, с. 53]. Ця рівновага ґрунтується, насамперед, на вірі в добро, любові, категоричному імперативі глибокої моральності, що утримуються в тому або іншому релігійному вченні, дозволили їм пройти крізь час і доль народів. Заповідь «Люби ближнього твого, як самого себе» (Рим. 13:9) є, з дуже незначними варіаціями у формулюванні, основним принципом, загальним для християнства, ісламу, буддизму, даосизму, іудаїзму, конфуціанства.

Мабуть про це думали ті терористи, що спрямовували «Боїнги» на будинки Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку. Так, вони, безумовно, когось любили, але не «ближнього свого»; у них свій, зовсім інший, аніж істинно релігійний, світ цінностей. І дуже справедливою в такому контексті є думка Ериха Фромма, що людина, яка любить тільки саму себе і не любить «ближнього свого», насправді бажає підкорятися або панувати, але не любити. Крім того, якщо хтось любить ближнього, але не любить самого себе, це доводить, що любов до ближнього не є справжньою [148, с. 200].

Добро творче; воно згуртовує людей, озброює їх вірою у світле майбутнє не тільки для тіла, але й для душі. Однак світ не складається з одного добра. Зло має місце у світі, тому що людина є недосконалою, незважаючи на успіхи, наукові відкриття і технічні досягнення людства. Цю думку раціонально висловив Ерих Фромм у праці «Психоаналіз і релігія»: «Ми створили чудесні речі, але не змогли зробити з себе істот, які були б гідні величезних зусиль, витрачених на ці речі. У нашому житті немає братерства, щастя, задоволеності; це – духовний хаос і мішанина, близькі до божевілля» [148, с. 144]. І цю недосконалість людина найчастіше прикриває боротьбою за віру, за чистоту релігійних догм. Тією чи іншою мірою це притаманне більшості світових релігій. Хрестові походи, релігійні війни, багаття інквізиції – частина історії світової цивілізації. З позиції релігії важливо усвідомити, що тероризм тісно зв'язаний з релігійним екстремізмом, фундаменталізмом.

Як відомо, однією з основ для виникнення тероризму на релігійному ґрунті є фундаменталізм, притаманний, на жаль, усім світовим релігіям. У результаті виникають такі терористичні організації, як «Всесвітній ісламський фронт боротьби проти іудеїв і хрестоносців» Усами бен Ладена, який підтримали «Ісламська група» у Єгипті, «Збройна ісламська група» в Алжирі, «Харкатуль Муджахеддин» у Пакистані, Ісламський рух Узбекистану

і цілий ряд інших. Коли створюються дискримінаційні умови для якоїсь релігійної групи, то це сприяє зростанню релігійного екстремізму, тероризму. А створюють, звичайно, ці дискримінаційні умови ті самі фундаменталісти. Наприклад, таліби змушували індусів носити спеціальні відмітні знаки, зруйнували пам'ятники світової культури, порушували права і свободи віруючих інших конфесій.

І. Р. Міхеєв у роботі «Тероризм: поняття, відповідальність, попередження» відмічає наступні причини тероризму (за нашою класифікацією їх можна віднести до ситуативних факторів):

1) помітне зниження життєвого рівня в поєднанні зі збільшеною соціальною диференціацією, що викликає до життя такі соціально-психологічні чинники, як злість, заздрість, ненависть, ностальгія по минулому і т. п. ;

2) економічна і енергетична криза, зростання цін, інфляція;

3) кризове положення ряду соціальних і професійних груп, особливо військових, що мають військовий досвід, і осіб, що мають досвід роботи з вибуховими пристроями і вибуховими речовинами;

4) зростання безробіття, яке обумовлює проблеми міграції, бродяжництво, психологічної і професійної деградації і дезорієнтації особи в умовах ринкової економіки і т. п.;

5) доступність зброї і велике число шукаючих собі застосування військових;

6) підрив або скидання свого уряду (наприклад, діяльність західнонімецької «Фракції червоної армії» (РАФ) і італійських «Червоних бригад»);

7) національне самоствердження (наприклад, діяльність Вірменської секретної армії за звільнення Вірменії (АСАЛА);

8) розповсюдження засобами масової інформації ідей і поглядів, що ведуть до зростання насильства, нерівності і нетерпимості, навіювання населенню всесильності і вседозволеності терористів тощо [102, с. 145-146].

Важливим є те, що в міжнародному і внутрішньодержавному тероризмі найбільш значний прояв саме політичного тероризму. Провідну роль в детермінації політичного тероризму, як і всієї політичної злочинності, займають політичні причини.

Найголовнішою причиною виникнення терористичних поглядів та намірів є глобальна незадоволеність окремими суспільними процесами. Почуття незадоволеності, несправедливості об'єднує маси і переростає в агресію, загальні акції протесту, які основним і найдієвішим засобом боротьби бачать насильство, що, у свою чергу, є синонімом слова «тероризм».

Деякі дослідники [48; 91; 102] вбачають профілактику тероризму в боротьбі з аморальністю. Відмічається, що передумови терористичної діяльності, що кореняться в специфічних особливостях визначеного (екстремістського) способу мислення, спочатку матеріалізуються у відповідних ідеях, концепціях, теоріях і навчаннях, потім проходять «обкатування» у побутових установах і штампах масової свідомості, і лише після цього, узяті під опіку зацікавленою стороною, знаходять своє втілення в тих або інших формах керованого хаосу. При цьому надзвичайна складність загальної виникаючої картини, слабке розрізнення в ній «цивілізованого», протестного і кримінально-екстремістського аспектів істотно ускладнюють вибір адекватної стратегії і тактики боротьби з міжнародним тероризмом. Але одночасно мобілізують на пошуки виходу зі сформованої ситуації. На їхню думку, у першу чергу потрібно зрозуміти, що, якщо міжнародний тероризм представлений трьома основними своїми різновидами: «цивілізований», протестний і кримінально-екстремістський, то, виходить, і теоретичні платформи боротьби з ними повинні вироблятися стосовно до кожного різновиду окремо. Скажімо, у відношенні кримінально-екстремістського різновиду тероризму, безумовно, доречне дотримання всіх міжнародних угод і домовленостей по боротьбі з тероризмом (а також необхідність поточної роботи по удосконалюванню методів боротьби з конкретними проявами такого тероризму). А у відношенні «протестного» різновиду тероризму

потрібно поводитися більш розбірливо, виходячи в першу чергу з розуміння власних інтересів і національно-державної безпеки, з урахуванням специфічних особливостей кожного з таких «протестів».

Складніша ситуація з «цивілізованим тероризмом у масці антитероризму», силове протистояння якому з ряду зрозумілих причин свідомо виключено [162, с. 69-70].

Важливо відзначити, що ступінь загрози тероризму збільшується внаслідок того, що в руках сучасних організаторів і виконавців терористичних акцій виявляються новітні технології в області галузі ідеологічного, інформаційного, психічного, фінансового, радіакційного, біологічного, хімічного і т. п. зброй масового ураження, найсучасніші види транспорту і зв'язку, засобів технічного проникнення і спостереження, адміністративний (владний) і правовий ресурси тиску, що робить тероризм проблемою не тільки загальнонаціонального, але і глобального характеру.

Підсумовуючи викладений матеріал, причини тероризму можна згрупувати наступним чином (рис. 2.1).

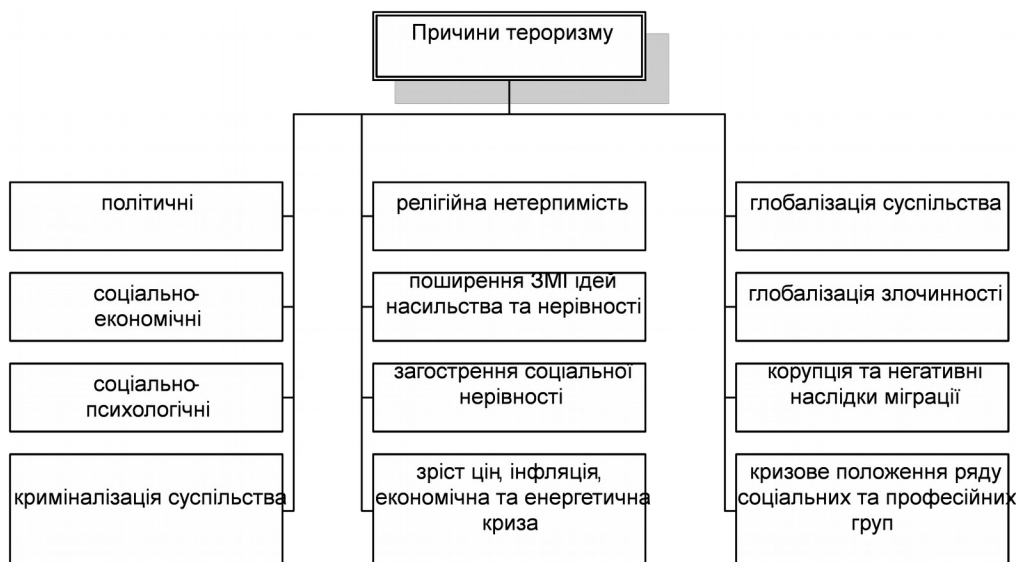

Рис. 2.1. Причини тероризму.

На сьогоднішній день не існує повної, цілісної системи класифікації факторів виникнення на розвитку тероризму. Не зважаючи на велику

кількість точок зору, більшість дослідників в своїх роздумах концентрується здебільшого на окремих аспектах, не враховуючи комплекс інших її складових. Запропонована автором класифікація більш-менш повно враховує різні аспекти проблеми, але, безумовно, може бути удосконалена та доповнена.

Дисертантка відзначає, що міжнародні організації та вчені постійно приділяють належну увагу проблемі причин тероризму. Ця проблема є однією з основних аспектів при розробці і вдосконаленню правових заходів боротьби з тероризмом. Відомо, що існує безліч гіпотез, теорій, концепцій, що розглядають природу, передумови виникнення і розповсюдження тероризму, які акцентуються на політичних, соціальних, економічних, психологічних, етичних, етнічних, релігійних та інших факторах, але без відповіді залишається питання, чому у приблизно однакових умовах в одних випадках тероризм виникає, а в інших – ні.

І від того, наскільки точно будуть встановлені причини цього особливо небезпечного злочину в кожній окремій ситуації, залежатиме ефективність заходів, що вживаються, по боротьбі з ним і їх подальше вдосконалення. Так, аналізуючи українські події, деякі фахівці виділяють такі фактори, як релігійні питання у зв'язку з багатоконфесійністю, існуючою в її межах, кримсько-татарський фактор, вступ до НАТО, економічна криза, бідність, політична складова тощо, що можуть спровокувати появу тероризму на нашій території. Але запобігти цьому можна завдяки, перш за все, толерантному відношенню громадян в межах країни та розумній внутрішній і зовнішній політиці владних структур.

2.2. Психологічний фактор політичного тероризму.

Якщо розглянути характерні особливості політичного тероризму, з психологічного ракурсу, то можливо з'ясувати і багато інших проблем, що він створює, проаналізувавши основні принципи маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю. Психологія політичного тероризму обговорюється з точки зору сучасних психологічних досліджень дуже гостро.

Сьогодні у всьому світі говорять про необхідність «відкрити себе заново» або «винайти себе заново», або хоча б «усвідомити себе в новому світі». А розквіт тероризму показує відсутність узгоджених спроб зрозуміти, як можна поєднати себе з новим світом і з людьми іншої психології. Саме ця несумісність породжує тероризм і у відповідь антитерор як силовий діалог замість інтелектуального [163, с. 23].

Сучасна цивілізація розвивається в напрямку зростання технократичного комфорту, який вона пропонує людині. Одночасно, відповідно до діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей, врівноважує цивілізаційний комфорт тотальна небезпека, яку створює міжнародний тероризм. Тобто, людина має сплачувати за своє існування в цивілізаційному просторі не тільки летальними хворобами, такими, як СНІД, рак та ін., але й страхом перед тероризмом, що постає важливою проблемою сучасності та досліджується багатьма вченими, такими, як В. А. Щербак, М. О. Попов, А. Г. Лук'янець, С. О. Печоров, А. В. Тимченко, О. А. Порхну, А. О. Рось, І. В. Замаруєва, В. Л. Петров та ін.. Тероризм за своєю суттю є психологічним явищем, оскільки прагне, як вже неодноразово зазначалось, створити атмосферу тотального страху серед населення з метою досягнення певних політичних цілей. Таким чином, страх є визначальним чинником впливу терористичних актів та постає потужним моментом маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю, яка вивчається багатьма дослідниками – С. Г. Кара-Мурзою, Е. І. Головахою, Н. В. Паніної, Е. Л. Доценка, Р. Чалдіні та ін. [30, с. 5].

Проаналізуємо психологічні проблеми політичного тероризму з точки зору сучасних наукових досліджень та здійснимо аналіз тероризму з урахуванням принципів маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю.

Психологічний механізм тероризму стає зрозумілим у площині інформаційної теорії емоцій П. В. Сімонова, згідно з якою емоція є реакцією на дефіцит актуальної для індивіда інформації [130, с. 247]. При цьому кількість інформації пов'язана з частотністю подій: рідкісна подія характеризується більшим інформаційним складником і сильніший вплив (у тому числі маніпуляційний) здатна робити. Таким чином, терористичний акт як певний інформаційний сигнал (що є надзвичайно важливим для людини, оскільки цей сигнал пов'язаний з її життям) має викликати потужний емоційний вибух у тих чи інших людей. Цей вибух, з одного боку, за принципом психічного зараження, вражає емоційні стани великих людських мас. З іншого боку, активізація емоцій постає чинником психологічної маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю.

Оскільки емоційна сфера людської життєдіяльності є найбільш давньою і сугестивною, то загальна принципова установка у процесі маніпуляції масовою свідомістю передбачає попереднє «розкачування» емоційної сфери. Головним засобом для цього є створення або використання кризових явищ, аномальних ситуацій (таких, як технологічна катастрофа, криваве насильство, акція терористів, маніяка, релігійний або національний конфлікт, різке зубожіння великих мас населення, значний політичний скандал тощо), що робить потужний вплив на почуття людей.

Відомо, що в моменти глибоких криз на хвилях потужного емоційного збудження відбувається блокування здорового глузду та здатності до аналітичної рефлексії – спроможності людини розумно аналізувати стан справ і діяти, виходячи з цієї рефлексії. Необхідність обмірковувати й розуміти події, що відбуваються, перетворюється в цей час на непосильне навантаження, і людина намагається звільнитися від цієї необхідності, зануритися у сферу ірраціонального. Вона починає виявляти підвищений

інтерес до окультизму, вивчати гороскопи, вірити астрологам, а рівень її психологічного захисту проти маніпуляції різко зменшується [130, с. 80–90].

Сутність психологічної маніпуляції полягає у використанні сенсорних подразників для формування відповідних психологічних установок. Пояснити сутність формування психологічних установок сугестивного забарвлення можна на основі концепції функціональної асиметрії діяльності півкуль головного мозку людини. Як відомо, підсвідома сфера людської психіки пов'язана з функціонуванням правої, а її свідомість – з роботою лівої півкулі. Є докази того, що в стані трансу, зокрема гіпнотичного, активною є переважно права, «емоційна» півкуля. Саме вплив на правопівкульову психіку формує в людини певні психологічні установки без контролю з боку її свідомості [130, с. 138-139].

Можна констатувати, що будь-яка інформація, яка сприймається і при цьому не усвідомлюється людиною, може виступати в ролі сугестора певного типу. Відповідно, «тонкі», «невловимі» подразники здатні поставати як сугестивний чинник. Інформація, яка використовується у процесі маніпуляції індивідуальною і масовою свідомістю і яка звернена до нашої свідомості, може дублюватися впливом на праву півкулю, що перетворює цю інформацію на засіб сугестії, яка здатна формувати певну психологічну установку. Визначене яскраво ілюструється загальновідомим прикладом про «25-й кадр», який «вкраплюється» серед інших 24 кадрів і не усвідомлюється глядачами, впливаючи на їх підсвідомість, а тому й на поведінку.

Ефект «25 кадру» (або «кадру-невидимки») виявляється не тільки в площині відео–, але й аудіоряду. У сфері цифрової технології опрацювання звука використовується принцип звукових зрізів, або принцип квантування звука за часом. Зрозуміло, що в такий аудіоряд, поданий як набір звукових зрізів, можна, за принципом ефекту «25 кадру», внести будь-яку звукову інформацію сугестивного характеру. Особливо гостро проблема відео– й аудіосугестії стосується дітей-телеглядачів, яким притаманна підвищена сенситивність [44, с. 247-248].

Маніпуляція свідомістю постає терористичним актом, коли люди здогадуються про таку маніпуляцію, перебуваючи під впливом страху від її наявності, але не усвідомлюючи, звідки саме очікувати маніпуляційний вплив. Парадоксально, але саме знання про факт маніпуляції постає чинником терористичного маніпулювання.

Відомо, що маніпулювання в більшості випадків – психічний вплив, який здійснюється таємно, спричиняючи шкоду тим особам, на яких цей вплив спрямований [155, с. 10–15].

Отже, маніпуляція – це прихований вплив, факт якого не повинен бути помічений об'єктом маніпуляції. За цих умов, до людей, свідомістю яких маніпулюють, ставляться не як до особистостей, а як до об'єктів, до особливого виду речей.

Маніпуляція здійснюється за допомогою інформації, що надходить до маніпульованих людей. Ця інформація може бути «упакована» в жестах, словах, вербальних текстах (друкарські тексти, промови, радіо– й телепередачі). Сюди ж можна віднести й проміжки між словами – паузи. Важливим є зміст, прихований в образах (картини, фотографії, кіно, театр тощо). Найбільш ефективним чином діють комбінації знакових систем, і за наявності знання цього мистецтва можна досягти величезного синергійного (кооперативного) ефекту, просто за рахунок з'єднання різних «мов».

Як вважають психологи, навіювання, на відміну від переконання, потрапляє в психічну сферу поза межами свідомості, входячи без особливої переробки як предмет пасивного сприйняття безпосередньо у сферу підсвідомості й кристалізується в цій сфері неусвідомлених потягів, психологічних установок.

Для ілюстрації цього положення, С. Г. Кара-Мурза згадує про те, що коли він був дитиною, його мати суворо забороняла йому вмикати радіо й слухати його, не замислюючись над почутим, як це практикується в багатьох сім'ях. Коли хлопець обурився проти такої тиранії, його мати пояснила: «Якщо хочеш – сядь і уважно слухай, думай про все, що почув. А якщо не

будеш прислухатися, то всі дрібниці залишаться в твоїй голові. Ти їх і повторити не зможеш, а будеш у них вірити» [60, с. 12].

Можна говорити і про раціональне навіювання, котре полягає в тому, що людина не змінює свої переконання й оцінки, а змінює об'єкт оцінки, коли за допомогою відповідної маніпуляції у свідомості змінюється об'єкт судження. Така заміна здійснюється шляхом створення такого контексту, у котрому думки людини рухаються в бажаному для маніпулятора напрямку. На цьому механізмі заснована так звана «коментована преса», де повідомлення про певний факт супроводжується інтерпретацією коментатора, який пропонує читачу або слухачу декілька «розумних» варіантів пояснення.

Маніпуляція полягає не тільки в тому, щоб зруйнувати певні уявлення й ідеї, але й в тому, щоб сформувати нові ідеї, бажання, цілі на основі «службових» побудов, головне завдання яких дестабілізувати сферу здорового глузду людини, викликати сумбур у думках та змусити людину засумніватися в стійких життєвих істинах.

Особливість маніпуляції полягає також у тому, що в сучасному суспільстві природна мова стала замінюватися штучно сконструйованою, коли слова набули раціональності, очистилися від множини древніх змістів та сенсів, загубивши «святість». Це означало розрив з глибинними витоками людської культури, адже раніше мова, на думку М. Хайдеггера, була найбільш священною зі всіх цінностей людства [149]. Тепер слова перетворюються на безособовий інструмент, позбавлений духу, на знаряддя панування. Мова позбавляється своєї конкретики, матеріальної «пишномовності». Як свідчать лінгвісти, перед Другою світовою війною з усіх слів, що людина почула за перші 20 років свого життя, кожне десяте слово вона чула із джерела, яке могла відчутти доторком, понюхати. Сьогодні ж маємо обернену пропорцію, коли сучасна людина 9 із 10 слів дізнається з якогось «центрального» джерела, і, як правило, ці слова транслюються через мікрофон [60, с. 240–248].

Все це було важливим кроком у руйнації всього впорядкованого цивілізаційного «космосу», в якому існувала і міцно стояла на ногах людина традиційного суспільства (тобто людина середньовіччя і старожитності). Користуючись сучасною мовою, значною мірою позбавленою чуттєвого підґрунтя, людина почала існувати в «розпорошеній», «атомізованій» дійсності, бо у світі слів їй немає опори.

Суттєво, що природа маніпуляції полягає також у наявності подвійного впливу, коли поряд із повідомленням, яке відкрито транслюється, маніпулятор надсилає адресату «закодований сигнал», сподіваючись на те, що цей сигнал розбудить у свідомій і чуттєвій сферах адресата образи, потрібні маніпулятору. Тут мистецтво маніпуляції полягає в тому, щоб спрямувати процес уявлення у певне русло, а людина при цьому не повинна відчувати цього прихованого впливу.

Тут можна говорити і про маніпуляцію масовою свідомістю на основі прийомів, які повертають людину в її історичне дитинство, що досягається на хвилі істерії і страху, невпевненості і терору. Так, наприклад, долаючи раціоналізм Нового часу, фашизм повернувся до давнього мистецтва з'єднувати людей в екстазі через величезне шаманське дійство, ускладнене міццю сучасного техногенного суспільства. При з'єднанні слів із зоровими образами виникла мова, за допомогою якої великий і розважливий народ перетворився на величезну юрбу візіонерів, як це мало місце в ранньому Середньовіччі. Сподвижник Гітлера А. Шпеер згадував, як він використовував зорові образи під час декорації з'їзду нацистської партії в 1934 році: «За високими валами, що відмежовують поле, передбачалося виставити тисячі стягів усіх місцевих організацій Німеччини, які б за командою десятма колонами ринули десятма проходами між рядами низових секретарів. При цьому і стяги, і блискаючі орли на древках мали так підсвітити потужними прожекторами, що вже завдяки цьому відбувався дуже сильний вплив. Але й цього, на мій погляд, було недостатньо. Якось випадково мені довелося бачити наші нові зенітні прожектори, промінь яких

піднімався на висоту декількох кілометрів, і я випросив у Гітлера 130 таких прожекторів. Ефект перевершив політ моєї фантазії. 130 різко окреслених світлових стовпів, на відстані лише 12 метрів один від одного, навколо всього поля піднялися на висоту від шести до восьми кілометрів і злилися там, нагорі, у сяюче небесне склепіння, через що виникло враження гігантського залу, в якому окремі промені виглядали немов величезні колони уздовж нескінченно високих зовнішніх стін. Інколи через цей світловий вінок пропливала хмара, надаючи і без того фантастичному видовищу елемент сюрреалістично відображеного міражу» [60, с. 58].

З метою маніпуляції масовою свідомістю використовуються й технічні засоби тероризму, які експлуатують негативні почуття, котрі у сфері традиційної моралі засуджуються (ревнощі, страх, заздрість, ненависть, самовдоволення) і які легко активізувати. Тому що почуття, звільнившись від табу власної свідомості й соціальних норм, дуже важко підлягають внутрішньому самоконтролю і виявляються особливо бурхливо. Не так бурхливо, але все таки більш стійко проявляються шляхетні почуття, що спираються на традиційні позитивні цінності. У маніпуляції ефективно використовується природне почуття жалості й співчуття до слабкого, беззахисного, потреба в заступництві. Загалом, можна сказати, що для маніпуляції свідомістю корисними є будь-які почуття, будь-яка емоційна реакція, якщо вона допомагає хоч на мить відключити здоровий глузд людей.

Особливо дієвим тут постає найдавніше з почуттів – страх, що може стати чинником маніпуляції, коли, наприклад, розмір небезпеки, могутність «ворога» багаторазово збільшується. Тут слід відмітити «ядерний жах», який багато років використовувався з маніпуляційною метою як у США, так і в СРСР. Так, на початку 50-х років експерти США вважали, що найбільшу небезпеку для США становили не атомні й водневі бомби СРСР, а та паніка, яка виникла б у випадку війни [109, с. 112].

Таким чином, основним чинником психологічного тероризму, як складової політичного тероризму, можна вважати вплив на емоційну сферу

людини, а механізм психологічного тероризму виявляється у площині інформаційної теорії емоцій. Психологічний тероризм можна вважати одним із аспектів маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю.

Психологічний аспект проблеми тероризму дозволяє вирішити проблему оперативно-тактичної діагностики людей, схильних до тероризму. Це можуть бути будь-які люди, і їхній психологічний профіль має бути визначеним з достатньою точністю. Спираючись на це, фахівці зможуть моделювати особливості поведінки таких людей, знайти риси портрета терориста, здійснити розробку типових сценаріїв психологічного впливу на учасників терористичного акту. Такі деякі практичні завдання, що покликані вирішити психологічне дослідження тероризму.

Варто спробувати визначити психологічний профіль осіб, спроможних до вчинення терористичних актів, або таких, кого можуть використовувати керівники терористичних груп для подібних діянь. На думку психолога В. Ф. Пірожкова, насамперед – це особи, що не зуміли реалізувати себе в політичній сфері, але рвуться до влади, і які мають комплекс неповноцінності. З ними поєднуються елементи, які є бандитами, уже пролили кров і спроможні за гроші виконати будь-яке замовлення терористичних організацій [121, с. 39].

Кожна з категорій терористів має специфічні моральні та психологічні характеристики. Так, наприклад, важливим джерелом поповнення кадрів терористів є люди, що побували в різних конфліктних регіонах, насамперед, найманці. Для психології найманця важливо одне – хто більше заплатить, але часто вони спонукаються тільки «інтересом убивати», «відчути владу над людьми», «показати свою перевагу над іншими». Можливість хоча би тимчасово панувати над іншими можна віднести до таких особистих психологічних утворень, що лежать в основі природженої агресивності як риси особистості [121, с. 40].

«Агресія» (aggression, лат. – напад) – термін, широко відомий у біології та в деяких гуманітарних науках, у кримінально-правовій теорії та кримінології майже не використовується.

Стан агресивності в людей нині провокують постійний ріст цін, безробіття, відсутність засобів до існування, криміналізація суспільства, корупція, безпомічність влади. Звідси і слідство – підбурювання, що здійснюється екстремістами, падає на благодатний ґрунт загального озлоблення і подразнення.

Кожний терористичний рух намагається сховати наявну антисоціальну спрямованість своїх діянь (убивства, підпали, вибухи бомб, захоплення заручників). Це завдання виконує ідеологічне «обґрунтування», яке морально виправдовує тероризм, доказує його доцільність і навіть справедливість. Психологам відомо: для того, щоб забезпечити внутрішній психологічний комфорт, люди часто при поясненні своєї асоціальної діяльності віддають перевагу не справжнім мотивам, а «шляхетним» спонуканням [8, с. 45-47].

Вивчення проблеми тероризму в її психологічному аспекті нерозривно пов'язане з теоріями людської агресивності, з одного боку, і з концепціями, що пояснюють патологічні варіанти розвитку особистості, – з іншого. Виходячи з цього, у науковій літературі виділяють три психологічні моделі особистості терориста.

Перша: людина, що керується своїми переконаннями (релігійними, ідеологічними, політичними) і щиро вважає, що її дії, незалежно від конкретних результатів, корисні для суспільства. Це людина, у якої сфера свідомості вкрай звужена тими або іншими доктринами та їм же підпорядкована її емоційна сфера. Тому вона може вчинити що завгодно. Так, наприклад, Сірхан Б. Сірхан, убивця Роберта Кеннеді, зненавидів сенатора через його позицію щодо Ізраїлю. Сірхан звинуватив ізраїльтян у тому, що вони зробили палестинський народ бездомним, і вирішив, що Р. Кеннеді повинен померти 5 червня 1968 року, у першу річницю початку шестиденної війни між Ізраїлем і арабськими країнами. Мати Сірхана намагалася

пояснити дії сина його палестинським вихованням. Насилля і терор стали способом життя в Йорданії. Насильство було єдиним засобом, за допомогою якого 24-літній палестинець звик відстоювати свої погляди на життя. Він вважав, що його «подвиг» послужить успіху справи арабів [34, с. 37].

Друга модель: людина перебуває у стані фрустрації, породженої неможливістю з будь-яких причин досягти життєво важливих для неї цілей, що породжує тенденцію до агресивних дій. Свідомість у цьому разі може відіграти роль інструмента в раціоналізації цих дій, тобто в доборі тих або інших підстав для їхнього виправдання.

Як третю модель можна уявити випадки психо– чи соціально-патологічного розвитку особистості, які пов'язані з ненормальними стосунками в родині дитини. Жорстоке поводження з дитиною, її соціальна ізоляція, дефіцит доброго ставлення можуть призвести до формування озлобленої особистості з антисоціальними схильностями. За певних умов люди такого психологічного складу легко можуть стати інструментами терористичної організації [8, с. 48-49].

Психологічний портрет терориста склали багато вчених.

Більша частина порівняльних досліджень не виявила ніякої явної психічної ненормальності терористів. Проте тривають спроби виявити специфічну особистісну схильність у людей, що стають на шляху тероризму. Серед членів терористичних груп спостерігається значна озлобленість паранойяльних індивідів. Загальна риса багатьох терористів – пошук зовні джерел особистих проблем. Має місце свержсосредоточенность на захисті Я шляхом проекції. Інші характерні риси – постійна оборонна готовність, надмірна поглищенность собою і незначна увага до почуттів інших. Була виявлена психодинамика, подібна до тієї, яка виявлена у випадках, що межують з нарцисовим розладом [163, с. 28].

Прояви нарцисизму у формі самозамилування, тверджень про винятковість і особливих правах своєї національної, релігійної чи класової групи та її представників, про власні видатні здібності можна виявити у

більшості терористичних об'єднань, наприклад, чеченських і ірландських. Хоча нарцисизм в аспекті тероризму ще не досліджувався, Е. Фромм спеціально аналізує це явище серед причин людської деструктивності, складовою частиною якої є тероризм [6, с. 122].

Особистість терориста характеризується поєднанням істеричних і експлозівних рис, високим рівнем нейротизму фрустрированності, що приводить до прориву бар'єра соціальної адаптації, вираженої асоціальності. У більшості терористів виявляють розлади особистості з високим рівнем непрямой агресії. При цьому механізм реалізації терористичного акту, як правило, включає в себе афектогенну мотивацію, психопатичну самоактуалізацію. Головна мета терориста – демонстрація власної сили, а не нанесення шкоди реально. Терорист не прагне до безіменності, він завжди охоче бере на себе відповідальність за свої дії [95, с. 178].

У дитячому і підлітковому віці терористи виявляють високий рівень домагань, завищену самооцінку, відрізняються, схильністю до фантазування, займають виражену обвинувачує позицію, вимагають до себе підвищеної уваги педагогів. Психопатологічний компонент особистості терориста найчастіше пов'язаний з відчуттям реального чи уявного збитку, понесеного терористом, дефіциту чогось необхідного, настійно потрібного для особистості. Як правило, логіка і мислення терористів носять плутаний і суперечливий характер. З емоціями пов'язані морально-етичні проблеми («комплекс гріховності»), іноді болісні для терористів, незважаючи на досить високий рівень освіти та інтелектуального розвитку. Терорист виступає, як бездушна «деструктивна машина» [95, с. 122].

Психологічний аналіз дозволяє виділити три найбільш яскравих варіанти такої «терористичної машини». «Синдром зомбі» – стан постійної боєготовності, свого роду «синдром бійця», що потребує безперервному самоствердженні та підтвердженні своєї спроможності. Він властивий терористам-виконавцям, бойовикам нижчого рівня. «Місіонерство» – основний психологічний стрижень «синдрому Рембо». До основних

психологічних характеристик «синдрому камікадзе», перш за все, відноситься екстремальна готовність до самопожертви у вигляді жертви самим своїм життям. Подолання страху смерті цілком можливо за рахунок зміни ставлення до життя. Варто перестати розглядати життя як якусь свою власність, як страх смерті проходить [109, с. 167].

Психологічні типи терористів певною мірою (хоча й не абсолютно) відповідають чотирьом типам темпераменту [95].

Диференціальний аналіз показав, що серед учасників терористичних організацій і терористичних дій 46 % холериків, 32 % сангвініків, 12 % меланхоліків і 10 % флегматиків [109].

Таким чином, особистість терориста багатогранна. Виховання терористів починається з самого дитинства, присутній ідіологічний компонент, ритуалізація, строгість і обмеженість.

Серед усіх передумов тероризму місце психологічних передумов є одним з основних, тому що основу психологічного пізнання тероризму складає аналіз психологічних мотивів цього злочину. Мається на увазі, не зовнішні видимі причини поведінки окремих осіб, які роблять терористичні акти, а власне мотиви – як сенс, суб'єктивне значення такої поведінки. Головне питання, що виникає тут, бачиться в наступному: у чому вираш, в першу чергу психологічний, від вчинення відповідних дій для самого винного, у тому числі і в тих випадках, коли він діє за матеріальну винагороду? Остання обставина виділено в зв'язку з тим, що корисливі стимули лише зовні виглядають природними мотивами, а під ними, в глибині, на несвідомому рівні, функціонують ще й інші, не менш потужні спонукання, які досить часто є провідними мотивами. Отже, мотив – це не те, що лежить на поверхні, не те, що може пояснити сам злочинець, і не то, зрозуміло, що вказано у вирокі [126, с. 34-35].

С. А. Ефіров обґрунтовує такі мотиви тероризму:

- самоствердження,
- самоідентифікація,

– молодіжна романтика і героїзм, надання своїй діяльності особливої значущості,

– подолання відчуження, конформізму (приспосованство, бездумне проходження загальним думок), знеособлення, стандартизації, маргінальності і т. п. [25, с. 167].

Також можливі корисливі мотиви. Самим основним мотивом С. А. Ефіров вважає «ідейний абсолютизм», «залізні» переконання у володінні єдиною, найвищою, остаточною істиною, унікальним «рецептом порятунку» свого народу, групи або навіть людства.

Перш за все, потрібно відзначити безсумнівність такого мотиву як самоствердження, який часто переплітається з бажанням домінувати, придушувати і керувати навколишніми. Така потреба буває пов'язана з високою тривожністю, яка проявляється у випадку панування в соціальному середовищі, причому панування може досягатися за допомогою грубої сили, знищення негодних. Даний мотив виявляється в будь-якому вигляді терористичного поведінки, тим більше що придушення інших часто забезпечує і особисту безпеку [25, с. 187].

Одним із мотивів може бути мотив, який тягне за собою людські жертви, виступає потяг окремих людей до смерті, до знищення, настільки ж сильне, як і потяг до життя. Психолого-психіатричні особливості особистості терориста багато в чому визначаються тим, що він стикається зі смертю, яка, з одного боку, впливає на його психіку, вчинки і на події, в які він включений, а з іншого – його особистісна специфіка така, що він прагне до смерті. Це терорист– некрофіл. Потяг до смерті (некрофілія) об'єднує значну групу людей, які вирішують свої головні проблеми, сіючи смерть, вдаючись до неї або максимально наближаючись.

Некрофіли живуть минулим і ніколи не живуть майбутнім, вважав Еріх Фромм. Це знаходить своє достовірне підтвердження особливо у націоналістичних терористів, які люблять вихвалити героїчне минуле свого народу і без залишку віддані традиціям. Для некрофіла характерна також

установка на силу, як на щось, що руйнує життя. Застосування сили не є нав'язаним йому обставиною минулим дією – воно є його способом життя [31, с. 97].

Терорист робить смерть своїм фетишем, тим більше, що сам терористичний акт повинен вселяти страх, навіть жах. Тут загроза смерті і руйнування, цілком можливих у майбутньому, надбудовується над уже докраним, утворює піраміду, яка подвійно повинна лякати. Дуже важливо підкреслити, що даний мотив, як і більшість інших, існує на несвідомому рівні і вкрай рідко усвідомлюється діючим суб'єктом.

Ще один мотив, який здатний породити терористичний акт, – бажання покінчити життя самогубством, адже терористи-самогубці не рідкість. Даний мотив реалізується в наступних варіантах:

1) суб'єкт прагне до загибелі при чиненні даного злочину і все робить для цього, причому він може хотіти такий «славної» смерті, щоб наостанок привернути до себе увагу, якого він до цього був позбавлений;

2) людина цілком розуміє, що обов'язково загине, але свідомо жертвує собою заради «високої» ідеї. Індивід йде на дуже ризикована для нього терористичний злочин, але його свідомість не охоплює реально існуючий мотив самогубства [57, с. 122].

Серед терористів чимало й тих, хто рухається ігровими мотивами. Для них участь у терористичних актах – це гра: з обставинами, ворогом, долею, і навіть зі смертю. Особливо це характерно для молодих людей, у тому числі підлітків. Дану ситуацію вони сприймають як захоплюючу гру, ставкою в якій може бути їхнє життя. Але багатьох це не лякає: для них власне життя, лише плата за участь в настільки «захоплюючій» грі [109, с. 179].

Ознайомившись з розглянутими провідними фахівцями террологами особливостями психології терористів і причинами, що підштовхують до терористичної діяльності, можна виділити ряд провідних мотивів, якими керуються сучасні терористи:

1. образа за себе особисто або за соціальну групу, до якої належить людина;
2. бажання самоствердитися, придушити інших, у тому числі шляхом здійснення теракту;
3. стовідсоткова переконаність у своїй правоті; фанатичне усвідомлення того, що «моя» ідея, ідеологія, мета – вірні, і «я» повинен домагатися її будь-якими способами;
4. гра в «сильного і крутого», «мені все під силу», «що хочу, те й роблю», «мені нічого за це не буде»;
5. прагнення до смерті («себе не шкода»), бажання і готовність принести в жертву інших.

З перерахованими мотивами в тій чи іншій мірі згодні майже всі дослідники. Однак, на думку автора, не всі з цих мотивів можуть підштовхнути звичайну людину на шлях терору. До числа «безумовних» причин можна віднести перший і третій мотиви. Люди, які стали терористами з цих причин, – найбільш небезпечні і фанатичні. У свою чергу, другий, четвертий і п'ятий мотиви, з точки зору дисертантки, не є обов'язковою умовою, що підштовхує до вступу в терористичні структури. Ці мотиви можуть зіграти свою негативну роль тільки в тому випадку, якщо оточуючими і суспільством створюються відповідні негативні умови.

Загальне співвідношення типів та мотивації тероризму зведемо в таблицю (2.1.).

Табл. №2.1 Співвідношення типів та мотивації тероризму

Тип тероризму	Суб'єкти	Мотиви	Об'єкти
Економічний	Приватні особи, групи тіньової економіки	Отримання «викупу»	Приватні особи, корпорації, держава
Етнічний	Радикальна частина етнічної групи	Захоплення ресурсів іншої «етнічної»	Етнічна група, моноетнічна держава

		групи»	
Політичний	Радикальне крило політичної групи	Захоплення влади	Особи та групи, що володіють владою, населенням
Соціальний	Групи та носії кращої ідеології	Досягнення соціальної справедливості	Держава з «іншим» соціальним ладом, його населення

Таким чином, коріння тероризму лежать не тільки в психології, а й у політичних, економічних та інших соціальних відносинах. Тероризмом займаються люди не в силу психологічних аномалій, хоча останні, як уже зазначалося, можуть мати місце і їх наявність дає можливість глибше зрозуміти особистість терористів, особливо безпосередніх виконавців, скільки аномалій політичних, економічних, територіальних, ідеологічних, релігійних і т. п. Руйнуючи і вбиваючи, терористи переслідують віддалені цілі, а самі вбивства та вибухи розглядаються ними лише як засобу досягнення цілей.

Відомо, що у сучасному політичному житті використовуються методи не лише раціонального, але й психологічного впливу на масову свідомість. Разом з тим, символи завжди є емоційно насиченими. Символіка апелює не тільки до розуму людини, а й до її емоцій, не лише до раціонального, а й до ірраціонального. Саме це створює умови для використання символів у тероризмі. Останні мають унікальну за структурою та універсальну за призначенням властивість невербального засобу спілкування, що може інтерпретувати будь-яку діяльність людини в політичній сфері. Двостороння структура символу – нерозривна органічна єдність того, що безпосередньо сприймається, та того, що мається на увазі (означаюче та означувальне) – ніби надає додаткові можливості для терористів у розповсюдженні своїх поглядів. Дійсно, як символічний, можливо розглядати такий терористичний акт як вбивство ізраїльських спортсменів на Олімпіаді у Мюнхені у 1972 році. Повідомлення, яке містив цей злочин, мало два рівня: денотативний –

тобто фактичне повідомлення (вимога терористів стосовно визволення їх соратників із тюрем Ізраїлю та ФРН) та конотативний – власне символічне навантаження, додаткове значення (що відсилало до широкого кола проблем, пов'язаних, насамперед, із палестино-ізраїльським конфліктом). Смыслова структура символу є багатомірною та багатоаспектною, що дозволяє «висловлювати» все те, що міститься у цілій системі ідей і водночас є чимось більшим, тим, що в даній системі не «висловлюється» а ні словом, а ні в інший спосіб (при цьому для будь-якої пересічної особи терористичний акт повинен бути «самозрозумілим», не вимагати додаткового пояснення). Хоча тактичної мети досягнуто не було, терористи домоглися свого головного стратегічного завдання – інтернаціоналізації палестинського питання. Зазначимо, що у випадку, який розглядається, і місце, і об'єкт нападу були символічними, однак не характерними для терактів. Як правило, в якості жертви традиційно обирався відомий політичний діяч, той, хто міг привернути увагу громадськості та засобів масової інформації. Проте, останнім часом терористичні акти «не спрямовуються безпосередньо проти представників політичної еліти, хоча їм адресуються» [3, с. 712]. Як зазначає В. Вітюк, сучасні терористи розуміють, що на даний час у демократичному суспільстві одна особа, яку б посаду вона не займала, не визначає принципи соціального ладу та головних напрямків державної політики. Тому вона – не основа, а символ режиму. Вбивши у 1978 році знакову політичну фігуру, голову національної ради правлячої Християнсько-демократичної партії Альдо Моро, італійські «Червоні бригади» аргументували свій вибір саме символічною значимістю цієї особи («Ми викрадали не людину на ім'я Моро, а тому, що вона – символ влади», – заявив один із терористів). Його тіло вони залишили також у символічному місці – на ВІА Гаєтані – вулиці в Римі, поблизу якої знаходилися офіси керівництва Компартії Італії та ХДП. Обравши саме це місце, терористи бажали засвідчити, що їх мета – не допустити можливе співробітництво між згаданими політичними партіями.

Отже, психологічний тиск є атрибутивною характеристикою терористичної діяльності. Описуючи типову динаміку терористичних дій на прикладі Фронту Національного Визволення (Алжир), спостерігачі зазначають, що на першому етапі терористичні акти були спрямовані саме проти символів влади французів: мерій, комісаріатів поліції з метою продемонструвати зростання самосвідомості арабів. Надалі теракти проводилися у наступній послідовності: проти арабів, що співробітничали з французами, проти «звичайних білих», намагаючись змусити їх покинути територію країни, завершуючи так званими безадресними вбивствами як неарабського, так і арабського населення з метою довести, що і ФНВ має певну владу поряд із офіційною французькою; терористи символічно «зрівняли» себе із цією владою. На даний час подібне розгортання подій спостерігається і в Іраку. Врешті, власне і сам тероризм перетворився на один із символів сучасного світу [21, с. 69-71].

З огляду на все вищезгадане, можна дійти висновку, що символіка внаслідок своєї природи (конвенціональність, емоційна навантаженість та інше) створює реальні можливості впливу на масову свідомість (та підсвідоме), а тому є одним із ефективних засобів політичного тероризму

Ще однією характерною ознакою тероризму є порушення також і психологічно-моральних норм (так, факт застосування наднасильства під час війни автоматично переводить ці дії на рівень військових злочинів). Тероризм спрямований на заподіяння морально-психологічної шкоди тим, хто визначається в складі терористичного злочину прямого умислу. Терорист не лише усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї діяльності, але і бажає супротивника. Такі дії за межами дозволеного цілком усвідомлюються терористами, негативних наслідків. «це посилює злочинний характер дій, являючись одним із кваліфікуючих обтяжливих ознак злочину» 104, с. 6].

Зосереджуючись на інших психологічних (суб'єктивних) передумовах тероризму, автор зазначає, що хоча основою психологічного пізнання злочину є аналіз його мотивів, це не є підставою для його виправдовування

(незалежно від цих цілей та мотивів). Разом з тим профілактична антитерористична діяльність найбільш ефективною є на дозлочинній стадії розвитку цих негативних процесів, а саме під час формування мотивації протиправних дій.

Висновки до другого розділу

Причини тероризму дуже проблематично чітко визначити, тому що приєднання окремих осіб і груп до терористичної діяльності є результатом впливу сукупності подій і ситуацій, до того ж не кожна з них має однакове значення для прийняття такого рішення. Також не можливо точно встановити, яким чином сукупність факторів впливає на подібні дії. Багатогранність цієї проблематики призводить до того, що, на перший погляд, беззаперечні і логічні причини, які включені для спроби їх визначити або ж хоч точніше охарактеризувати, є, все-таки, лише спрощенням.

Проблема визначення причин тероризму є однією з основних аспектів при розробці і вдосконаленню заходів боротьби з тероризмом. Від того, наскільки точно будуть встановлені причини цього особливо небезпечного явища, залежатиме ефективність прийнятих заходів по боротьбі з ним та їх подальше вдосконалення. Під причинами тероризму, в тому числі і різних його видів розуміють політичні, соціальні, економічні, релігійні, ідеологічні, націоналістичні, сепаратистські, етнографічні, психологічні, територіальні, географічні тощо явища, які можуть породжувати різні, іноді суперечності та конфлікти в суспільстві. Їх вирішення суб'єкти терористичної діяльності вбачають лише у насильницькому впливі на представників владної еліти чи на певні групи суспільства.

Гіпотези, теорії, концепції, які вивчають природу, передумови виникнення і розповсюдження тероризму, акцентуються на політичних, соціальних, економічних, психологічних, етичних, етнічних, релігійних та інших факторах.

Отже , тероризм , як світове явище, має загальні причини, схожі прояви: по-перше, відбувається посилення руйнівності терористичних актів, їх цинічності і технічній витонченості, що приводить до колосальних жертв і матеріальних втрат; по-друге, зростає значення релігійного обґрунтування терористичної діяльності, як мотивація виступає не тільки реакція на соціально-економічний конфлікт регіонів, але і культурно-ціннісний конфлікт цивілізацій; по-третє, терористичні дії перетворюються на перманентну війну нового типу, що характеризуються наявністю у терористів реально не досяжної кінцевої політичної мети; по-четверте, в епоху глобалізації терористичні організації мають можливість для тісної співпраці, більша кількість з їх числа є міжнародними.

Психологічні передумови займають одне з основних місць серед усіх передумов виникнення та розвитку тероризму, тому аналіз мотиваційної спрямованості цього явища складає базову основу психологічного пізнання тероризму в цілому. Ця основа може бути доповнена принципами маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю, впливом на емоційну сферу людини, механізм якого виявляється у площині інформаційної теорії емоцій; агресивністю дій суб'єкту тощо.

Психологічний аспект тероризму вказує на такі його особливості, як: особлива жорстокість, вищу ступінь аморальності, нерозбірливість у засобах, некерованість. Тероризм заперечує основне право людини – на життя, при цьому не беруться до уваги такі обставини як вік, стать та інші особливості потенційних жертв та об'єктів життєзабезпечення населення. Головне його соціально-психологічне завдання – зробити страхітливий ефект, викликати максимальний резонанс, чинити психологічний тиск, заявити про себе і добитися поставлених цілей.

РОЗДІЛ 3

АНТИТЕРОРИСТИЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ФАКТОР СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

3.1. Складові ресурсної бази тероризму в сучасному суспільстві.

Глобалізація сучасного світу, розвиток інформаційних та комунікаційних технологій сприяють розширенню й удосконалюванню ресурсної бази тероризму. У наш час змінилася структура тероризму і ускладнилося завдання боротьби з ним. Поділяючи ресурси тероризму на матеріальні та нематеріальні і даючи їм характеристику, автор приходить до висновку, що боротьба з тероризмом у сучасних умовах повинна полягати у позбавленні його ресурсів.

Тероризм став об'єктом наукових досліджень в останні десятиріччя. Інтерес до цього явища викликаний його широким розповсюдженням в усьому світі і необхідністю боротьби з ним. Можна стверджувати, що тероризм став однією з глобальних проблем сучасності.

Для ефективної боротьби проти тероризму доцільно з'ясувати та прокласифікувати основні ресурси тероризму. У першу чергу, необхідно зазначити основні ознаки й особливості сучасного тероризму. По-перше, тероризм є специфічною формою насилля. По-друге, тероризм – це завжди залякування. Без цієї ознаки неможливо віддиференціювати терористичні акції від інших проявів нелегітимного насилля (бунту, заколоту). По-третє, наявність політичної цілі у суб'єктів тероризму. Ця обставина дозволяє відділити терористичні акції від нетерористичних. Через це прирівнювати дії злочинних угруповань, метою яких є матеріальна нажива, до тероризму не можна. Наприклад, захоплення повітряного судна з вимаганням грошей, наркотиків, зброї не може кваліфікуватися як терористичний акт. Звичайно, і терористи можуть переслідувати мету нелегітимної наживи, але для досягнення політичної цілі.

Наявність політичної цілі вказує на те, що тероризм виступає інструментом завоювання та утримання влади.

Як відзначає О. Бельков, до тероризму звертаються у випадку виникнення дуже сильного структурного дисбалансу між двома або декількома сторонами. Іншими словами, це форма посередньої стратегії, яка використовується тоді, коли слабкіша сторона не може подолати сильнішу за допомогою звичайних засобів. Хоча тероризм прийнято вважати стратегією слабких, проте у наші дні тероризм розглядається майже як найдієвіший засіб досягнення політичних цілей [11, с. 18].

Притому, якщо раніше під тероризмом мали на увазі дії проти окремих осіб та груп, то тепер спостерігається терор проти цілих народів, держав, що здійснюється добре організованими діями. Таким чином, змінилось уявлення про об'єкт тероризму. Якщо раніше об'єктом тероризму виступав безпосередньо суб'єкт влади, то зараз влада хоч і залишається об'єктом терору, але з'являється проміжним об'єктом. Суб'єкт тероризму не може прямо впливати на суб'єкт влади, за винятком політичних вбивств, яких у наш час мало. Безпосередній об'єкт терористичного акту та влади один і той же, тобто структура влади й тероризму перехрещуються на об'єкті.

З вищезазначеного слідує, що змінилася структура тероризму та відповідно ускладнилося завдання боротьби з цим явищем. Боротьба з тероризмом у сучасних умовах повинна полягати у відсіченні його ресурсів. Ресурсами тероризму є всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив суб'єкта на об'єкт тероризму. Ресурси тероризму надто різноманітні, тому нижчевикладена класифікація не може претендувати на єдину вірну і можливу.

Отже, ресурси тероризму можна поділити на два типи:

- матеріальні;
- нематеріальні (рис. 3.1.).

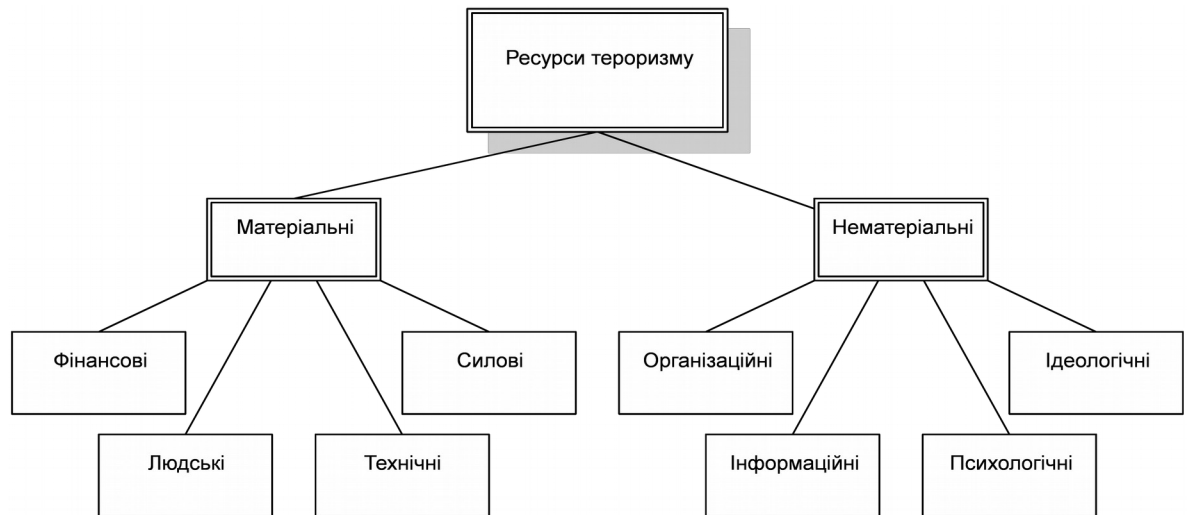

Рис. 3.1. Ресурси тероризму.

Матеріальні ресурси, у свою чергу, розподіляються на фінансові, людські, технічні та силові. Важливу роль в існуванні тероризму відіграє фінансова основа, яка дає йому можливість відтворюватись і нарощувати силу. Фінансові ресурси – це кошти, які отримують терористичні організації з тих чи інших каналів. Останнім часом серйозно поширилася фінансова база міжнародного тероризму, в тому числі й за рахунок підтримки з боку маргінальних режимів та ряду релігійно-етнічних общин. Причому в першу чергу з нафтодобуваючих країн. Тероризм перетворився у вигідний бізнес уже не місцевого, а глобального масштабу, особливий «узаконений» вид діяльності, з розвиненим «ринком праці і прикладанням капіталу». Загальний «бюджет тероризму» у світі складає на сьогоднішній день, за різними оцінками, від 7 до 30 млрд. дол. у рік [158, с. 21].

Під фінансуванням тероризму розуміється надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією визначеного Кримінальним кодексом України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої

іншої терористичної діяльності, а також спроби здійснення таких дій. Міжнародна практика та оцінка міжнародних експертів свідчить, що існують численні випадки залучення неприбуткових організацій до фінансування тероризму.

При цьому, неприбуткові організації можуть використовуватись як пряме джерело прибутку, або як прикриття для діяльності з відмивання грошей, або фінансування тероризму.

Тобто, використання неприбуткових організацій для фінансування терористичної діяльності може мати різні форми. Однією з можливостей є створення неприбуткових організацій з заявленими доброчинними цілями, які, однак, насправді існують лише для переведення коштів на користь терориста або терористичної організації.

Іншою можливістю є проникнення терористів чи їх прибічників у неприбуткову організацію, створену для цілком законних гуманітарних чи доброчинних цілей. Після того, як такі особи обіймуть провідні посади в неприбутковій організації, вони можуть переказати частину коштів, зібраних на благочинні цілі, для прямої чи непрямой підтримки терориста або терористичної організації. Іноді це робиться без прямого відому вкладників та в деяких ситуаціях без відому працівників і керівництва самої неприбуткової організації.

Є ще й така можливість, коли неприбуткова організація є посередником або прикриттям руху коштів, як правило, з однієї країни до іншої. У деяких випадках функція підтримки неприбутковою організацією може також розповсюджуватися на переміщення самих терористів та їх організаційну підтримку [40].

Значні кошти витрачаються на організацію вербування, бойову підготовку власних ударних загонів та найманців, створення сучасної матеріально-технічної бази (комп'ютерне забезпечення, зв'язок, транспорт та сучасна зброя). На підготовку та проведення конкретних терактів, як правило, потрібні незначні кошти. Збір коштів терористичною організацією ведеться

часто під пристойними приводами і, як правило, через треті організації. Канали фінансування тероризму різні: від торгівлі наркотиками та викрадення людей до пожертвування організацій та приватних осіб.

Для прикладу слід розглянути канали фінансування тероризму в ісламських країнах. Для фінансування терористичних акцій використовують особливі засоби переказування грошей, особливо в рамках паралельної банківської системи, що не підкоряється ні контролю, ні фінансовим правилам, які склалися в міжнародних розрахунках. Епіцентр цієї системи – держави Аравії. У світі система відома за назвою «Хавалія» (по-арабськи – «грошовий переказ») чи по-іншому – «Хунди». Хавалія» функціонує між родичами або кланами, члени яких розкидані по всьому світові і для яких репутація, дане слово, сімейна честь, прагнення зберегти обличчя є гарантією надійності переказу і отримання грошей. При переказуванні коштів не залишається ніяких слідів на папері і, як правило, відсутнє їх фізичне переміщення. Оператор цієї системи може одержати готівку, умовно кажучи, в Дубаї і передати клієнтові пароль або умовний чек для одержання такої ж суми у Нью-Йорку чи Техасі у свого рідного чи двоюрідного брата або племінника. Використовуючи цей пароль або зашифровану записку, клієнт одержує обговорену суму в будь-якій точці світу. Пароль передається у телефонній розмові, факсом або електронною поштою. Простежити рух посування грошей каналами «Хавалія» практично неможливо [23, с. 3-4].

Ще одна форма фінансування тероризму – це благодійні організації, особливо релігійного спрямування. Відрізнити організацію, яка дає гроші на будівництво мечетей та медресе для розповсюдження релігії або ісламської культури, від організації, що через цей фонд поживляє терористів, майже неможливо. У США, Західній Європі та в інших країнах запроваджено більш жорстке законодавство, щоб обмежити відмивання грошей і ускладнити дії з фінансування терористів. Однак, враховуючи те, що наркоторговці за десять останніх років відмили майже трильйон доларів, можна засумніватися, що канали фінансування тероризму були всерйоз перекриті.

Під людським ресурсом тероризму слід мати на увазі людей, так чи інакше втягнених у терористичну діяльність. Їх можна розділити на дві категорії. До першої категорії належать безпосередні члени терористичних організацій, до другої – люди, які співчують цілям терористичної організації, які не належать до її членів, але надають їй всіляку підтримку, зокрема й матеріальну [29].

До технічного ресурсу належать усі технічні засоби терористичних організацій, які не використовуються безпосередньо у терористичних акціях, – засоби переміщення, засоби зв'язку, технічні засоби в навчальних таборах та ін [12, с. 174].

Силовий ресурс містить у собі технічні засоби, що безпосередньо беруть участь у терористичних акціях. У свою чергу, ці засоби можна розділити на традиційні та сучасні технологічні. Традиційні засоби – вогнепальна зброя, вибухова речовина та ін. До технологічних відносять новітні досягнення в галузі інформаційних та комунікаційних технологій, радіоелектроніки, ядерні технології, бактеріологічну зброю. Традиційні технічні засоби застосовуються і дотепер, але погроза застосування технологічних засобів виявляє більший вплив, ніж дійсне застосування традиційних засобів [52].

Яскравим прикладом застосування зброї масового враження є терористична акція секти «Аум сінрікьо», яка організувала газову атаку у токійському метро в 1995 р. Інші, менш професійні спроби використання хімічних та біологічних речовин, що мали місце у США та інших країнах, були пов'язані з використанням отруйних речовин, що викликають ботулізм, отруючого білка рицину (двічі), зарину (двічі), бактерій, що викликають бубонну чуму, тиф, ціаністого водню, сильнодіючого нервово-паралітичного газу і, можливо, навіть небезпечного вірусу.

Якщо терористи дотепер не використовували ядерні матеріали, то причина цього має технічний характер. В науковій літературі най докладнішим чином розглядаються технічні проблеми, пов'язані з

виробленням, збереженням та доставкою зброї масового знищення. Виготовити ядерний заряд не так просто, як не просто доставити його до цілі. Ядерні матеріали, кількість яких у світі обмежена, перебувають під контролем Міжнародного агентства з атомної енергії під егідою ООН. Законним шляхом ядерні матеріали можуть здобувати тільки уряди держав, тому навіть у наш час неважко вистежити тих, хто допомагає ядерним терористам. Від існуючої системи моніторингу може вислизнути примітивний ядерний заряд – нерозщеплений радіоактивний ядерний матеріал. Відповідно до інформації спецслужб США по боротьбі з державним тероризмом, відомі спроби агентів Ірану закупити ядерні матеріали, виготовлені у колишньому Радянському Союзі, Туреччині, Казахстані [126, с. 37].

Легше зробити та дістати хімічні отруйні речовини, однак їхнє безпечне збереження в боєздатному стані пов'язано з великими труднощами, а розпилення цих речовин значною мірою залежить від кліматичних факторів. Найнебезпечнішими є біологічно активні речовини, що можуть знищити сотні тисяч людей, а хімічні заряди можуть знищити тисячі. Ці види зброї легко дістати, але тут проблема збереження та дисперсії ще більша, ніж у випадку з нервово-паралітичними газами. Ризик зараження людей, які мають з ними справу, є дуже великим. Крім того, найбільш смертоносні види бактерій погано виживають поза стінами лабораторії. З погляду технічного здійснення, терористи швидше віддадуть перевагу використанню хімічної, ніж ядерної зброї, і найменша імовірність того, що вони використають біологічну зброю. Однак ці труднощі не є нездоланими. Кінцевий вибір зброї буде залежати від спеціалізації терористів та доступу до смертоносних речовин. Для нанесення серйозної втрати зовсім необов'язково застосовувати засоби масового знищення. Сучасне суспільство усе більшою мірою залежить від електронного збереження, доступу, аналізу та передачі інформації. Військові відомства, поліція, банки, торгівля, транспорт, наука та значна частина операцій у державному та приватному секторі працюють у режимі

«Он-Лайн». Життєво важливі для країни функції виявляються беззахисними перед будь-яким хакером, а скоординована диверсія такого типу може паралізувати всю країну. Існує мало систем, які можна назвати цілком захищеними. У 1997 р. Агентство національної безпеки США найняло хакерів для імітації атаки кібертерористів. Їм удалося зламати мережі міністерства оборони та відключити деякі елементи його єдиної енергосистеми та структури техобслуговування [19, с. 123].

Дослідники визначають активну дію хакерів проти державних комп'ютерних мереж, якщо судити з кількості систем, підданих таким атакам у США. За даними лондонської фірми, яка спеціалізується на аналізі комп'ютерної безпеки, в 2003 р. спостерігалось зростання електронних злочинів, причому, крім суто кримінальних правопорушень, на декілька сот процентів зросла й активність екстремістських груп [10, с. 19].

Ще одна складова силового ресурсу, яку визначають дослідники, – терорист-камікадзе – неймовірно дійове (і політично, і морально) і одночасно надзвичайно дешевий засіб терористичної боротьби. Тут необхідно відзначити, що терориста-смертника не можна віднести до людського ресурсу тероризму, тому що в цьому випадку він є зброєю, ідеальною системою наведення. Люди, що готові та навіть жадають себе підірвати, були за всіх часів та у всіх цивілізаціях. Вони сповідали найрізноманітніші погляди, від лівих поглядів групи Баадер-Майнхоф у Німеччині 70-х років до правого екстремізму. Коли японській армії наприкінці Другої світової війни потрібні були льотчики-камікадзе, на цю роль з'явилися тисячі добровольців. Найгучніші теракти вчинялися терористами-смертниками, починаючи з теракту 23 жовтня 1983 року на території казарми морських піхотинців США в Бейруті і закінчуючи подіями 11 вересня 2001 року. Тому арабські терористи, що підривають себе у транспортних засобах, – не більше, ніж ланка одного й того ж ланцюга.

Автором розглянуто нематеріальні ресурси тероризму. До них належать організаційний, інформаційний, психологічний та ідеологічний. Під

організаційним ресурсом слід розуміти інформацію про державну систему, яка дозволяє використовувати її ресурси у терористичних цілях. Так, як зауважують версії спецслужб США, на етапі підготовки до вересневих терористичних актів у США терористи, швидше за все, використовували хакерів, що вкрали з інформаційних баз даних авіакомпаній найважливішу інформацію з хронометражу та точок проходження авіарейсів, а також про внутрішній розпорядок та сценарії дій наземних служб у позаштатних ситуаціях. Також стало відомо, що терористи, які вчинили теракти у США 11 вересня 2001 року, добре знали американську фінансову систему. Троє з них напередодні цих терактів відіслали гроші у Дубай, конкретній особі декількома траншами, але простежили, щоб кожний переказ був менше трьох тисяч доларів. Усі знають, що будь-який переказ готівки понад 10 тисяч доларів вимагає підготовки спеціального повідомлення та пояснень. Але мало хто знає, що, коли мова йде про переказ понад три тисячі доларів, це теж може привернути увагу. У терактах бере участь достатньо багато освічених людей, вони чудово вивчають діри у західній фінансовій системі та успішно їх використовують [23, с. 3].

Автор зазначає, що наступні три ресурси тероризму – інформаційний, психологічний, ідеологічний, – настільки взаємопов'язані, що важко провести чітку межу між ними і розмежовує їх наступним чином:

– Інформаційний ресурс – будь-яка інформація, що висвітлює терористичні організації та теракти у потрібному для терористів світлі, тобто доступ до засобів масової інформації (ЗМІ). В даний час тероризм первісно припускає значну роль ЗМІ. У свій час М. Тетчер зазначила, що висвітлення у ЗМІ – кисень терористів. Тому сьогодні найбільш ходові та ефективні методи терору – насилля не у відношенні представників влади, а проти мирних, беззахисних та, що надто важливо, проти людей, що не мають відношення до «адресату» терору, з обов'язковою демонстрацією катастрофічних наслідків терору через ЗМІ громадської думки – і тільки через неї, як через

передавальний механізм, лідерам країн. Та, врешті, – пред'явлення через ті самі ЗМІ суспільству та лідерам мотивів терору та умов його припинення.

Головна умова такого терору – бурхлива реакція ЗМІ. Сучасний терор має полем бою телеекран, і недаремно у таких акціях терористи, насамперед, вимагають не викуп, а тележурналістів. Мета – вплив на суспільство, щоб воно висунуло ультиматум своїм лідерам. ЗМІ є важливим чинником у конфронтації між терористами і владою. Звернення до суспільної думки може вплинути на дії не тільки влади, але й терористичних груп. З погляду терористів, висвітлення подій у ЗМІ – важливий критерій успіху терористичного акту. В інцидентах, пов'язаних з захватом заручників, коли ЗМІ виступають єдиним незалежним джерелом, з якого терорист може дізнатися про послідовність подій, їхнє висвітлення ЗМІ може ускладнити зусилля рятувальників. Влада ж може використовувати ЗМІ для того, щоб викликати обурення громадської думки діями країни чи групи, що вдається до терористичних методів.

Терористи можуть намагатися впровадити своїх соратників у пресу, особливо у телеграфні агентства, а в деяких випадках навіть установити контроль над невеликими агентствами новин, фінансуючи їх. Вони хочуть, щоб преса визнала легітимність різниць між озброєними групами і політичними організаціями. Проведення різниці часто спрямоване на те, щоб дати можливість людям влитися у ряди терористичної організації. В інтересах терористів, щоб преса висвітлювала результати розслідування і точку зору спеціально створених неурядових організацій та дослідницьких центрів, які можуть бути ширмою для збору коштів на користь терористів, вербування та проїзду терористів у країну передбачуваного терористичного акту. Один з відомих прикладів – Центр міжнародних і ісламських досліджень, фінансований та контрольований організацією Палестинський ісламський джихад. Інший приклад – «Ісламська організація Палестини» (ІОП) у Ричардсоні (штат Техас), фінансована організацією Хамас [126, с. 60].

Усе частіше терористи не прагнуть до задоволення оголошених вимог (вивід окупаційних військ, визволення співників), але цілком задовольняються докладним висвітленням їхніх дій у ЗМІ. Тобто терористи переслідували звичайну PR-івську мету – зробити свою організацію видимою та значимою у суспільстві. Завдяки увазі мас-медіа, у першу чергу оперативному висвітленню у програмах телевізійних новин, часто пріоритетному, відбувалась інформаційна легітимізація терористичних організацій. Стаючи виробниками та постачальниками гарячих новин, терористи визначали порядок дня громадського обговорювання.

Терористам необхідна велика аудиторія, максимальний відзвук, широкий резонанс. Вони припускають і прораховують реакцію політичних партій та урядів, широкої громадськості. Ця реакція часом важливіше для терористів, ніж убивство наміченої жертви. Навіть якщо жодна терористична організація не взяла на себе відповідальність за вчинений теракт, однак, розписуючи терористичні акти, ЗМІ можуть сприяти виконанню таких завдань терористів, як розповсюдження страху, нанесення збитку туристичній індустрії, провокування різких відповідних дій з боку уряду, що в кінці-кінців може призвести до обмеження свободи особи.

Існує кілька можливих засобів досягти більш ефективної реакції уряду та ЗМІ на тероризм і не припустити того, щоб ЗМІ навмисно ставали об'єктом маніпуляції з боку терористів. Можна виділити такі засоби: організація спільних семінарів представників ЗМІ та влади; створення Державного центру інформаційного реагування на тероризм; прийняття кодексу поведінки ЗМІ.

Кожна країна, борючись із тероризмом, повинна мати комплексну стратегію у галузі відносин із громадськістю, причому у розробці та здійсненні цієї стратегії ЗМІ приділяється істотна роль. Надзвичайно важливою є організація спільних семінарів на зразок тих, що були організовані в Університеті Джорджа Вашингтона та Технологічному інституті у Холоні (Ізраїль), у ході яких представники уряду та ЗМІ

відпрацьовували можливі дії уряду і стратегію висвітлення ЗМІ в навчальних ситуаціях, пов'язаних з терористичними актами [126, с. 63].

Один з можливих заходів з боку держави – створення постійного Центру інформаційного реагування на терористичні дії. У такому Центрі можна створити пункт швидкого реагування на терористичні акти, складений з керівників телевізійних компаній, телеграфних агентств та представників преси.

Ще один можливий захід – розробка та прийняття в законодавчому порядку кодексу поведінки ЗМІ. Цим повинно зайнятися журналістське товариство, виступаючи як невід'ємна частина громадянського суспільства. Це повинен бути спільний процес журналістів та влади. Отже, необхідно обмеження свободи преси тільки в одному аспекті. Це безпосередня робота з терористичними угрупованнями та безпосереднє висвітлення самих терористичних акцій: обмеження інформації, що може зашкодити заручникам – число заручників, їхня національність, займана посада, стан здоров'я, наявність у них родичів, що займають значне становище у суспільстві; обмеження інформації про військові операції по визволенню заручників; стриманість у передачі інформації, що може призвести до паніки в суспільстві.

Як ЗМІ, так і влада зацікавлені в тому, щоб ЗМІ не ставали поза їхньої волі об'єктом маніпуляції, спрямованої на досягнення цілей або застосування методів тероризму. І тут взаємодія між владою та ЗМІ є важливим елементом стратегії, спрямованої на те, щоб приборкати тероризм і відстояти демократію.

Під психологічним ресурсом розуміються засоби психологічного впливу, що апелюють до інстинкту самозбереження людини. Одне з основних завдань терористичних організацій – масова деморалізація населення. «Сценарій залякування», як правило, промірковується та ідеологічно обґрунтовується. Він включає не тільки стрілянину, вибухи бомб, але і манеру поведінки, часто незвичайний одяг та маски, войовничу риторику,

психологічний пресинг. Усе робиться для того, щоб викликати жах та збентеження у публіки, підірвати почуття безпеки і довіри до інститутів влади. Іноді така тактика досягає успіху. Масова істерія була викликана, наприклад, у літку 1985 р. Тоді сотні американських авіаторів повернули у каси туристичних агентств квитки на поїздку до Європи, оскільки відбувся раптовий сплеск терористичної активності. Він почався з викрадення аеробусу компанії «Транс уорлд ейрлайнз» маршруту Афіни – Рим. Істерія відновилася в наступному році, завдавши серйозного фінансового збитку авіакомпаніям, туристичним центрам та всій індустрії сервісу у Європі [80, с. 34].

Ідеологічним ресурсом тероризму є ідеологічна платформа терористичної організації, що дозволяє залучати нових членів, а також співчуваючих з соціальних, релігійних груп та національних меншостей, на які вона орієнтована. Ідеологічна платформа терористичних організацій може являти собою сукупність як ультралівих та правих, так і націонал-екстремістських, сепаратистських та релігійних ідейних настанов, що виступають теоретичним обґрунтуванням застосування насильства у різній формі на нелегітимній основі для досягнення політичних цілей.

Тактика організацій, члени яких сповідують екстремістську ідеологію, міститься у висуванні популістських програм і вимог до суспільства та держави, заснованих на відвертій демагогії, в організації і провокуванні страйків, масових безладь та акцій громадянської непокори, здійсненні інших актів політичного насильства. Частина організацій, члени яких сповідують екстремістську ідеологію, перебувають у нелегальному стані, здійснює терористичні акти, веде партизанську війну, однак більшість цих організацій намагається діяти легально, щоб залучити на свій бік якомога більшу кількість не втягнених у активне політичне життя суспільства людей, і навіть досягає на цій ниві успіху, завойовуючи голоси виборців на виборах центральної та місцевої влади [9, с. 235]. Тут характерний приклад діяльності Ірландської Республіканської Армії (ІРА), що з самого початку мала

політичне та терористичне крило. Політичним крилом ІРА є легальна партія Шин Фейн, що забезпечує соціальні послуги, освіту, має ділові підприємства, проводить предвиборну боротьбу, у той час як «військове крило» улаштовує засідки й організує вбивства. Такий «поділ праці» має певні переваги: політичне керівництво може офіційно відмежуватися від терористів, коли ті вчиняють особливо зухвалі акції або зазнають невдачі.

Однак, у певний час ІРА відмовилася від терористичних методів боротьби. Це пояснюється, по-перше, рішучою відсічю з боку держави та світового суспільства. По-друге, осудом з боку громадськості. Навіть симпатизуючи політичній програмі екстремістської організації, не можуть пробачити їй людські жертви. Отже, терористичні акти тільки ускладнюють завдання мобілізації нових членів та прихильників.

Таким чином, ресурсна база сучасного тероризму складається з матеріальних (фінансовий, людський, технічний, силовий) та нематеріальних (організаційний, інформаційний, психологічний, ідеологічний) ресурсів. Дисертанткою було класифіковано та проаналізовано основні ресурси тероризму, не виділяючи головних та другорядних через те, що всі ресурси взаємопов'язані та взаємообумовлені. Сучасний етап розвитку людства, що характеризується найбільшими досягненнями у галузі науково-технічного прогресу, приховує у собі велику небезпеку. Глобалізація сучасного світу, розвиток інформаційних та комунікаційних технологій сприяють розширенню й удосконалюванню ресурсної бази тероризму. Ця обставина вимагає пильної уваги та спільних зусиль фахівців різних галузей науки у вирішенні проблеми боротьби з тероризмом.

3.2. Зарубіжний теоретичний та практичний досвід у протидії тероризму.

Стрімке зростання темпів поширення терористичної діяльності у різних країнах є однією із важливих проблем сучасного світу. Поява нових можливостей для отримання технологій масового знищення екстремістські налаштованими особами на сьогодні є загрозою для всієї світової спільноти.

У цій ситуації такі чинники розвитку сучасного світу як глобалізація лише посилюють актуальність цієї проблеми і надають гостроти проблематиці, пов'язаної із національною безпекою та необхідністю забезпечення спокою і миру для громадян країн Європи та Америки. За останні роки у світі вийшло досить багато робіт, присвячених проблемі збереження національної безпеки і боротьбі із терором, і їх кількість в останній час, як і загальний інтерес до проблематики тероризму в Європі і світі, постійно зростають. Так, якщо за даними Міжнародного бібліографічного довідника із соціальних наук у 2000 році вийшло 133 статті, назва яких містила слово «тероризм», то у 2007 році їх було вже 502, а станом на 2009 р. – 707 [187, с. 34].

Однією з визначних робіт з даної тематики в останні роки є колективна монографія «Боротьба з тероризмом і хаосом у ХХІ-му столітті: міжнародні перспективи», яка вийшла за редакцією Джеймса Фореста [188] у Сполучених Штатах Америки. У роботі розглядаються події останніх років, пов'язані із терором у Європі і світі, їх загальні і характерні особливості. В якості висновку автор пропонує конкретні заходи, розроблені з урахуванням узагальнень практики боротьби з терором у різних країнах світу. Серед основних з них: розвиток ефективних демократій в якості довгострокового антидота по відношенню до ідеології тероризму, відмова терористам у фінансовій підтримці і наданні їм статусу біженців, відмова у підтримці з боку будь-якої держави у спробах створення баз для організації терору. В цілому автори цього дослідження зробили спробу відповісти на деякі основні важливі питання: а) знання про ефективну боротьбу з тероризмом;

б) характеристики успішної або невдалої кампаній боротьби з терором;
в) засоби покращення процесу боротьби з тероризмом При відповіді на ці питання робиться висновок про те, що для перемоги над тероризмом необхідно залучення різних відомств країн, які тільки разом можуть сприяти запобіганню цієї загрози [188, с. 199].

Фундаментальною роботою з проблем тероризму та боротьби з ним стала збірка праць «Терор: від тиранії до тероризму» під редакцією Брета Бовдена і Майкла Девіса, яка вийшла у видавництві «Юніверсіті Квінсланд прес» у 2009 році. В роботі розглядається еволюція ідеології тероризму протягом світової історії, вплив революційних і соціальних рухів на розвиток європейських суспільств у ХХ столітті та засоби протистояння цьому феномену [189].

Заслуговує уваги робота «Джихадисти і зброя масового знищення: ескалація загрози» під редакцією Гарі Акермана і Джереми Тамсета, в якій аналізуються тактика і стратегія дій джихадистів. Розглядається теоретична можливість оволодіння різними видами зброї масового знищення, у тому числі такими як ядерна, хімічна і біологічна. В статтях провідних міжнародних експертів з проблем ідеології джихадизму розглядається стратегія, цільовий відбір до лав прибічників релігійної війни – джихада. Даються практичні рекомендації щодо можливості виявлення, запобігання і пом'якшення наслідків терористичних нападів [190].

Фундаментальним дослідженням з проблем теорії боротьби з тероризмом є робота «Полювання за терористами: ліцензія на вбивство?» Авері Плов, в якій досліджується, зокрема, таке питання, як: наскільки правомірним, з точки зору міжнародного права, є полювання за терористами та їх знищення. Таке позасудове переслідування може мати свої недоліки і деякі ситуації боротьби з терором повинні виключати право на помилку. В основу свого дослідження автор поклав досягнення політики Держави Ізраїль у справі полювання і знищення палестинських терористів Ця проблема є досить актуальною, у зв'язку з зростанням кількості політичних вбивств, що

пов'язано із прозорістю межі між законними та незаконними методами боротьби. У цілому, ця проблематика знаходиться на межі декількох наукових дисциплін у тому числі: етики, політології, міжнародних відносин і міжнародного права і повинна розглядатися у комплексі [191, с. 197].

Визначну частину досліджень проблем тероризму в Європі складають роботи провідних наукових установ, серед яких – Трансатлантичний Інститут у Брюсселі, в якому була видана у 2009 році важлива робота її директора – доктора Імануїла Отоленгі [192]. В останні часи велику активність у дослідженні теми проявляють академічні структури Північноатлантичного Альянсу, зокрема питання протидії тероризму постійно дискутуються в рамках курсу «NATO Defense Against Terrorism Course», який викладається у навчальному закладі NATO School у місті Оберамергау у Німеччині .

Крім того, існують такі спеціальні інститути вивчення тероризму та його протидії, як The International Institute for Strategic Studies (IISS) у Лондоні, який друкує важливий для всієї галузі наукових знань часопис Strategic Comments. В ньому за останні часи були надруковані доповіді, присвячені проблемі ірландських та баскських терористів, тощо [193].

Важливою проблемою у боротьбі з тероризмом є вивчення та запобігання розвитку культури тероризму, яка на сьогодні є частиною деяких субетносів. Цій проблемі зокрема присвятив свої роботи Майкл Бурлі [194].

Досить вагомою частиною проблематики, пов'язаної з боротьбою з терором в Європі, яка дискутується у сучасній історіографії, є пропаганда терору в мережі Інтернет. Основним завданням, на думку фахівців, у цій сфері є «створення у користувача мережі Інтернет почуття сурогатної ісламської державності, формування у нього образу Заходу як «хрестоносця сіоністської агресії» та образу джихадиста-самовбивці як «захисника світу».

На думку дослідника – медика-психіатра Марка Сагемана, особливу небезпеку несуть також Інтернет-чати, в яких підлітків підбурюють на терористичні дії. Це схоже, на його погляд, на емоційні атаки, які відбуваються на деяких японських сайтах, власники яких уже визнані

відповідальними за цілу низку суїцидів серед підлітків. Марк Сагеман, базуючись на біографічних даних по 172 активних учасників джихаду розглядає соціальні мотиви цього явища. М. Сагеман доводить, що для переважної більшості моджахедів на їхні рішення стати терористами вплинули їх оточення, соціальні та комунікативні мережі, в яких вони знаходилися [195, с. 145; 196].

Серйозну проблему – протидії тероризму у повітряному просторі Європи та Сполучених Штатів – піднімає у монографії «Міжнародна авіація і тероризм» Джон Гарісон. У своєму аналітичному дослідженні він розглядає існуючий режим здійснення польотів у системі авіаційних перевезень у Європі і Сполучених Штатах, основні загрози, які постають перед службами забезпечення безпеки людей. Автор дає конкретні рекомендації щодо подолання загрози авіаційного тероризму [196, с. 112].

У межах діяльності академічного закладу, який базується у Лондоні, – Royal United Services Institute, існують такі дослідницькі програми, як «Трансатлантичний проект вивчення тероризму». Ця наукова установа була створена з метою розробки нових рекомендацій для урядів Середнього Сходу та Азії з питань боротьби з терористичними організаціями. Інститут регулярно проводить семінари з питань національної безпеки та консультує експертів з національної безпеки із різних країн світу. Фахівцями інституту були підготовлені такі експертні доповіді, як «Соціологія тероризму» (під керуванням Роберта Хола), «Радикалізація Інтернету. Віртуальна пропаганда джихадистських медіа та їх ефект» (під керуванням Акіла Авана) тощо [197].

Ще однією роботою, яка зосереджує увагу на проблемах боротьби з терором в Європі, є робота «Тероризм сьогодні: колишнє, гравці, майбутнє» Є. Кліфорда та Р. Джеремі. Автори розглядають тероризм як глобальне і суто міжнародне явище. Основною концептуальною ідеєю цієї роботи є визнання тероризму злочином і розглядання шляхів боротьби з цим явищем за допомогою окремих держав. Тема тероризму розглядається в історичній ретроспективі, є міждисциплінарною, на думку авторів, й може розглядатися

на межі таких дисциплін, як релігія, політологія, кримінологія і історії. У книзі аналізуються терористичні групи, які діють у різних країнах світу. Особлива увага приділена мотивації терористичних вчинків [198, с. 456-458].

Монографія Томаса Джоксона «Війна з терором: зіткнення цінностей, стратегії і суспільство», яка вийшла у Лондоні у видавництві «Бока Ратон» у 2009 році є сучасним дослідженням, яке стосується проблеми війни з тероризмом. У роботі розкриваються проблеми ісламського розуміння повстання, концепції релігійних війн, існуючі у світі. Особливою темою розглядається діяльність розвідок розвинутих країн та необхідність їх реформування в умовах загрози тероризму. У роботі аналізується діяльність Ради національної безпеки США та заходи цього органу, пов'язані із протистоянням глобальному тероризму. Автор обґрунтовує положення, що для подолання загрози тероризму країни не повинні спиратися тільки на військову силу. Важливим завданням, на думку автора, є протистояння ідеології фундаменталістів, яка є джерелом тероризму. В роботі описані функції і обов'язки кожного з 19 розвідувальних відомств США, а також ситуація конфлікту інтересів між Радою Національної безпеки і Державного департаменту США, який існує на даний час. Т. Джоксоном формулюються основні проблеми глобалізаційного підходу і міститься прогноз на майбутнє глобального тероризму [199, с. 345-346].

В цілому дослідження з теорії і практики тероризму у сучасний період стали досить важливою частиною розвитку суспільних наук у країнах Західного світу. Розуміння того, що тероризм є загрозою для будь-якої країни світу, призвело уряди та наукові установи низки країн до необхідності розвивати цей напрям наукових знань. За останні роки з'явилися нові наукові школи в університетах США та Великої Британії, які займаються дослідженням усіх аспектів терористичного руху в світі.

Ще кілька десятиліть тому було зрозуміло – боротися з тероризмом лише на національному (в окремій державі) рівні важко. Особливо очевидним це стало в останню чверть минулого століття. Справа не тільки у тому, що

почастішали вибухи, які вже забрали життя тисяч і тисяч безневинних жертв. Із розвитком комунікацій і демократичних свобод, з лібералізацією прикордонних інституцій зло під назвою тероризм стало легше перетікати із держави у державу, мімікрувати під різноманітними благопристойними закликами. Тому колективна боротьба з тероризмом стала здійснюватися у двох площинах – юридично-правовій і конкретно-правоохоронній.

Безпрецедентно зростаючі за останнє десятиліття масштаби тероризму поставили більшість країн світу перед необхідністю розробки національних антитерористичних систем, під якими мається на увазі сукупність законодавчої бази, діяльності державних органів, неурядових організацій, інститутів громадянського суспільства, а також дій та заходів, спрямованих на протидію тероризму та мінімізацію терористичної загрози. Загальна зарубіжна практика така, що антитерористична робота ведеться переважно директивно, тобто всі основні рішення приймаються на найвищому державному рівні і надалі реалізуються, роблячи вплив на громадянське суспільство.

Однак останнім часом намітилася тенденція розширення ролі громадянського суспільства в структурі контртерористичної роботи. Тепер воно є не тільки об'єктом впливу державних структур, засобів масової інформації та неурядових організацій, а й суб'єктом, що сприяє підтримці громадського порядку і підвищує своєю діяльністю ефективність превентивних антитерористичних заходів. У зв'язку з цим особливо актуально розгляд двоїстої ролі громадянського суспільства у національних антитерористичних системах [2, с. 6].

Підсумовуючи зарубіжний досвід у галузі розвитку антитерористичної політики, можна стверджувати, що сучасні національні антитерористичні системи являють собою сукупність наступних елементів:

- антитерористичне законодавство і система правосуддя;
- діяльність правоохоронних органів, спеціальних служб і відомств, зайнятих у сфері забезпечення безпеки (у тому числі розвідслужби);

- робота спеціальних антитерористичних груп;
- створення національних антитерористичних центрів;
- вироблення комплексу заходів з протидії екстремізму;
- розробка і проведення контртерористичних операцій;
- робота служб, зайнятих ліквідацією наслідків терактів;
- участь інститутів громадянського суспільства;
- сприяння ЗМІ в антитерористичній роботі;
- велика матеріально-технічна база (досконалі засоби зв'язку, комп'ютерні технології, високоякісні сучасні транспортні та інфраструктурні елементи).

У діяльності кожного з цих елементів реалізується одна з двох позицій громадянського суспільства – об'єкт захисту з боку держави (пасивна позиція) або суб'єкт і учасник антитерористичної боротьби (активна позиція) [2, с. 10].

В 1923 році у Відні було створено Міжнародну комісію кримінальної поліції, але Друга світова війна припинила її існування. І тільки у 1956 року міжнародна спільнота повертається до втілення у життя доброї старої ідеї. Виникає Інтерпол – Міжнародна організація кримінальної поліції, у статті 2 статуту якої записано, що її метою є «забезпечення й розвиток взаємодопомоги між національними поліцейськими органами у рамках національних законів країн, які входять до неї і при повазі до Декларації прав людини» [82, с. 72; 83].

Цікаво, що навіть маючи у своєму складі структуру, яка відповідає за боротьбу з тероризмом, на універсальне, юридичне тлумачення цього поняття Інтерпол не спромігся. Інтерпол не має, власне, поліцейських повноважень. Боротьба зі злочинністю взагалі і терористами зокрема зводиться в основному до обміну інформацією про підозрюваних, чому й слугує величезна за обсягом база даних. Тобто те, про що мріяла Європа після Першої світової війни, ніби збулося. Однак роль Інтерполу, як міжнародного інформатора в галузі злочинності, ще часто залежить від дипломатичної

сфери того чи іншого партнера, доброї волі до співробітництва окремих членів цієї організації. Крім Інтерполу, боротьбою з міжнародним тероризмом у Європі займаються й такі міждержавні спеціалізовані групи, як Бернський і Віденський клуби, Неформальна робоча група (об'єднує 15 держав ЄС і Норвегію).

У Євросоюзі є ще дві структури – група Треві і група Шенген. Вони також причетні до різних аспектів антитерористичної діяльності. Відоміша з них – Шенгенська група. Саме вона спричинила підписання Шенгенської конвенції, яка висунула завдання знести антитерористичні зусилля країн-учасниць до єдиного правового поля. Як у кожному міжнародному об'єднанні по боротьбі з тероризмом, тут є розгалужена інформатизована система, солідна база відповідних даних. Але, крім цього, скажімо, поліцейські вже мають обмежене право (лише застосовуючи наземні засоби) переслідувати злочинців країн, які входять до Шенгенської зони [82, с. 75].

Важливою рушійною силою у сфері розвитку міжнародно-правової боротьби з тероризмом являє собою розвиток і зміцнення міжнародного співробітництва.

У загальному плані тероризм можна охарактеризувати як сукупність суспільно небезпечних у міжнародному масштабі дій, які спричинили трагічні наслідки (загибель людей, руйнування і знищення матеріальних і інших цінностей).

В арсеналі заходів міжнародно-правового характеру, спрямованих на боротьбу з тероризмом на сучасному етапі, є певний комплекс актів, серед яких можна назвати Конвенції, прийняті в 1937 р. (про припинення тероризму і покарання за нього і про створення міжнародного карного суду. Обидві Конвенції, хоча і не ввійшли в силу, але мали певне значення).

За злочинністю без кордонів покликана стежити і структура, започаткована з ініціативи Гельмута Коля та Франсуа Міттерана – Європол, або Центральне європейське бюро кримінальної поліції. Тобто, Європол міг

би також бути ефективним інструментом у боротьбі з тероризмом, але, на жаль, поки що тут займаються в основному наркомафією.

У вересні 1999 року у Страсбурзі відбулася сесія Парламентської асамблеї Ради Європи. На ній саме і йшлося про посилення боротьби з міжнародним тероризмом. ПАРЄ рекомендувала Комітетові міністрів Ради Європи переглянути документи цієї сфери. Запропоновано доповнити Європейську конвенцію від 1977 року положенням, що до терористичних злочинів відноситься підготовка терактів, їх фінансування й забезпечення матеріальними засобами. ПАРЄ підтримала думку про створення Європейського кримінального трибуналу у справах, пов'язаних з тероризмом, і запропонувала переглянути процедуру затримання зловмисників. Їх, вважають учасники ПАРЄ, слід судити не лише у країні, де скоєно злочин, а й за її межами. Рекомендовано також розширити діяльність Європолу, охопити нею всі країни – члени Ради Європи. Мова йдеться й про Україну [4, с. 77].

Сучасний світ усвідомлює загрозу войовничого націоналізму, сепаратизму й екстремізму в усіх його проявах. Це одна з головних причин внутрішньодержавних конфліктів, регіональної нестабільності. На 54-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відбулася восени 1999 року, з особливою тривогою говорилося про актуальність тіснішого міжнародного співробітництва у протиборстві тероризму.

Оскільки тероризм має міжнародну сутність, правові антитерористичні заходи можуть бути ефективними за умови визначального формування їх під егідою міжнародних організацій, і в першу чергу ООН. Позитивний вплив, з погляду поширення можливостей реалізації вітчизняних напрацювань у сфері запобігання виникненню тероризму та боротьби з ним, надають створений у 1999 році при 6-ому комітеті ООН сектор боротьби з тероризмом, та у 2002 році – антитерористичний центр держав-учасниць СНД. Також за участю України опрацьовується можливість утворення Міжнародного центру боротьби з тероризмом у Європі. Слід відзначити, що у таких умовах ефективність діяльності Антитерористичного центру, що функціонує в нашій

державі, набагато зростає, адже його досить потужний потенціал реалізовуватиметься у системі міжнародних антитерористичних заходів.

Було запропоновано завершити підготовку проекту Конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму, розробити й прийняти Декларацію принципів взаємодії країн у цій справі, підтримано ініціативу проведення під егідою ООН у 2000 році конференції з антитерористичних проблем або спеціальну сесію Генеральної Асамблеї. Адже перемогти державам лихо поодинці, без спільних зусиль і застосування взаємоузгодженого міжнародного права важко. Міжнародна спільнота наполегливо шукає шляхи політичного, безкровного врегулювання цього питання, прагне зняти глобальну напругу засобами, які не дискредитували б сучасні демократичні цінності.

Як показує досвід країн Європи, слід налагодити своєчасне надходження інформації про діяльність і наміри екстреміських угруповань, а також відповідне законодавство відносно боротьби з тероризмом. Необхідно створити дієву загальнодержавну систему координування антитерористичної діяльності з використанням наявних сил та засобів.

Виникає нагальна потреба в оптимізації та вдосконаленні спеціальних антитерористичних підрозділів держав з новими завданнями їх міжнародного використання і можливою перспективою розгортання під егідою ООН антитерористичних формувань швидкого реагування.

Що стосується практичних тактик і технологій по боротьбі з тероризмом, то не можна погодитися з міжнародними фахівцями в цьому питанні, які рекомендують:

1. Попередження, блокування тероризму на початковій стадії і недопущення становлення і розвитку його структур.
2. Недопущення ідеологічного виправдання терору під гаслами «захисту прав нації», «захисту віри» і т. п.
3. Залучення до антитерористичної діяльності найбільш надійних спецслужб.

4. Використання договору з терористичними угруповуваннями тільки спецслужбами, і тільки для прикриття підготовки акції щодо повного знищенн терористів.

5. Ніякого безкарного теракту, ніяких поступок терористам, жодного безкарного теракту, навіть якщо це коштує життя заручників і випадкових людей, тому що практика показує – будь-який успіх терористів провокує ріст терору і кількості жертв [82; с. 79; 82].

Враховуючи те, що основні загрози терору в Україні утворюються за її межами, превентивність протидії їм міститься в опрацюванні і в взаємозв'язку концепції та заходів національного і міжнародного характеру.

Щодо правового поля антитерористичної боротьби, то, як зазначалося раніше, тероризм був включений в міжнародний порядок денний з 1934 року, коли Ліга Націй почала розробку конвенції про попередження і боротьбу з тероризмом. Конвенція не без праці була прийнята в 1937 році, проте так і не вступила в силу. Сучасне міжнародне антитерористичне законодавство, як правило, містить конкретні положення, що дозволяють державі, постраждалому від теракту або знаходиться в стані реальної загрози, розширювати можливості власного внутрішнього законодавства.

На даний момент існує 13 ключових міжнародних документів, що стосуються тероризму. Це міжнародні угоди країн ООН. Більшість положень цих документів вже реалізовані багатьма країнами в рамках внутрішнього законодавства.

Отже, міжнародні антитерористичні заходи представлені в наступних документах: Конвенція про злочини та інших визначених законом протиправних актах, скоєних на борту повітряних суден (Токіо, 1963); Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (Гаага, 1970); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, загрозливими безпеці цивільної авіації (Монреаль, 1971); Протокол про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, що обслуговують міжнародну цивільну авіацію (Монреаль, 1988); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, що

загрожують безпеці морського судноплавства (Рим, 1988); Протокол про боротьбу з незаконними актами, що загрожують безпеці платформ, розташованих на континентальному шельфі (Рим, 1988); Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (Відень, 1980); Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (Нью-Йорк, 1979); Конвенція про запобігання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (Нью-Йорк, 1973); Міжнародна конвенція про боротьбу з терористичними вибухами (Нью-Йорк, 1997); Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (Нью-Йорк, 1999); Міжнародна конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення (Монреаль, 1991); Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (Нью-Йорк 2005).

Крім того, ведеться обговорення проекту Всеохоплюючої конвенції з міжнародного тероризму (Comprehensive Convention on International Terrorism), яка покликана зібрати основні положення перерахованих правових документів, доповнивши їх положеннями, необхідність яких продиктована сьогодишньою ситуацією [2, с. 12-13].

Автор вважає за доцільне на основі аналізу відкритих джерел узагальнити досвід дій сторін у глобальній контртерористичній операції з метою вироблення висновків та рекомендацій щодо удосконалення Стратегії національної безпеки України. Актуальність цього зумовлена тим, що йде робота апарату Ради національної безпеки і оборони України щодо уточнення редакції Стратегії національної безпеки України, а також той факт, що незважаючи на наявність низки опублікованих праць та значного обсягу матеріалу, підсумки глобальної контртерористичної операції до цього часу не опубліковані.

Низька ефективність боротьби із сучасним тероризмом, визначається низкою наступних факторів. По-перше, на сьогоднішній день проведена величезна робота з закриття джерел фінансування терористичних організацій та груп. Однак подібні дії відсутні в сфері контролю за поширенням

стрілецької зброї, боєприпасів до нього і вибухівки. За даними експертів ООН: у світі в обороті вже знаходиться 639 млн. одиниць стрілецької зброї. По-друге, до цього часу не знайдений компромісний варіант між дотриманням прав людини і контролем держави за суспільством. Саме у втраті державами своїх контрольних функцій над соціумом доцільно шукати причини розростання партизансько-терористичних дій та збільшення НВФ. Їх географічне розташування наступне:

- «Салафитська група проповіді та джихаду» (вона ж «Збройна ісламська група») з 1992 р.

- Алжир – «Ісламський фронт порятунку» з 1992 р.

- Ангола – «Національний союз за повну незалежність Анголи – УНІТА» з 1975 р.

- Бангладеш – «Харакат уль-Джихат-і-Ісламі».

- Бурунді – «Національна рада захисту демократії – Сили захисту демократії» з 1994 р., «Партія за звільнення народу хуту – Сили національного визволення»(вона ж «Паліпехуту») з 1994 р.

- Великобританія – «Асоціація оборони Ольстера / Бійці за свободу Ольстера», «Ірландська національна армія визволення», «Ірландська республіканська армія», «Ірландська республіканська армія продовження», «Ольстерські добровольчі сили», «Реальна Ірландська республіканськ армія».

- Індія – «Комуністична партія Індії (Маоїстське крило)», «З'єднаний фронт визволення Ассама».

- Індонезія – «Рух за вільний Ачех» (він же «Геракан Ачех Мер дека») з 1947 р., «Республіка Південні Мол луки» з 1999 р., «Фронт захисників ісламу».

- Іспанія – «Родина і свобода басків».

- Камбоджа – «Бійці за свободу Камбоджі».

- Китай – «Ісламський рух Східного Туркестану».

- Ліберія – «З'єднані ліберійці за примирення і демократію» з 2000 р.

- Лівія – «Лівійська ісламська бойова група».

– Колумбія – «З'єднані сили самооборони Колумбії», «Революційні збройні сили Колумбії» з 1964 р., «Національно-визвольна армія» з 1978 р.

– Малайзія – «Кумпулан Муджахеддін Малайзія».

– Марокко – «Марокканська ісламська бойова група».

– Мексика – «Загін імені Тупак Амару».

– Непал – «Комуністична партія Непалу (Маоїстське крило) / З'єднаний народний фронт».

– Пакистан – «Сипа-і-Сахаба».

– Палестина – «Народний фронт визволення Палестини» з 1967 р., «Народний фронт визволення Палестини – Головне командування», «Палестинський ісламський джихад» (він же «Група Шакаки», «Загін Убу Гунейма») з 1964 р.; «Палестинський фронт визволення» (він же «Група Абу Аббаса») з 1976 р.; «ХАМАС – Рух ісламського опору» з 1987 р., «Амаль» з 1964 р., «Бригада мучеників Аль-Акси», «Бригади Ізеддіна аль-Касама», «Демократичний фронт за визволення Палестини» (він же «Група Хаватме», «Батальйони Червоної Зірки»), «Комітети народного опору» з 2003 р., «Народна армія Палестини», «Організація Абу Нідала» (вона ж «Чорний вересень», «Арабська революційна рада») з 1974 р., «Фатах / Танзім», «ФАТХ – Революційна рада» з 1965 р.

– Перу – «Революційний рух Тупак Амару» з 1983 р., «Сендеро Люміносо» («Сяючий шлях», він же «Комуністична партія Перу», «Народно партизанська армія») з кінця 1960-х рр.

– Росія – «Ісламський полк спеціального призначення», «Розвідувально-диверсійний батальйон чеченських мучеників імені Ріяла».

– Сомалі – «Аль-Іттіхад аль-ісламі», «Армія опору Раханвейне» з 1991 р., «З'єднаний сомалійський конгрес – Патріотичний рух» з 1991 р., «Рада примирення і відновлення Сомалі» (об'єднує 19 організацій), «Національний фронт Сомалі» з 1991 р., «Патріотичний рух Сомалі».

– Судан – «Національний демократичний альянс» з 1983 р., «Суданський народно-визвольний рух / армія», «Суданський визвольний рух / армія» з 1983 р. «Рух за справедливість і рівність».

– Туніс – «Туніська бойова група».

– Туреччина – «Турецька Хезболла»; «Конференція народного конгресу Курдістана – КОНГРА – ГЕЛ» (вона ж «Курдська робоча партія», «Спокус», «Робоча партія Курдістану»), з листопаду 2003 р. – «Конгрес курдської свободи і демократії».

– Узбекистан – «Ісламський рух Узбекистану».

– Філіппіни – «Комуністична партія Філіппін» (вона ж «Нова народна армія») «Абу Сайяф» (він же «Фронт ісламського визволення Моро») з 1984 р.

– Шрі-Ланка – «Тигри визволення Таміл Ісламу» з 1983 р.

– Японія – «Вища істина (Аум) Аум Синріке», «Японська червона армія».

Міжнародна мережа:

«Аль-Бадхр(Бадр) Муджахеддін Аль-Джіхад», «Аль-Іттіхад Аль-Ісламі», «Аль-Кайда», «Ансар аль-Іслам», «Антиімперіалістичний територіальний Нуклей», «Антифашистська група опору Першого жовтня», «Асбат аль-Ансар», «Бригада Алекса Бонкайо», «Збройна ісламська група», «Гамаа аль-Ісламія (Ісламська група)», «Господня армія опору», «Група ісламського джихаду», «Джаїш-і-Мухаммад», «Джамаа аль Ісламія», «Джаміат Уль-муджахеддін», «Захисники червоної руки», «Ісламська армія Адена», «Ісламська міжнародна миротворча бригада», «Ісламський фронт великих східних рейнджерів», «Кахане Чай», «Конгра-Джель», «Лашкар-і-Тайба», «Лашкар-е-Джангві», «Лоялістські добровольчі сили», «Люди проти бандитизму і наркотиків», «Маліхіна», «Національна визвольна армія», «Нові червоні бригади / Бойова партія комуністів», «Нуклей революційної пролетарської ініціативи», «Організація Абу Нідала», «Організація Мухамеддіна Калка», «Революційна армія – Фронт звільнення людей»,

«Революційна боротьба», «Революційний Нуклей», «17 листопада», «Танзім Кайдат аль-Джихад фе Білад аль-Рафіден», «Харакат уль-Муджахідін», «Харакат уль-Джихат-і-Ісламі», «Хесболла», «Хизб-і-Ісламі Гульбуддін», «Хизб уль-Муджахеддин» [159, с. 142-145].

Виходячи з наведених даних, можна зробити проміжний висновок, що після Другої світової війни були створені і тепер ведуть активну партизано-терористичну діяльність на суші, на морі і у повітрі у всіх п'яти геополітичних регіонах планети 103 НВФ, офіційно зафіксовані правоохоронними органами держав. Крім того, в різних ЗМІ не менше трьох разів згадувалися назви ще 92 НВФ, кількість яких постійно збільшується. Їх загальна кількість перевищила кількість сучасних конституційних армій, яких на сьогодні є 192. Враховуючи, що значна частина НВФ діє у формі альянсів, а терористичні групи – у формі міжнародної мережі за відсутності єдиного керівництва (узгоджується тільки час і місце дій), слід вважати, що держави втратили монополію на застосування сили.

Сильною стороною міжнародного режиму ліквідації тероризму є: постійне зростання кількості держав-учасниць у глобальній контртерористичній операції; переорієнтація завдань НАТО на користь ліквідації міжнародної терористичної мережі.

Слабкою стороною є відсутність механізмів фізичної ліквідації існуючих незаконних збройних формувань (НЗФ) і припинення створення нових, а також відсутність, визначеного на міжнародному рівні, поняття «тероризм». Щодо Закону України «Про боротьбу з тероризмом», то під тероризмом розуміється «суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [54].

За даними Корпорації RAND, з 1968 по 2008 роки існувало 648 терористичних організацій: 7 % – змогли домогтися реалізації своїх незначних цілей; 10 % – знищені збройними силами держав; 40 % – правоохоронними органами знищені або знешкоджені ключові лідери, внаслідок чого припинили діяльність; 43 % – відмовилися від насильства й втягнулись в нормальний політичний процес. Аналізуючи дані Держдепартаменту США, можна стверджувати, що значна ліквідація НВФ не зменшила кількості терактів у світі [28].

Розростання тероризму спричиняє посилення контролюючих функцій держави. Поки важко оцінити масштаби втручання держави в особисте життя громадян і в економічну діяльність бізнесменів, але стає зрозумілим, що від цього вже не відійти. Небезпеки, пов'язані з таким втручанням, вже відходять на другий план, про що свідчить ведення фінансового моніторингу у провідних державах планети та зняття відпечатків пальців при видачі візи.

Сучасне громадянське суспільство не має навичок соціального консенсусу. Цим воно тільки почало займатися і продовжить формуватися на радикально нових принципах. Тому що ніщо так не об'єднує, як загальний противник. У іншому, протилежному випадку, громадянське суспільство просто не виконає своєї стабілізуючої ролі. На сьогодні воно вже починає розуміти свою причетність до інтернаціональної боротьби з тероризмом.

Держава збереже втручання в життя громадянського суспільства, але вже як соціального гаранта. Нині війну з міжнародним тероризмом ведуть спецслужби і збройні сили, і поки до них не приєднається громадянське суспільство, помітної ефективності не буде [127, с. 32-34].

Кажучи про попередні підсумки глобальної багатонаціональної контртерористичної операції, варто відзначити ще кілька найважливіших, з точки зору дисертантки, невирішених проблем. По-перше, не вдалося домогтися єдності усіх провідних держав світу в рамках антитерористичної коаліції. Відносини між існуючими центрами сили на сьогодні далекі від гармонії. Більш того, геополітична ситуація характеризується вибухом

антиамериканізму. По-друге, не відбулося кардинальних змін у відносинах між багатою Північчю і бідним Півднем, між індустріальним Заходом і Сходом, що живе за рахунок продажу нафти. Жорстокість релігійних етнічних конфліктів тільки зросла. По-третє, незважаючи на зусилля багатьох країн, зброя масового знищення і технологія його виробництва ще в більшій мірі виявилися поза контролем. Події навколо Іраку, Ірану і Північної Кореї продемонстрували занепад існуючої системи міжнародного контролю в цій галузі. По-четверте, стає очевидним відсутність у міжнародного співтовариства єдиного стратегічного плану ліквідації тероризму.

Природа політичного міжнародного тероризму сприяє однобічності відповідних дій. Хоч терористи і становлять небезпеку для усього світу, вони атакують окремі країни. Держави, які є об'єктами нападів, як правило, відразу займають більш жорстку позицію стосовно терористів. Країни, що не стали їхньою мішенню, віддають перевагу більш м'якій, часом філософсько-споглядацькій ролі. Тому, наприклад, Великобританія, Ізраїль, Росія і Франція так і не дочекалися загального схвалення своєї боротьби і навіть не виробили власної антитерористичної стратегії. США стали на цей шлях зовсім недавно і відразу ж встигли потрапити під жорстоку критику за свою однобічність.

Стає очевидним, що підвищення ефективності боротьби з міжнародним тероризмом потребує від міжнародного співтовариства великої концентрації ресурсів протягом тривалого часу. Щорічні багатомільярдні витрати на підготовку і проведення глобальної багатонаціональної контртерористичної операції, очевидно, необхідно помножити на 20-30 років і отриманий добуток відняти від національних доходів держав, що взяли на себе обов'язок знищити основи міжнародного тероризму. Беручи до уваги глобальний характер тероризму, вважаємо, що буде помітно підвищуватися політична роль усіх держав, що стали на шлях ліквідації НВФ. Навіть якщо ці держави слабкі в економічному і політичному відношенні, буде зростати роль колективних дій країн і народів, а також розуміння ними, що небезпека для них може надходити з будь-якого місця земної кулі.

Такий розвиток геополітичної ситуації може в корені змінити відношення сильних держав до слабких країн, тому що саме від слабких і надалі будуть постійно виходити дестабілізуючі і небезпечні дії.

3.3. Протидія тероризму в Україні: стан та перспективи.

В Україні проблеми тероризму розглядаються досить фрагментарно, в основному піднімаються окремі проблеми, пов'язані із політичними аспектами цього явища.

На сьогоднішній день контроль над політичним тероризмом – одне з найважливіших державних завдань, від ефективності рішення якого залежить національна безпека, стабільність в суспільстві, довіра громадян до органів державної влади і управління.

В цілях стабілізації суспільно-політичної ситуації в країні, попередження погроз безпеці і територіальній цілісності України з боку тероризму необхідно розробити і здійснити комплексну програму боротьби з тероризмом з включенням політичних, економічних, соціальних, правоохоронних і військово-стратегічних, психологічних, освітніх аспектів, прийняти заходи для створення узгодженої стратегії, що відповідає вимогам часу.

Настав час розглядати тероризм не як суто кримінальне явище, а як багатогранний соціально-політичний феномен, боротьба з яким вимагає багатофункціонального підходу.

На сьогодні «український тероризм» можна охарактеризувати як такий, що дещо зміщений в бік кримінального тероризму. Аналіз етноментальних характеристик титульного етноса України дозволяє зробити припущення, що в нашій державі політичний тероризм можливий за умови його інспірування іншими державами, наприклад, через діяльність агентів впливу. Чисто природно, тероризм ніколи не був притаманним процесу творення

української нації. Водночас кримінальний тероризм з часом буде характеризуватися певною ескалацією. З огляду на викладене, до органічної системи заходів боротьби з тероризмом на макрорівні можна віднести наступні:

- розроблення державної стратегії, концепції і доктрини по боротьбі з тероризмом;
- створення окремої синтетичної структури по боротьбі з тероризмом, яка б мала вертикальне підпорядкування – Президенту України. Формування цієї структури має відбуватись за рахунок найбільш кваліфікованих співробітників СБУ, МВС, УДО, ЗС, МНС, Держкомкордону;
- участь України у всіх міжнародних програмах по боротьбі з тероризмом, які відповідають її національним інтересам;
- ініціювання підписання регіональних угод, як одного з найефективніших інструментів по боротьбі з тероризмом;
- з урахуванням стратегічного напрямку розвитку України – членство у Європейському Союзі – ініціювання створення у складі Європолу окремого європейського підрозділу по боротьбі з тероризмом, який був би підпорядкований ЄС і здійснював би свої повноваження з дозволу всіх країн учасників ЄС [156, с. 38-39].

У сучасній науковій літературі пропонується термін «боротьба з тероризмом» замінити на термін «контроль над тероризмом» (по аналогії з термінологією ООН, вибраної для позначення загальної форми протидії наркозагрозі, – «контроль над наркотиками»), вважаючи, що під цим терміном розуміється комплекс заходів, спрямованих на виявлення і припинення актів тероризму, покарання винних в таких діях, захист прав осіб, залучених в контртерористичну діяльність держави, попередження тероризму, включаючи визначення і усунення чинників, що сприяють виникненню і розвитку тероризму. Таке формулювання є більш доцільнішим щодо складної соціально-політичної і кримінологічної природи тероризму, ніж, наприклад, такий термін, як «боротьба з тероризмом» [143, с. 16].

Очевидним після терористичних актів 11 вересня 2001 року в США став планетарний масштаб цієї проблеми. Якщо в часи «холодної війни» головною проблемою було збереження миру на планеті, то сьогодні, поряд з іншими, виникла проблема протидії тероризму. У низці глобальних проблем, що несуть загрозу для всього людства, ООН виділяє 12 і серед них – боротьба зі злочинністю та тероризмом. Прийняття відповідних заходів щодо протидії тероризму – одне із зобов'язань, що Україна взяла на себе, вступаючи до Ради Європи.

Необхідною умовою протидії терористичним загрозам на національному ґрунті є формування ефективної державної політики протидії тероризму, що вимагає вироблення чіткої концепції та стратегії, базових принципів, концептуальних і нормативно-правових засад, визначення шляхів їх практичної реалізації. Загалом ця проблематика вимагає особливої уваги науковців до опрацювання питань координації діяльності всіх владних структур, у компетенції яких є протидія терористичним загрозам на національному рівні, створення у суспільстві умов для консолідації громадськості у розв'язанні тих проблем сучасного українського суспільства, наявність яких може спричинити прояви тероризму.

11 грудня 1998 року Указом Президента України було створено Антитерористичний центр при Службі безпеки України (АТЦ), на який покладено завдання координації діяльності органів виконавчої влади усіх рівнів, спрямованої на запобігання та припинення терористичних актів стосовно державних діячів, критичних об'єктів життєзабезпечення населення, об'єктів підвищеної небезпеки та актів, що загрожують життю і здоров'ю великої кількості людей [46, с. 59; 27].

Структурно АТЦ складається з Міжвідомчої координаційної комісії, Штабу АТЦ та координаційних груп при регіональних органах Служби безпеки (СБ) України.

Основа силової складової діяльності АТЦ – Управління «А» СБ України, підрозділи спеціального призначення інших правоохоронних органів

та їхні регіональні структурні підрозділи в межах їхньої компетенції. Правовою основою боротьби з тероризмом в Україні є Закон України «Про боротьбу з тероризмом» (20 березня 2003 року), Укази Президента України, а також міжнародні зобов'язання України у сфері боротьби з тероризмом.

Наразі Штабом Антитерористичного центру при СБ України напрацьовано організаційно-правовий механізм залучення сил і засобів відповідних міністерств і відомств (усього 18), які залучаються до проведення антитерористичних операцій. Європейська та євроатлантична інтеграція України у сфері боротьби з тероризмом включає співпрацю з Антитерористичним центром держав – учасниць СНД, антитерористичними структурами НАТО, Європейського Союзу, ОБСЄ, ГУАМ та ООН [47, с. 63; 27].

Отже, в Україні останніми роками щодо контролю та протидії тероризму зроблено чимало: створено спеціальний координаційний орган – Антитерористичний центр при СБУ, у 2003 р. прийнято Закон України «Про боротьбу з тероризмом», ратифіковано низку міжнародних антитерористичних конвенцій, введено до Кримінального кодексу України ст. 258 «Терористичний акт», доповнено відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21.09.2006 р. Кодекс ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту», ст. 285-5 «Фінансування тероризму».

Автор вважає доречним окремо зупинитись на питанні про життєздатність АТЦ і всієї загальнодержавної антитерористичної системи та спроможності її адаптування до європейської і міжнародної систем.

Сьогодні міжнародне співтовариство вже здійснило ряд спільних заходів щодо тероризму. Як відомо, сучасна система багатостороннього співробітництва у сфері боротьби з тероризмом була створена протягом

останніх чотирьох десятиліть. Її основу складають 13 універсальних конвенцій і протоколів, що стосуються боротьби з різноманітними проявами тероризму на суші, морі та у повітрі, які були розроблені і прийняті в рамках ООН. Можна сказати, що Україна є повноправною учасницею всіх згаданих міжнародних конвенцій і протоколів.

Про адаптацію національної антитерористичної системи до міжнародної свідчать основні положення затвердженої у листопаді 2004 року Указом Президента України Програми антитерористичних заходів на 2005-2007 роки і розробленої Штабом АТЦ за дорученням Президента України з метою здійснення превентивних заходів, спрямованих на посилення захисту громадської безпеки, охорони найважливіших об'єктів та запобігання терористичних актів на території України.

Наприклад, в рамках реалізації положень конвенцій про злочини та окремі діяння, здійснені на борту повітряних суден (Токіо, 4 вересня 1963 року), про заборону незаконних захоплень повітряних суден (Гаага, 16 грудня 1970 року), про заборону незаконних дій проти безпеки цивільної авіації (Монреаль, 23 вересня 1971 року) та Протоколу про заборону незаконних актів насильства в аеропортах, які обслуговують міжнародні цивільні лінії повітряного сполучення (Монреаль, 24 лютого 1998 року), а також про заборону незаконних діянь проти безпеки судноплавства (Рим, 10 березня 1988 року) Програмою передбачається розробка та затвердження Кабінетом Міністрів України Правил перевезення вогнепальної зброї на повітряних суднах цивільної авіації України співробітниками правоохоронних органів під час виконання ними службових обов'язків, Інструкції про дії членів екіпажів у випадку виникнення екстремальних ситуацій на борту повітряного судна під час виконання пасажирських авіаційних перевезень тощо [72, с. 64; 27].

Програмою також передбачено виконання положень Міжнародної конвенції про боротьбу з тероризмом, ратифікованої Україною 12 вересня 2002 року, шляхом прийняття нормативних актів з питань визначення, виявлення, блокування та арешту коштів чи іншого майна, що

використовується для фінансування терористичної діяльності; створення механізмів обміну між транспортними адміністраціями держав – учасниць СНД інформацією про можливі загрози терористичного та диверсійного характеру на об'єктах транспорту; участь у проведенні спільних з іноземними державами навчань і тренувань та науково-практичних конференцій і семінарів з антитерористичної тематики.

Слід зазначити, що міжнародні організації та представники іноземних держав сприймають Україну як серйозного партнера у сфері боротьби з тероризмом. Підтвердженням цьому є чисельні звернення керівників іноземних спецслужб надати матеріали про функціонування Центру, визнання України Управлінням ООН з наркотиків і злочинності (м. Відень, Австрія) як модельної держави для СНД за станом організації боротьби з тероризмом, позитивні оцінки представників НАТО, а також створення аналогічних Антитерористичному центру при СБ України органів у Азербайджані, Білорусі, Казахстані, Молдові, антитерористичних координаційних структур у багатьох інших державах світу.

За статистичними даними, тероризм, на щастя, не набув поширення в нашій державі. За період 2002–2011 рр. у країні було зареєстровано 8 випадків вчинення або підготовки терористичних актів, що не несли значної загрози [24, с. 68].

Щодо питання про формування системи антитерористичного законодавства, дуже важливо, як видається, виявити форми, в яких може знаходити свій прояв тероризм в Україні. Незважаючи на відсутність України в списку держав, які є об'єктами устремлінь терористів, згідно останніх звітів Держдепартаменту США, та відсутність в Україні терористичних організацій, на території нашої держави все ж існують фактори, що можуть сприяти виникненню тероризму [50, с. 3]. Експерт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова І. Жданов, здійснивши аналіз ситуації в Україні, вказав, що «тероризм в Україні поки розвивається у скритій латентній формі та не являє реальної загрози для більшості

мешканців нашої країни» [50, с. 3]. Крім того, потрібно врахувати участь нашої держави в антитерористичній коаліції, відправку миротворчого контингенту до Республіки Ірак. Згідно офіційних списків Держдепартаменту США, такі пострадянські держави, як Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Киргизька Республіка, Російська Федерація, Республіка Узбекистан входять до числа держав, що виступають об'єктами устремлінь для терористів. Враховуючи «прозорість» кордонів між пострадянськими державами і загострення кримсько-татарської проблеми, загроза поширення цього явища в будь-якій формі для нашої держави актуалізується.

Чинне антитерористичне законодавство України, залежно від його спрямованості і предмету регулювання, можна поділити на дві групи:

- 1) нормативно-правові акти, що визначають ознаки терористичних злочинів;
- 2) нормативно-правові акти, що регулюють діяльність державних органів та їх окремих підрозділів щодо безпосередньої діяльності у сфері протидії тероризму.

Звичайно, такий розподіл антитерористичного законодавства є дещо умовним, але в наукових і практичних цілях його наявність є доцільною. Найважливішим правовим засобом протидії тероризму виступає законодавство про кримінальну відповідальність. Правовому супроводженню реалізації Закону України «Про боротьбу з тероризмом» повинні слугувати передусім норми Кримінального кодексу України. «Кримінально-правовий аспект розгляду даного соціального феномену, – зазначає В. А. Ліпкан, – є вкрай важливим, адже, як свідчить аналіз практики, передусім законодавче забезпечення відіграє ключову роль у боротьбі з тероризмом. Саме воно легітимізує діяльність уповноважених державних органів, що ведуть боротьбу з тероризмом» [87, с. 168]. Основне призначення кримінально-правових норм в системі антитерористичного законодавства – це забезпечення підстав кримінальної відповідальності за вчинення терористичних злочинів.

У преамбулі Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено перелік правовідносин, що регулюються відповідно до його норм. До предмета правового регулювання віднесені:

– правові основи боротьби з тероризмом — загальні норми, що визначають порядок ведення цієї боротьби (статті 1-3 Закону), а також норми про відповідальність за участь у терористичній діяльності (розділ 6);

– організаційні основи боротьби з тероризмом – визначення чіткої системи суб'єктів, що здійснюють боротьбу з тероризмом, їх повноважень, основ взаємодії (розділ 2);

– порядок координації діяльності із боротьби з тероризмом – визначення умов проведення антитерористичної операції, сил, засобів, правового режиму, умов ведення переговорів з терористами (розділ 3);

– права та обов'язки громадян у зв'язку із здійсненням боротьби з тероризмом – положення про відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом (розділ 4)

– правовий і соціальний захист осіб, які беруть участь у боротьбі з тероризмом – особи, які підлягають захисту, умови звільнення від відповідальності за заподіяну шкоду (розділ 5);

– підстави настання відповідальності за участь у терористичній діяльності – відповідальність осіб, організацій, а також за сприяння у терористичній діяльності (розділ 6);

– міжнародне співробітництво у сфері боротьби з тероризмом – засади міжнародного співробітництва, надання інформації, участь у спільних заходах, екстрадиція (розділ 7);

– порядок контролю і нагляду за законністю і здійсненню боротьби з тероризмом (розділ 8).

В Українському законі було обрано термін «боротьба з тероризмом», хоча як практика, так і аналіз законодавчих актів європейських та американських країн засвідчують можливість висловити альтернативний погляд на доцільність вживання щодо тероризму цього терміна, про що вже

йшла мова. В українській трактовці боротьба з тероризмом складається з чотирьох взаємопов'язаних блоків: 1) запобігання тероризму; 2) виявлення тероризму; 3) припинення тероризму; 4) мінімізація наслідків терористичної діяльності.

Запобігання тероризму – діяльність суб'єктів боротьби з тероризмом, спрямована на недопущення здійснення замислюваних чи підготовлюваних актів тероризму.

Виявлення тероризму – діяльність суб'єктів боротьби з тероризмом в інтересах кримінального судочинства, спрямована на пошук і фіксацію фактичних даних про терористичну діяльність окремих груп чи осіб (організацій). Виявлення терористичної діяльності зв'язане зі встановленням оперативно–розшуковим шляхом осіб, які входять до терористських груп і організацій. Крім того, для успішного виявлення підготовлюваних терористичних злочинів необхідна ретельна перевірка інформації про факти розкрадання зброї і боєприпасів. Своєчасне виявлення підготовлюваних злочинів дозволяє припинити їх на підготовчих стадіях, що виключає настання суспільно небезпечних наслідків.

Припинення тероризму – діяльність органів внутрішніх справ, що полягає у недопущенні доведення до кінця початого акту тероризму або досягнення цілей початої терористичної діяльності. Припинення тероризму має дві форми: 1) припинення підготовлюваного теракту на стадії приготування або замаху; 2) проведення антитерористичної операції для припинення вчинюваного теракту.

Мінімізація наслідків терористичної діяльності – зведення до мінімуму негативних наслідків терористичної діяльності.

Аналогічним з українським є як сам термін, так і його визначення у Законі Республіки Білорусь «Про боротьбу з тероризмом» від 3 січня 2002 року. Утім, більш цікавим, на думку автора, є підхід російського законодавця. Зокрема, у ст. 3 Закону РФ «Про протидію тероризму» від 6 березня 2006

року визначено поняття протидії: протидія тероризму – діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування з:

а) попередження тероризму, зокрема з виявлення і подальшого усунення причин і умов, що сприяють здійсненню терористичних актів (профілактика тероризму);

б) виявлення, попередження, припинення, розкриття і розслідування терористичного акту (боротьба з тероризмом);

в) мінімізації і (або) ліквідації наслідків проявів тероризму [15, с. 20].

На думку автора, це визначення є більш повним і адекватно відображає зміст антитерористичної політики держави.

Важливе місце в боротьбі з тероризмом приділяється науково-теоретичному осмисленню всієї проблематики антитерористичної боротьби та побудові загальної концепції національної безпеки країни та створення антитерористичної стратегії.

Концепцією національної безпеки є захист особи, суспільства і держави від тероризму, у тому числі і міжнародного, і вона названа найважливішою в складовій національних інтересів України. Разом з тим, стратегія боротьби з тероризмом (контролю над тероризмом) в Концепції до цих пір не сформована.

На актуальність комплексного підходу до створення, антитерористичної стратегії неодноразово указували ряд дослідників: Ю. І. Авдєєв, Б. Ф. Антипенко, В. І. Ковальов, В. В. Крутов, В. А. Ліпкан В. Е. Петрищев, В. Н. Ремарчук, Є. І. Степанов, В. В. Устінов.

При цьому вчені підкреслюють, що на даний момент ні наукою, ні різними гілками влади не вироблена відповідь на тероризм ані як на соціально-політичний феномен, ані як на різні форми злочинної діяльності; конкретні принципи державної політики по відношенню до тероризму не сформулировані [143, с. 17].

Все це перешкоджає виробленню антитерористичних розробок та об'єктивному оцінюванню антитерористичної діяльності нашої держави міжнародним співтовариством.

В той же час, розглядаючи проблему протидії тероризму в сучасних умовах, необхідно відмітити, що ні в одній країні світу не існує розробленої технології, що гарантує попередження і знищення тероризму. Наука знаходиться на стадії, коли досліджуються напрями, які можуть найбільш вплинути на запобігання терористичній діяльності.

Науковий аналіз об'єктів і методів тероризму, проведений за останні роки, переконливо свідчить про тісний взаємозв'язок різних насильницьких посягань на конституційний лад, що використовують в своїй тактиці терористичні методи. Таким чином, актуально розглядати політичний тероризм в контексті проявів політичного екстремізму, який, роблячи замах на різні сторони внутрішньої і зовнішньої безпеки країни, в першу чергу загрожує національній безпеці і цілісності України.

Прояв вказаних тенденцій вимагає вироблення загального концептуального рішення з питання державної стратегії протидії тероризму і взагалі екстремізму.

Але реалії сьогодення такі, що система суспільної нерівності на різних рівнях існувала, існує, і буде ще довге існувати, провокуючи екстремізм і терористичну діяльність. Поки існує суспільна нерівність, чекати, що зникне тероризм, навряд чи доводиться. Необхідний самокритичний перегляд невірних, які надалі можуть проявитися вибухонебезпечним обуренням мас, дій деяких державних структур.

Так, О. Бельков вважає, що «Політичний тероризм – це форма боротьби тих, хто не має або не бачить для себе можливості легітимними і легальними засобами заявити про свої інтереси і відстоювати їх. У цьому сенсі тероризм вечним» [10, с. 239]. Тому справедливе твердження, що «загальна війна, оголошена сьогодні тероризму, не більше ніж химера. Заявити, що можна ліквідувати тероризм, все одно як заявити, що можна остаточно викоренити

злочинність. А злочинність, як відомо, невід'ємна межа роду людського, пов'язана з його інстинктами. Злочинність можна зменшити тільки шляхом викорінювання причин, що її породжують. Так само слід досліджувати і виявляти причини, що породжують тероризм» [63, с. 3]. Мова йде про необхідності визнання глибокої кризи сучасної цивілізації і пошуку нових форм її пристрою і розвитку.

В узагальненому вигляді можна солідаризуватися із С. Телешуном, який зазначає такі головні опосередковані передумови можливого виникнення і розвитку тероризму в Україні:

– політична нестабільність. Якщо з'являться різні опозиційні групи, які поставлять під сумнів легітимність діючої влади і потім дійдуть висновку, що не зможуть добитися своєї мети законним шляхом, то потім вони можуть вдатися у своїй політиці до тероризму як засобу тиску на інститути влади і суспільну свідомість;

– існування конфліктів у релігійному середовищі. На території України релігійний тероризм можливий у трьох формах: 1) як вирішення спірних питань у сфері власності; 2) як варіант підтримки і розповсюдження ідеології у ряді регіонів України; 3) як масові суїциди з боку деструктивних релігійних культів;

– незадовільний стан екології, що створює передумови для виникнення екологічного тероризму.

– міжкланові конфлікти – в умовах регіонального розподілу України окремі фінансово-промислові групи і політичні сили за допомогою проявів тероризму і сепаратизму прагнуть вирішувати питання політико-економічного характеру, дестабілізувавши ситуацію в регіонах, підконтрольних політичному опоненту.

– низький рівень медичного обслуговування, санітарного, епідеміологічного контролю зумовлює можливість проведення на території України терористичних актів з використанням хіміко-бактеріологічної зброї.

– висока концентрація в регіоні об'єктів підвищеної небезпеки, які потребують капітального ремонту, автоматично звертають на себе увагу терористичних груп та дніпровський каскад ГЕС, АЕС, комплекси хімічної промисловості, склади боєзапасів Міністерства оборони, сховища отруйних речовин та ряд інших об'єктів.

– міжетнічні та міжконфесійні конфлікти в окремих регіонах України можуть спровокувати акти тероризму, спрямовані на дискримінацію окремих етнічних груп, відстоювання прав етнічних меншин з боку їх радикальних представників і латентне втручання в ці конфлікти третіх країн, а також спробу змінити території компактного проживання деяких етнічних груп.

– незахищеність інформаційного простору України може зумовити акти інформаційного тероризму в інтересах як внутрішньополітичних сил, так і інших країн, а також зарубіжних антиукраїнських центрів.

Крім можливості здійснення терористичних актів на території країни існують передумови для звинувачення України як держави, яка підтримує тероризм.

По-перше, лише в 2001-2003 рр. Україна не раз ставала об'єктом міжнародних скандалів, пов'язаних з поставкою зброї державам, які підпадають під категорію тих, що підтримують тероризм. По-друге, деякі громадяни України звинувачуються у відмиванні грошей і можливому фінансуванні окремих радикальних угруповань як в Україні, так і за її межами. По-третє, перебування на території України осіб, які могли брати участь у терористичних актах на території інших держав. По-четверте, участь України в миротворчих операціях, зокрема в Іраку.

Усі ці чинники, разом узяті, на думку С. Телешуна, дають змогу порушити перед державою, її громадянами і владою питання: чи готові ми адекватно реагувати на реалії часу, нові ідеології і нових людей [137, с. 164].

За умови, коли увагу прикуто суто до боротьби саме з тероризмом, дещо менший акцент робиться на такі обставини, що породжують і стимулюють його. Зокрема, до них нині можна віднести:

- відчуження цілих народів від світової культури;
- позбавлення чисельних націй самоідентичності, втрата та прирівнювання титульних етносів до національних меншин, тим самим зменшення ролі національного, універсалізація людини як живої істоти, глобальний космополітизм;
- глобальна корупція, внаслідок якої цілі нації втрачають контроль над власними ресурсами і над управлінням власною державою відповідно до національних інтересів, а не транснаціональних корпорацій;
- роздмухування етнічної та релігійної ворожнечі;
- активне ведення економічних війн, внаслідок яких цілі держави стають боржниками, а дефолт використовуються для встановлення панування над цілими націями та їх природними ресурсами;
- нехтування міжнародним правом, нівелювання ролі та впливу міжнародних організацій, передусім ООН, ОБСЄ.

У цілому, дисертантка приєднується до позиції А. Долгової у тому, що за умови заперечення необхідності виявлення і врахування причинного комплексу тероризму реалізується ілюзія отримання конкретного результату, реагуючи лише на конкретні причини тероризму, а також ситуації соціального контролю [42, с. 103].

Визнаючи пріоритетний напрям в контролі над тероризмом в усуненні соціально-економічних і політичних суперечностей; варто одночасно визнати, що ліквідація нерівності і суперечностей не гарантія остаточного зникнення тероризму. У суспільстві завжди знайдуться носії екстремістських ідей, а ідеї, як відомо, «гарматами не руйнуються». До того ж слід враховувати, що для здійснення найжахливіших насильницьких акцій кращі виконавці – це фанатики. Фанатизм же найчастіше розвивається якраз в середовищі екстремістських течій. І тому далеко не завжди звичайні поліцейські засоби опиняться вже безсильними [76, с. 5]. Тому одному з основоположних завдань по запобіганню тероризму є боротьба з екстремізмом, як провідною ідейною базою тероризму.

Ідеологічний вакуум, що склався в суспільній свідомості, заповнюється ідеологією націоналізму в широкому діапазоні – від спекуляцій на тему духовного відродження нації або народу до войовничого націоналістичного або етнічного екстремізму, що звертається до терористичних методів боротьби.

Тому головною державною стратегією антитероризму повинно стати вироблення нових базових ідеологічних принципів, що в першу чергу враховують поліетнічний характер України в цілому. Необхідно враховувати, що особливість політичного екстремізму полягає в тому, що він живить тероризм ідейно і духовно, має схильність і тенденцію набувати терористичного характеру. Для протидії екстремізму і тероризму необхідна світоглядна чіткість. Реальними кроками в цій галузі можуть бути:

- формування загальної і такою, що визнається всім багатонаціональним суспільством системи цілей, ідей, цінностей;
- створення загальнонаціональної ідеології, що спирається на патріотизм як на одне з найбільш яскравих етнічних відчуттів.

Загальнонаціональна ідеологія покликана забезпечити єдність ціннісних орієнтацією суспільства, інтегрувати безліч існуючих соціальних, конфесійних, етнічних, територіальних і інших груп в щось ціле. Все це гратиме позитивну роль, позбавляючи тероризм його ідеологічної бази.

Наступним елементом стратегії протидії тероризму є боротьба з розповсюдженням релігійно-політичного екстремізму. В зв'язку з цим виникає настійна необхідність проведення наступних заходів:

- удосконалювати законодавство, регулююче правовий режим перебування іноземців в Україні;
- удосконалити роботу консульських установ України в ісламських державах.

Звичайно ж, найбільшу на сьогодні тривогу у світі викликає так званий релігійний ісламський тероризм. Діяльність ісламських екстремістських організацій має трансграничний характер, і, як переконана більшість

дослідників, саме ісламський екстремізм може створити загрозу прояву тероризму на півдні України, в Криму. Увага акцентується на ісламському екстремізмі не випадково, оскільки в Автономній Республіці Крим створюються передумови виникнення цього небезпечного явища, що, на думку багатьох фахівців у сфері боротьби з тероризмом, є передумовою виникнення тероризму. І не можна відкидати ймовірність того, що міжнародні ісламські радикальні організації залишать кримських татар поза увагою. Уже неодноразово лунали претензії з боку радикальних ісламських угруповань щодо створення держави в Криму, організованої та функціонуючої за законами шаріату [124].

Наступним пріоритетним напрямом державної політики в сфері попередження тероризму повинна стати робота з молоддю, оскільки саме молодіжна свідомість в першу чергу схильна до впливу різних екстремістських ідеологій, що переростають в терористичні переконання.

Сьогодні контроль над ситуацією в молодіжному середовищі багато в чому втрачений. Умови надані націонал-екстремістським, неофашистським силам, різного роду політичним течіям, аж до міжнародних терористичних організацій. Всі вони енергійно проходять стадію становлення і на ділі виявляють зацікавленість в розширенні власної соціальної бази. Тому ще однією передумовою виникнення екстремізму в Україні є такі можливі прояви радикалізму з боку молоді, як здійснення самоідентифікації в умовах соціально-політичної кризи в державі, соціально-економічний та суспільно-політичний стан якої перебуває на етапі становлення. Різні форми групової ідентичності молоді відповідають на фундаментальне питання щодо сенсу її існування. За таких умов групова належність є сильним каталізатором масової та політичної свідомості. Згідно з Еріксоном, будь-яка криза викликає і в індивідуального, і в групового суб'єктів схожі стани – фрустрацію (*frustratio* – омана, марне очікування), агресивність, депресію [200, с. 65].

Молодіжний екстремізм як масове явище останніх років проявляється у зневажливому ставленні до прийнятих суспільством правил і норм поведінки

(етичних норм). Аналізуючи екстремістські прояви в молодіжному середовищі, В. Т. Лісовський характеризує молодіжний екстремізм як «особливу форму відчуження і, насамперед, відчуження від загальнолюдських, загальнокультурних цінностей» [135, с. 67]. Особливості екстремізму в молодіжному середовищі виходять із «сутності молоді як соціальної групи і визначаються транзитивним (перехідним) характером становлення її соціальної суб'єктності» [56, с. 87].

Саме в молодому віці недосконалість оточуючого соціального світу відчувається найгостріше. Тому з'являється бажання відійти від цієї реальності та створити свій власний світ (варіант «відходу») або ж його переробити (варіант «бунту»), не беручи до уваги готовність цього світу до трансформації. Молодь – це суб'єкт суспільної репродукції, становлення якого ще відбувається, тому й соціальний стан характеризується неповнотою соціального статусу, маргінальністю (лат. *margo* – край, знаходження на межі різних соціальних груп, систем, культур і відчуття впливу їх суперечливих одна одній норм, цінностей тощо; декласирований елемент) соціальних позицій, невизначеністю соціальних ідентифікацій. Провідну роль у цьому відіграють субкультурні чинники. А належність до тієї чи іншої субкультури завжди супроводжується протистоянням традиційній культурі, епатажем (фр. *epatage* – умисна скандальна поведінка, що суперечить прийнятим у суспільстві правовим, моральним, соціальним та іншим нормам) її зразків і носіїв.

Молодіжний екстремізм є свідомим вибором на користь екстремальної та групової поведінки, спрямованої на досягнення цілей, що загрожують і наносять шкоду оточуючим. Крім того, молодіжний екстремізм відрізняється від дорослого стихійністю та слабшою організованістю. При цьому безпосереднє відношення до його діяльності можуть мати також дорослі, яких молодь своєю протиправною поведінкою часто прагне наслідувати.

Дії молодих екстремістів є більш жорсткими, оскільки через свій вік молодь до кінця не усвідомлює страх перед смертю, фізичними травмами,

погано уявляє наслідки власних дій. Отже, соціально-політична криза, що полягає у зламі / зміні ідеологічно цільної структури, має найбільший вплив на світогляд молоді. При цьому молодь як соціальний актор потрапляє у ситуацію «психосоціального мораторію», тобто починає конструювати власну позицію, систему цінностей, що не збігається з національно-державною [135, с. 65].

Отже, безумовно, необхідно проводити профілактику екстремізму в молодіжному середовищі. Можна, наприклад, запропонувати наступне:

- проведення комплексних заходів, спрямованих на формування в молодіжному середовищі правової культури, що водночас необхідно й усьому суспільству. Знання про права і свободи сприятимуть вихованню поваги до прав і свобод інших осіб у молодого покоління, зокрема й до їх життя, здоров'я та гідності;

- виховання у молоді толерантності до всіх людей незалежно від їх національності, релігії, соціального, майнового стану та інших обставин. З дитинства має закладатися думка про необхідність у повазі до всіх людей;

- удосконалення питання дозвілля та відпочинку молоді, що є дуже важливим, оскільки молоді люди потрапляють до різних радикальних організацій унаслідок відсутності бажання чи можливості проводити свій вільний час собі на користь. Тому владі потрібно не лише сприяти, а й ініціювати належну діяльність клубів, будинків культури, кінотеатрів, музеїв, гуртків та інших соціально-культурних заходів. Потрібно активно пропагувати в молодіжному середовищі здоровий спосіб життя, заняття спортом та фізичною культурою. Зазначене має бути доступним усім верствам населення;

- підвищення рівня соціальної та матеріальної захищеності молоді, надання допомоги у працевлаштуванні молодим спеціалістам, підтримання житлових програм для молоді. Це допоможе останній усвідомити, що держава турбується про неї, а тому немає підстав для вчинення протизаконних дій, зокрема й радикальних.

Існують також інші заходи профілактики радикалізму в молодіжному середовищі. Усі вони покликані не допустити здійснення протиправних дій, забезпечити цілісність, стабільність і процвітання держави.

Важливе значення в справі профілактики і запобігання екстремізму і тероризму має ефективне функціонування системи освіти, зокрема пропаганда правових знань. Складовою частиною цього процесу повинне стати навчання культурі миру. Як відомо, Генеральна Асамблея ООН підтримала резолюцію ЮНЕСКО про проголошення п'ятирічної Програми виховання культури миру і толерантності з 2005 по 2010 рр. Ця Програма передбачала заохочення до всіх форм поведінки, які поважають право на життя, гідність і права людини, справедливості, солідарності, терпимості, розуміння між групами і державами; заперечує насильство у всіх його формах. У той же час якість освіти в сучасному українському суспільстві є головним показником рівня розвитку і добробуту населення. Проте, як показує історія, не тільки сучасна школа і система освіти в Україні, але і вся планетарна цивілізація, ще вельми далекі від справжньої реалізації на практиці філософії і культури миру.

Автор зазначає, що втрата владою в очах населення легітимності, істотне погіршення соціально-економічних умов і відсутність можливості для громадян знайти своє місце у соціумі загрожують будь-якій країні тотальним насильством і навіть тероризмом. Фахівці України у соціально-політичній сфері прогнозують також виникнення соціального екстремізму, зумовленого не політичними причинами, а побутово-фінансовими конфліктами з владними структурами. На кшталт нещодавньої ситуації у Вінницькій області, де чоловік із мисливською рушницею напав на податкового інспектора, який, на його думку, знищив його маленький бізнес. Чи подібний випадок на Чернігівщині, де підприємець намагався спалити себе в кабінеті податкової інспекції.

Можна прогнозувати, що саме у Східній Україні соціальний екстремізм може набути особливо гострих форм. Соціальні умови життя великої частини

населення на Донбасі є гіршими за загальноукраїнські, – стверджують експерт С. Таршинський та соціолог Є. Головаха.

Фактично влада і суспільство дедалі частіше говорять різними мовами. За логікою розвитку соціальних процесів, коли влада перекриває шляхи для легітимного вільного вираження соціальних протестів, найактивніша та найагресивніша частина населення в разі загострення ситуації цілком може перейти до силового протистояння.

Заслуговує уваги питання про місце й роль засобів масової комунікації (ЗМК) у попередженні тероризму і протидії йому нині викликає суперечки й неоднозначні судження. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій і глобалізація сучасного світу, прискорення політичного часу й ущільнення політичного простору [22, с. 32], широкий доступ до управління семіотикою і семантикою змістів й образів, можливість масштабного маніпулювання суспільною свідомістю збільшують загрози окремо взятих держав, наддержавних об'єднань, суспільства й Людини. Сповідуючи старі концепції й підходи, держава явно програє протистояння в боротьбі з тероризмом. Необхідно визнати факт потреби формування нового концепту контртерористичної діяльності, який повинен опиратися на неоінституційне трактування ЗМК.

Глобальні соціальні зміни у світі вимагають об'єктивного аналізу інформаційного середовища світового співтовариства й побудови нової моделі відносин мас-медіа й суспільства. Очевидним стає обмеженість старих уявлень про роль і місце ЗМК. Інформаційна революція перетворила мас-медіа на віртуальну «четверту» гілку політичної влади, яка за силою, оперативністю й проникненням свого впливу значно перевершує всі три традиційні галузі влади разом узяті. Політична боротьба почала розгортатися у віртуальному інформаційному просторі й набула нових постіндустріальних форм [22, с. 29]. Революція в галузі комунікацій й інформації визначила зміну світогляду. Деполітизація глобального світу послабила роль держави як

головного політичного актора й пробудила до життя нового й нелегітимного політичного гравця [145, с. 206].

Отож є нагальна потреба неоінституційного підходу до традиційних друкованих й електронних мас-медіа, а також Internet-медіа, нового розуміння ролі ЗМК як основних засновників соціально-організованого мислення, форм і способів взаємодії їх із суспільними, державними й наддержавними інститутами в умовах кризових явищ, що супроводжують становлення глобального інформаційного простору. Саме з цих позицій повинна будуватися інформаційна політика для протидії тероризму й політичному екстремізму, зниження терористичної активності, запобігання негативних наслідків терактів. Це насамперед розуміння феномену інформаційного простору, формування спрямованих зусиль із розробки й створення моделі контролю й управління в інформаційній сфері, створення відповідної нормативно-правової бази, яка регламентує дії ЗМК, характер взаємодії мас-медіа й державних структур і відомств у протистоянні тероризму. Всупереч сформованій практиці рефлексування, необхідні розробка і прийняття принципово іншої, випереджувальної моделі протидії будь-якій антисоціальної поведінці, що загрожує життю і здоров'ю людей; моделювання подій, які мінімалізують негативний вплив на індивідуальну й масову свідомість, оскільки кожен вияв терористичної, екстремістської або фундаменталістської активності в її перспективі демонструє загрозу для суспільства в цілому. Неоінституційне трактування ЗМК, безумовно, має бути тісно пов'язане з формуванням загальнокультурних цінностей і політичної культури як частини загальної культури, а в протистоянні тероризму як явищу – це вирішення вагомих завдань: викорінювання ксенофобії в будь-якому її вияві, етнічного, релігійного й іншого видів нетерпимості в суспільстві; активного протистояння політичній, соціальній, економічній, релігійній диференціації і маргіналізації окремих держав і цілих народів, певних соціальних верств суспільства; формування морально-етичних норм, які встановлюють пріоритетність цінності людського життя; ліквідації

інокультурного поля, яке актуалізує агресію; створення системи формування стереотипів, спрямованих на відторгнення насильства у щоденній практиці.

Отже, взаємодія між владою і ЗМІ є важливим елементом стратегії протистояння тероризму. Як ЗМІ, так і влада не зацікавлені в тому, щоб ЗМІ не ставали крім їх волі об'єктом маніпуляцій, спрямованих на досягнення цілей або застосування методів тероризму.

Особливе значення в забезпеченні успіху в боротьбі з тероризмом набуває інформаційно-психологічного протиборства, якому сприяє взаємозв'язана ефективна робота Укрінформцентру, Міністерства друку і інформації, прес-служби МВС, Міністерства оборони та інших федеральних органів.

Основоположним компонентом адекватною тероризму і екстремізму у відповідь державної стратегії повинна стати боротьба з організовано-ідейними структурами цих явищ, що включає, в першу чергу, боротьбу з фінансуванням тероризму і екстремізму.

Ускладнюють роботу в даному напрямі декілька аспектів проблеми. По-перше, специфіка боротьби з фінансуванням тероризму включає складний взаємозв'язок розвідувальних і правомірних дій, що зачіпають таку уразливу галузь, як банківська таємниця, яка пов'язана як з питаннями економічної безпеки цілих держав, так і з правом окремих громадян..

По-друге, цілеспрямованій боротьбі з фінансуванням тероризму заважає відсутність координації між діями численних служб, що займаються встановленням, припиненням і розкриттям фактів фінансового підживлення терористів.

По-третє, ускладнює роботу по припиненню фінансування терористичних організацій глобалізація фінансових операцій.

Тому одним з найважливіших питань, що неминуче виникають при рішенні проблеми фінансування тероризму, є вдосконалення міжнародної співпраці і напрацювання правоприменительной практики у сфері перекриття

світових і внутрішньодержавних фінансових потоків на підтримку терористів.

Аналіз нинішньої політичної ситуації дозволяє сміливо стверджувати, що сучасні терористичні організації являють собою особливо небезпечні і особливо законспіровані відгалуження організованої злочинності. Захоплення банків, рекет, узяття заручників з метою отримання викупу перетворилися на різновид високодоходного бізнесу. Більш того, терористичні організації упроваджують своїх агентів в різні ланки державного апарату, промислового і фінансового миру.

З іншого боку, як свідчить сучасна практика, одним з головних джерел фінансових надходжень терористам є наркобізнес. Необхідно проблеми боротьби з тероризмом тісно пов'язати з питаннями боротьби з наркоманією і організованою злочинністю, які також часто переходять національні межі і у все більшою мірою набувають міжнародного характеру.

В. Н. Лопатін звертає увагу на те, що в законодавстві наркобізнес і тероризм заявляються не як складова частина організованої злочинності, а як вид злочинів, що існує самостійно і незалежно від організованої злочинності [89, с. 70].

Далі цитуємий фахівець правомірно помічає: «Концептуально з таким підходом погодитися не можна, оскільки боротьба з тероризмом і наркобізнесом поза рамками протидії організованій злочинності веде до розпилювання сил, не відображає реального положення справ. Успіх по пріоритетних напрямках боротьби з тероризмом значною мірою може бути досягнутий саме через комплексне рішення питань боротьби із злочинністю і наркобізнесом як причини багатозначених негативних наслідків» [89, с. 71].

Особливу тривогу викликає зростання «інтелектуального» рівня тероризму, прагнення до використання останніх досягнень науки і техніки. У зв'язку з цим цивілізованому суспільству доведеться зустрітися в XXI столітті з наступними проявами тероризму:

- вивід з ладу систем управління авіаційним і залізничним рухом, силових ліній електропостачання, засобів зв'язку, комп'ютерної техніки і інших електронних приладів; атаки на найважливіші комп'ютерні мережі;
- порушення психофізичного стану людей шляхом програмування поведінки і діяльності цілих груп населення;
- впровадження через друк, радіо і телебачення інформації, яка може викликати спотворену громадську думку, безлади в суспільстві;
- проникнення в інформаційні мережі стратегічно важливих баз даних;
- штучне розповсюдження збудників інфекційних хвороб і т. д.

Реалізація терористичних погроз може привести до великої кількості жертв, створення атмосфери страху і порушення на тривалий термін нормального життя в місті, регіоні, або країні.

Далі необхідно відзначити, що сучасну наукову громадськість країни серйозно турбує стан міжнародної співпраці України і Заходу в сфері боротьби з тероризмом. Вважається, що в Україні та країн Заходу сьогодні з'явився загальний інтерес, пов'язаний з нормалізацією військово-політичної обстановки в Афганістані і боротьбою з міжнародним тероризмом.

Для розробки сучасної стратегії контролю над тероризмом, як уявляється, важливе значення має і облік історичного досвіду боротьби з цим соціально-політичним явищем, причому як власного історичного досвіду, так і зарубіжного.

В зв'язку з цим використання апробованого позитивного зарубіжного досвіду включає в себе:

- його вивчення, аналіз, виявлення сильних і слабких сторін і розробку на цій основі безпосередніх рекомендацій для законодавчої і правмірної діяльності;
- включення його в тому або іншому адаптованому вигляді в систему правової бази протидії тероризму, тобто інкорпорація в законодавчу систему держави;

– використання його в навчанні співробітників правоохоронних органів, зокрема при підготовці навчальних посібників, монографій, наукових статей;

– безпосереднє його використання в попереджувальних антитерористичних заходах – ця практика найбільш широкого поширення набула в Ізраїлі, Великобританії (з 1973 р.), а також в США (з 1996 р.) [151, с. 3-4].

Більш послідовно вирішено питання про можливість застосування силових методів озброєними силами, оскільки Законом України «Про боротьбу з тероризмом» передбачена участь Міністерства оборони в контртерористичній операції [54].

Вітчизняні вчені, погоджуючись з вимушеною мірою застосування армійських сил в боротьбі з тероризмом, пропонують:

1. Не застосовувати силу, якщо політична вартість її «невдалого» використання виявиться більшою, ніж вартість бездіяльності, як з погляду втрати іміджу влади, так і відносно заборони майбутніх етнічних і сепаратистських контактів.

2. Не робити інтервенції – особливо наземних операцій за відсутності високого ступеня упевненості, що така інтервенція буде порівняно короткочасною (не більше року) [112, с. 122].

Цей емпіричний принцип був визнаний міжнародним авторським колективом одним з основних. Тільки швидке втручання може відповідати поставленим цілям. І навпаки, тривале, більше року, військова присутність на території, де йде громадянська, антиколоніальна або міжетнічна війна, як правило, приречено на провал: армія поступово деморалізується, ростуть жертви у складі експедиційного корпусу і мирного населення, а також незадоволеність громадської думки.

Таким чином, виходячи з раніше розглянутого дисертанткою аналізу ходу і підсумків глобальної контртерористичної операції, доцільно

рекомендувати при практичній реалізації Стратегії національної безпеки (СНБ) України дотримуватись таких принципів:

- безперервний моніторинг геополітичної обстановки з метою своєчасного виявлення терористичних загроз;
- пріоритетність контртерористичної діяльності стосовно інших сфер державної діяльності;
- централізоване управління силами, засобами, ресурсами контртерористичної діяльності, включаючи регіональний рівень країни.
- розробка теоретичних основ створення й функціонування системи протидії тероризму як підсистеми системи забезпечення національної безпеки України;
- обґрунтування функцій та завдань державної й недержавної підсистем протидії тероризму;
- обґрунтування необхідності й розробка методичної бази визначення обсягу і структури ресурсного забезпечення СНБ України;
- розробка механізмів взаємодії сил і засобів державної й недержавної підсистем національної системи протидії тероризму; розробка механізмів прийняття рішень щодо нейтралізації терористичних загроз і небезпек; обґрунтування необхідності й розробка методичного інструментарію з метою контртерористичного моніторингу із залученням ресурсів держави й громадського суспільства.

Що стосується практичних тактик і технологій по боротьбі з тероризмом, то не можна не погодитися з міжнародними фахівцями в цьому питанні, які рекомендують:

1. Попередження, блокування тероризму на початковій стадії і недопущення становлення і розвитку його структур.
2. Недопущення ідеологічного виправдання терору під гаслами «захисту прав нації», «захисту віри» і т. п.
3. Залучення до антитерористичної діяльності найбільш надійних спецслужб.

4. Використання договору з терористичними угруповуваннями тільки цими спецслужбами, і тільки для прикриття підготовки акції по повному знищенню терористів.

5. Ніякого безкарного теракту, ніяких поступок терористам, жодного безкарного теракту, навіть якщо це коштує життя заручників і випадкових людей, тому, що практика показує, - будь-який успіх терористів провокує ріст терору і кількості жертв [26, с. 79].

Основними функціями підсистем протидії тероризму могли б бути наступні:

- силова протидія тероризму; усунення внутрішніх джерел тероризму; протидія тероризму й участь у міжнародному усуненні його джерел;
- зменшення наслідків від терористичних атак; моніторинг обстановки усередині країни й за її межами.

Автор також узагальнює систему тактико-спеціальних заходів.

Отже, на підставі викладеного зрозуміло, що перспективними напрямками удосконалення оперативно-розшукової діяльності у боротьбі з тероризмом є:

- створення єдиного автоматизованого банку даних про терористів та вчинені ними терористичні акти, включаючи іноземні;
- підвищення якості оперативної роботи в середовищі іноземних студентів, особливо тих, що сповідують іслам;
- максимально широке використання оперативним складом спеціальних заходів, а також можливостей оперативно-технічних підрозділів для унеможливлення підтримки зв'язків з транснаціональними терористськими організаціями каналами комунікації;
- на базі створених автоматизованих систем забезпечити інтерактивний зв'язок з аналогічними базами даних Інтерполу та Європолу, а також при необхідності укласти домовленості з окремими державами (наприклад з Ізраїлем, США, Німеччиною, Францією, Великою Британією, Іспанією тощо);

- з урахуванням транснаціоналізації тероризму спрямування зусиль на підготовку якісно нового оперативного апарату для впровадження до терористських організацій з наступним їх викриттям і знешкодженням;

- зосередження особливої уваги на етнічних групах, в середовищі яких може зароджуватись та еволюціонувати тероризм; створення системи термінового зв'язку населення з міліцією в містах, селищах, на автомагістралях;

- проведення профілактичної роботи із групами підвищеного ризику;

- підрив фінансового підґрунтя діяльності та існування терористських організацій;

- випереджуюча підготовка співробітників спеціальних підрозділів;

- протидія зростанню тероризму та організованої злочинності;

- удосконалення вогневої підготовки співробітників по боротьбі з тероризмом;

- запровадження спеціального відділу по боротьбі з кібертероризмом;

- створення під прикриттям псевдотерористських організацій з наступним викриттям і нейтралізацією терористських організацій, що існують в державі [55, с. 67].

Психологічне забезпечення:

- розроблення комплексу психологічних контрзаходів на дії терористів з боку співробітників, що здійснюватимуть боротьбу з тероризмом;

- розроблення концептуальних засад психологічного забезпечення функціонування системи боротьби з тероризмом в Україні.

Системна безпека України.

Проблема боротьби з тероризмом в Україні має багатоплановий характер, її складові (компоненти) мають геополітичний, геостратегічний, історичний, глобальний, загально цивілізаційний, бюрократичний, функціональний соціально-економічний, соціально-політичний, біологічний, технічний, воєнний та інші виміри. Тому комплексне вирішення цієї проблеми повинно базуватися на методології, яка б дозволяла на суто

науковій основі здійснювати синтез ефективної системи боротьби з тероризмом. Зазначена методологія є необхідною передумовою адекватного відображення та врахування в практичній діяльності суб'єктів державного управління боротьбою з тероризмом багатовимірної природи поняття тероризму, а також приведення різнопредметних знань у сфері суспільних, природничих, технічних та воєнних наук в органічну єдність при вирішенні практичних проблем цієї боротьби.

Головне завдання полягає в просуванні та захисті власних національних інтересів України від держав, юридичних і фізичних осіб, які намагаються вирішувати проблеми свого існування та розвитку радикальними, агресивними, терористичними методами за рахунок нашої країни. Тому принципово важливим є не лише те, що проблема боротьби з тероризмом, забезпечення безпеки життєдіяльності і розвитку українського суспільства має багатоплановий характер. Захист та активне просування національних інтересів є необхідною умовою виживання самого суспільства та входження України до складу найбільш розвинених держав світу.

Тобто, основне протиріччя в сфері захисту від тероризму може бути вирішене через створення національної системи протидії тероризму, яка будується на з'єднанні зусиль держави й громадського суспільства та на підставі основних принципів функціонування системи забезпечення національної безпеки.

Виходячи з результатів проведеного аналізу внутрішньої та зовнішньої антитерористичної діяльності, доцільно і надалі продовжувати дослідження у напрямку оцінки ефективності відповідних положень Стратегії національної безпеки України та удосконалювати її.

Висновки до третього розділу

Розвиток інформаційних і комунікаційних технологій та глобалізація сучасного світу сприяють розширенню й удосконалюванню ресурсної бази тероризму. Зі зміною структури тероризму ускладнилося і завдання боротьби

з ним. Поділяючи ресурси тероризму на матеріальні та нематеріальні і даючи їм характеристику, автор приходять до висновку, що боротьба з тероризмом у сучасних умовах повинна полягати у позбавленні його ресурсів.

Структура ресурсної база сучасного тероризму складається з матеріальних (фінансовий, людський, технічний, силовий) та нематеріальних (організаційний, інформаційний, психологічний, ідеологічний) ресурсів. Вони є взаємопов'язані та взаємообумовлені, тому визначення головних з них не уявляється можливим. Ресурсна база розширюється та удосконалюється за рахунок досягнень у галузі науково-технічного прогресу, глобалізації сучасного світу, розвитку інформаційних та комунікаційних технологій. Цей факт потребує значної уваги при вирішенні завдань у боротьбі з тероризмом.

Загрозу тероризму світове співтовариство визначило як глобальний виклик людству і проголосило про необхідність довгострокового всеохоплюючого підходу до боротьби з цим явищем. Резолюцією 1373 Ради Безпеки ООН створено Контртерористичний комітет, до складу якого увійшла й Україна. Значна кількість зарубіжних країн займається розробкою та впровадженням національних антитерористичних систем, які мають такі складові: сукупність законодавчої бази, діяльності державних органів, неурядових організацій, інститутів громадянського суспільства, а також дій та заходів, спрямованих на протидію тероризму та мінімізацію терористичної загрози. Зарубіжна практика антитерористичної діяльності ведеться переважно директивно, де основні рішення приймаються на найвищому державному рівні і при реалізації впливають на громадянське суспільство.

В Україні розвитку тероризму можуть сприяти глибока соціально-економічна криза, протистояння політичних сил, наростання проявів сепаратизму, зубожіння та люмпенізація значної частини населення, процеси соціального розшарування, розвиток кримінальних підприємницьких та державних структур, корумпованість державного апарату, розвиток потужного нелегального ринку зброї, девальвація моральних та духовних цінностей.

З метою захисту особи, держави і суспільства від тероризму, виявлення й усунення його причин і умов, визначення правової та організаційної основи боротьби з цим небезпечним явищем було прийнято Закон України «Про боротьбу з тероризмом».

Комплекс заходів щодо протидії проявам тероризму на території України має включати не лише силові структури, а й громадські організації; правові антитерористичні заходи, які можуть бути ефективними за умови визначального формування їх під егідою міжнародних організацій, і в першу чергу ООН; економічні і соціальні запобіжні заходи у суспільстві; удосконалення політичних, соціальних та інших інститутів, подолання кризових явищ, які сприятимуть як зменшенню імовірності проявів тероризму, так і зниженню рівня загальної злочинності. Досвід країн Європи наголошує на важливості своєчасного надходження інформації про діяльність і наміри екстреміських угруповань, а також відповідному законодавстві відносно боротьби з тероризмом, створенні дієвої загальнодержавної системи координування антитерористичної діяльності з використанням наявних сил та засобів.

На сьогодні в Україні відсутні терористичні організації в повному прояві. Проблема тероризму в нашій державі перебуває на рівні існування певних суперечностей у політичній, економічній та соціальній сферах, що може стати підґрунтям для поширення цього небезпечного явища. Про складність ситуації в Україні свідчить наявність у великій кількості зброї, незаконного придбання та виготовлення вибухових речовин, пристроїв, а також розвинена криміналізація суспільства. Сучасний «український тероризм» характеризується зміщеністю в бік кримінального тероризму. Вивчення етноментальних характеристик титульного етносу України дозволяє зробити припущення, що в нашій державі політичний тероризм можливий за умови його інспірування іншими державами, наприклад, через діяльність агентів впливу. Чисто природно, тероризм ніколи не був

притаманним процесу творення української нації. Водночас кримінальний тероризм з часом буде характеризуватися певною ескалацією.

Антитерористична політика протидії тероризму має включати наступну систему заходів: розроблення державної стратегії, концепції і доктрини по боротьбі з тероризмом; створення окремої синтетичної структури по боротьбі з тероризмом, яка б мала вертикальне підпорядкування Президенту України. Формування цієї структури має відбуватись за рахунок найбільш кваліфікованих співробітників СБУ, МВС, УДО, ЗС, МНС, Держкомкордону; участь України у всіх міжнародних програмах по боротьбі з тероризмом, які відповідають її національним інтересам; ініціювання підписання регіональних угод, як одного з найефективніших інструментів по боротьбі з тероризмом; з урахуванням стратегічного напрямку розвитку України – членство в Європейському Союзі – ініціювання створення у складі Європолу окремого європейського підрозділу по боротьбі з тероризмом, який був би підпорядкований ЄС і здійснював би свої повноваження з дозволу всіх країн – учасників ЄС.

Ситуація, що склалася в Україні у різних сферах життєдіяльності, окремі непродумані дії представників державної влади у соціальній та духовній сферах, створюють передумови для радикалізації населення, проявів екстремізму, що своєю чергою є підґрунтям для дій терористичної спрямованості та виникнення в Україні тероризму як явища.

Висновки

Існуючі теоретичні підходи до пояснення феномену політичного тероризму не можуть повною мірою дати відповідь на всі питання, які пов'язані з вивченням даного явища. На сьогоднішній день в наукових роботах недостатньо розроблені питання класифікації тероризму і терористичної діяльності, ознаки і критерії оцінки, що дозволяють віднести ті або інші види політичного-насилля до терористичної діяльності. Досліджуючи форми прояву політичного тероризму в соціальних, політичних і національно-етнічних конфліктах, слід враховувати багатоаспектність даного явища. При певних умовах акції тероризму можуть привести до виникнення великомасштабних екологічних, економічних, політичних катастроф та масової загибелі людей, різким міжнародним ускладнень. Крім того, терор з боку держави передбачає відповідні екстремістські і терористичні дії з боку опозиції, а посилення індивідуального або групового тероризму передбачає репресивні дії з боку держави. У системі політичного екстремізму тероризм займає одне з центральних місць і є найбільш небезпечним для суспільства його різновидом, оскільки нанесення збитку життя і здоров'ю людей і їх залякування свідомо розглядаються суб'єктами тероризму як необхідна умова досягнення політичних цілей, що висувуються терористами.

Автором визначена можливість існування поліваріативності типологій тероризму, тому що різноманітність форм його прояву та існування повною мірою не знаходять свого доцільного теоретичного відображення (складністю визначення поняття стала стрімка видозміна тероризму через зміну форм його прояву). Однак, це не може стосуватися пошуку загального визначення поняття тероризму, тому що досягнення термінологічної ясності повинно унеможливити вільне розуміння феномену, а відтак маніпулювання самим поняттям у політичному житті. Тероризм – це застосування крайнього

насильства (або загроза його застосування) проти цивільного населення шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення, державних або позадержавних структур, або вчинення посягань на здоров'я та життя людей і спрямована на одержання, утримання та захист влади у суспільстві, або тиск на владні структури задля прийняття (неприйняття) ними рішень та дій щодо реалізації певних інтересів, що є впливом на органи державної влади й управління з певною суспільно-політичною метою.

Встановлено, що сучасний тероризм можна класифікувати за низкою критеріїв, що визначають його види: 1) за сферою дії тероризм може бути внутрішньодержавним і транснаціональним (міжнародним); 2) з погляду належності суб'єктів терористичної діяльності до державної влади, тероризм поділяється на державний і недержавний; 3) з точки зору ідентичності суб'єктів терористичної діяльності – етнічний і релігійний; 4) за соціально-політичною спрямованістю розрізняють лівий і правий тероризм та окремо політичний тероризм з наступною класифікацією: за ідеологічними орієнтаціями виокремлюють правий (неофашистський, правоавторитарний) і лівий (революційний, анархістський, троцькістський тощо); за цілями, які переслідують політичні терористи, розрізняють: а) раціональний; в) ідеологічний; г) релігійний; 5) за способами впливу на об'єкт – демонстративний та інструментальний; 6) за засобами, що використовуються в ході терористичних актів, є тероризм із застосуванням звичайних засобів ураження (холодна і вогнепальна зброя, вибухові пристрої, літаки, танки, зенітні ракетні установки тощо); тероризм із застосуванням зброї масового знищення (біологічної, хімічної, ядерної тощо); 7) за розвитком сучасних технологій – комп'ютерний (кібертероризм) та інформаційний; 8) за місцем проведення терористичних актів – наземний, морський, повітряний, космічний тероризм.

Здійснено компаративний аналіз тероризму з іншими формами прояву політичного насильства, що часто застосовуються як синоніми цього

суспільного явища, а саме: «агресія», «війна», «екстремізм», «національно-визвольна (партизанська) боротьба», «революційна боротьба», «громадянська війна», «сепаратизм», «геноцид», «репресії», «анархізм» та ін., що дозволило сформулювати сукупність ознак, які утворюють та виражають сутність тероризму, серед яких: політична спрямованість, насильницька основа, деструктивність, протиправність, антигуманізм, використання залякування, комунікативність, підвищена суспільна небезпечність, демонстративність, публічність, системність та багатоманітність форм прояву, символічність, організований характер, теоретична обґрунтованість, історичність, розмежування між жертвами терористичних актів та тими, на кого здійснюється тиск.

З'ясована причинність та багатофакторність характеру сучасного тероризму. Серед чинників, що сприяють його появі, є різні об'єктивні явища суспільно-політичного життя, що мають політичне, етнічне, економічне, національне, класове, геополітичне, релігійне, історичне підґрунття тощо. Не можна сказати, що якась група чинників має основне значення – впливає вся їх сукупність і лише ситуативно на передній план може виходити то один, то декілька з них. До терористичних організацій входять представники різних соціальних, класових, демографічних, професійних та територіальних спільностей, але що ні культурна, ні релігійна, ні національна приналежність не зумовлює прихильності до використання терористичного методу боротьби. Його причинами можуть бути: дискримінаційний характер відносно тих чи інших етнічних груп, трансформація політичних процесів, зокрема, від авторитарного режиму в напрямку тоталітарного тощо. Вплив суб'єктивно-психологічного фактору, наявність таких процесів посилює та загострює конфліктне протистояння, що теж сприяє виведенню останнього на терористичний рівень.

Сьогоднішній стан політичного тероризму дозволяє стверджувати, що він трансформує релігійний і етнічний аспекти соціального життя в політичну площину, використовуючи етнічний і релігійний екстремізм як

базу для подальшого розвитку політичної боротьби в терористичній формі. При цьому необхідно враховувати причинну обумовленість тероризму політичними причинами, тому про форми політичного екстремізму слід говорити не просто як про політичний, а як про соціально-політичний процес, а тероризм розглядати як феномен політико-криміногенний. Політичний тероризм тісно пов'язаний із станом конфліктності суспільних відносин і, як наслідок, наявних суперечностей, які лежать в основі конфлікту, він несе деструктивну дію в протіканні конфлікту, провокуючи подальшу ескалацію. Тому політичний тероризм трактується як інструмент конфліктного соціально-політичного зіткнення, що виникає на певній стадії розвитку суспільних суперечностей, коли вони своєчасно не знімаються і одна з протиборчих сторін (або обидві відразу), зважаючи на дійсний або уявний утиск своїх інтересів і прав, звертаються до тероризму, щоб таким чином радикально вирішити конфлікт. Етнонаціональні конфлікти та протиріччя, як передумова тероризму мають такі підстави щодо свого виникнення: прагнення до перерозподілу життєвих ресурсів і природних багатств; розбіжність етнічних, національних і релігійних меж, бажання зробити свою країну мононаціональною чи монорелігійною; обмеження прав націй на самовизначення; порушення прав особистості представників даної нації (етносу); бажання продемонструвати іншій нації свою перевагу й водночас залякати її; розмаїтість уявлень людей про національне надбання, і національний інтерес; прагнення даної нації (етносу) до збереження своєї національної ідентичності та опір у зв'язку з цим іншому способу життя, іншому світосприйманню і світорозумінню, іншим цінностям, що нав'язуються владою чи іншими структурами. Релігійні протиріччя визначаються наявністю мотивів забезпечення пріоритетності своєї релігії; реалізації релігійних ідей за рахунок придушення або навіть знищення інших релігійних груп, де тероризм виростає на ґрунті екстремізму, релігійної нетерпимості, ворожнечі й ненависті, невміння й небажання бачити в інших групах партнерів для переговорів і компромісів, поважати й враховувати їхні інтереси.

Визначено психологічні аспекти політичного тероризму в аналізі суб'єктивної сторони цього явища — його ідеології, характеру програм, цілей і завдань; логіці виправдання і ступеня усвідомленості власних дій; відмінностях в мотивації і позиціях різних суб'єктів терористичної діяльності. Психологічний чинник тероризму визначає такі його риси та характерні особливості, як вища ступінь аморальності, надзвичайна жорсткість, агресивність дій, нерозбірливість в засобах та методах, некерованість дій. Головною метою є: здійснення ефекту страху; викликання максимального резонансу, вчинення психологічного тиску, заявлення про себе; домагання поставлених цілей. З психологічної точки зору, розвиток засобів масової інформації надає терористам змогу значно розширити та активізувати свої можливості впливу на масову свідомість, процес формування громадської думки та перебіг політичного процесу в цілому. Наразі, значна психологізація політики як така, коли на перший план виходить її емоційно-чуттєве сприйняття, значно зменшує важливість теоретичного обґрунтування терористичної діяльності. При цьому збільшується питома вага емоційної навантаженості терористичних актів через особливу антигуманність способів їх здійснення, що, як правило, призводить до масового фізичного та психологічного ураження населення. В залежності від зміни безпосереднього об'єкту терористичного нападу, зростає масштабність тероризму. Звідси, особливу небезпеку становить тероризм, що носить міжнародний і транснаціональний характер. Отже, тероризм еволюціонує відповідно до змін, які відбуваються у суспільно-політичному житті. Головні особливості сучасного тероризму визначаються умовами його існування в масовому демократичному суспільстві. Еволюція цього протиправного явища триватиме і надалі. Наукові дослідження в даному напрямку сприятимуть підвищенню ефективності та удосконаленню стратегії і тактики боротьби з тероризмом.

Встановлено, що, виступаючи наслідком кризових процесів, що розгортаються у суспільстві, зокрема в українському, та тісно пов'язаних з ними соціальних, політичних, міжнаціональних і інших конфліктів, тероризм сам, у свою чергу, їх загострює і ускладнює. Тому осмислення природи, засобів і методів боротьби з ним, зясування ресурсної бази стає важливою і невідкладною проблемою теорії і практики, особливо в період трансформаційних перетворень, випробовуючи низку серйозних криз і навіть катастроф, що важко відгукуються на житті і долі великих мас населення. Все це є основою антитерористичної політики протидії тероризму. Подолання тероризму, як явища, можливе при позбавленні його ресурсів, які варто поділити на матеріальні: (фінансовий, людський, технічний, силовий) та нематеріальні (організаційний, інформаційний, психологічний, ідеологічний). З еволюцією суспільства розширюється та еволюціонує ресурсна база тероризму.

Виявленими основними тенденціями міжнародного досвіду та міжнародної співпраці у сфері протидії тероризму є: дуже повільний темп становлення міжнародного права та невдала практика його застосування у боротьбі з тероризмом; розгляд антитерористичних заходів деякими державами як інструменту політики, що спрямована не стільки на подолання тероризму, скільки на його використання при вирішенні деяких власних, далеких від цієї проблеми, завдань.

Існуюча відсутність конструктивного міждержавного діалогу при виробленні ефективного механізму протидії тероризму пояснюється не тільки складністю цього феномену, але й розбіжністю позицій держав, що мають свої приватні інтереси із цього питання. Протидія тероризму розглядається у кожній окремо взятій державі під різними кутами зору, в різних контекстах, що при проведенні переговорів по взаємній співпраці у цій сфері незмінно викликають складнощі, які знаходять своє вираження у нерозумінні, прихованих підтекстах і т. д. Інша причина ускладнення у вирішенні проблеми тероризму полягає в тому, що його основні передумови лежать у

політичній площині. У зв'язку з цим, прагнення політичних еліт за будь-яку ціну утримати владу, знаходить своє вираження у практиці застосування політики «подвійних стандартів», використання у боротьбі з тероризмом таких методів, які за своєю суттю в завуальованій формі є методами тероризму.

Для забезпечення єдиного підходу на всіх рівнях держави та суспільства до розуміння сутності тероризму, як загрози національній безпеці та стабільності українського суспільства, визначено пріоритети держави у питанні подолання тероризму з урахуванням і кримінологічної специфіки, і комплексної соціально-політичної природи даного явища. Йдеться про розроблення концепції протидії тероризму, в якій мають бути визначені основні принципи державної політики, її мета, завдання та напрями подальшої оптимізації у середньо– та довгостроковій перспективі.

Зазначено, що відкритий інформаційний обмін з питань протидії тероризму, експертне обговорення дестабілізуючих чинників соціально-політичного розвитку держави, що можуть призвести до формування терористичного підґрунтя, а також критичне осмислення сучасних шляхів протидії тероризму, мають важливе значення для підвищення ефективності зусиль, що докладаються у цій сфері в Україні. Тому можна виступити з пропозицією до зацікавлених міністерств та відомств щодо створення на його базі Міжвідомчої експертної робочої групи з питань протидії загрозам розповсюдження зброї та матеріалів масового ураження, а також пов'язаних із ними терористичних загроз і захисту критично важливої для забезпечення життєдіяльності держави інфраструктури. Такий формат співпраці, на погляд автора, сприятиме розширенню експертного середовища фахівців-терологів, надасть творчого імпульсу для подальшого удосконалення державної політики протидії тероризму.

З'ясовано, що тероризм внаслідок свого негативного впливу становить особливу загрозу для сучасного суспільства, а тому протидія цьому протиправному явищу вимагає адекватних та узгоджених дій усіх політичних

інститутів держави. Контроль над тероризмом має здійснюватися на виключно демократичній основі, на рівні всіх підсистем політичної системи, із врахуванням його сучасних характеристик. У роботі показано, що упередження виникнення терористичних проявів на ранніх стадіях має здійснюватися за допомогою ефективних механізмів реалізації політичних інтересів та активізації особистісної схильності до їх використання.

Визначена проблемність можливого подальшого розвитку тероризму особливо стосовно України, але точне прогнозування майбутніх станів та форм прояву тероризму, зважаючи на раптовість як основну складову терористичної тактики, значно ускладнюється. Основними теророгенними чинниками за сучасних політичних та економічних змін в Україні є масштабна корупція в органах державної влади, що набула системного характеру; загальне зниження рівня моральності суспільних відносин, насамперед у молодіжному середовищі; правовий нігілізм; розшарування суспільства та загострення конфронтації, що уможливило радикалізацію настроїв у суспільстві тощо. Зазначене потребує вжиття значних зусиль з боку державної влади щодо зниження рівня конфліктності та локалізації середовища екстремізму та тероризму. Хоча нашій країні до цього часу і вдавалося уникати системного тероризму, це в жодному разі не має бути приводом до його ігнорування з боку держави та громадськості, а тим паче не має сприяти припиненню або ослабленню превентивних заходів боротьби із зазначеним явищем. Але, з огляду на геополітичне положення української держави та нестабільність ситуації у світі, обумовлену значною активізацією радикальних організацій, для України залишається актуальним питання про загрозу тероризму та його дестабілізуючого впливу на сучасне суспільство.

Список використаних джерел

1. Авдеев Ю. И. Терроризм как социально-политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы / Ю. И. Авдеев. – М: Эдиторал УРСС, 2000. – 240 с.
2. Акопян О. А. Противодействие терроризму как общая задача властей и граждан. Зарубежный опыт / О. А. Акопян. – М., 2010. – 198 с.
3. Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы / В. Ф. Антипенко. – К.: Национальная библиотека им. В. И. Вернадского; Изд-во «ЮНОНА-М», 2002. – 723 с.
4. Антипенко В. Ф. Международное антитеррористическое право в условиях глобальной конфликтности / В. Ф. Антипенко. – М.: Наука, 2007. – 648 с.
5. Антипенко В. Ф. Институциональный механизм борьбы с терроризмом. Формирование правовой базы / В. Ф. Антипенко // Государство и право. – 2004. – № 11. – С. 62-72.
6. Антонян Ю. М. Терроризм: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю. М. Антонян. – М.: Щит-М, 1998. – 306 с.
7. Архієрейський Д. В., Бажан О. Г., Бикова Т. Б., Білокінь О. Д. Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст. Історичні нариси // НАНУ, Ін-т історії У / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. Б. Бикова, О. Д. Білокінь. – К.: Наукова думка, 2002. – 950 с.
8. Асмолов А. Г. Классификация неосознаваемых явлений и категория деятельности / А. Г. Асмолов // Вопросы психологии. – 1980. – № 9. – С. 45-53.
9. Афанасьев Н. Н. Идеология терроризма / Н. Н. Афанасьев // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 1. – С. 224-235.

10. Бельков О. А. Международный терроризм – слова и смыслы / О. А. Бельков // Власть. – 2002. – № 2. – С. 17-24.
11. Бельков О. А. Терроризм – вызов национальной и международной безопасности / О. А. Бельков // Безопасность Евразии. – 2001. – № 4. – С. 217-239.
12. Бойченко О. В. Технічні засоби протидії тероризму / О. В. Бойченко // Право і безпека. – 2006. – Т. 5. – № 5. – С. 173-175.
13. Большой энциклопедический словарь. – М., 2001. – 1197 с.
14. Бородин А. М. Политические проблемы современного терроризма: Автореф. дис. ... канд. полит. наук: специальность 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / А. М. Бородин. – М., 2001. – 24 с.
15. Боротьба з тероризмом / За заг. ред. В. А. Ліпкана, Д. Й. Никифорчука, М. М. Руденка. – К.: Знання України, 2002. – 254 с.
16. Боташева А. К. Терроризм как фактор современных политических процессов: детерминация, проявления, стратегия противодействия : автореф. дис. ... докт. полит. наук: спец. 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / А. К. Боташева. – Краснодар, 2009. – 56 .
17. Брусницин Ю. А. Правовая политика современного российского государства в сфере противодействия терроризму: Автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Ю. А. Брусницин. – М., 2003. – 22 с.
18. Будницкий О. В. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX – начало XX

века) / О. В. Будницкий. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 399 с.

19. Буртний К. П. Современный политический терроризм / К. П. Буртний. – М.: ВУ, 2003. – 156 с.

20. Буянов М. Психиатры и политика / М. Буянов. – М., –1996. – 139 с.

21. Василенко В. К. Терроризм как социально-политический феномен / В. К. Василенко. – М: РАГС, 2002. – 219 с.

22. Василенко И. А. Информационные ресурсы власти и формирование новой постклассической картины политического мира XXI в / И. А. Василенко // Вестник Моск. ун-та. Сер. 12: Политические науки. – 2004. – № 2. – С. 32-43.

23. Васильев А. Деньги для террористов / А. Васильев // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 8. – С. 2-6.

24. Вербенський М. Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації / М. Вербенський // Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації : збірник матеріалів «круглого столу». – К.: НІСД, 2011. – С. 68-72.

25. Витюк В., Эфилов С. «Левый» терроризм на Западе: история и современность / В. Витюк, С. Эфилов. – М.: Наука, 1987. – 318 с.

26. Власов И. С. Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом / И. С. Власов. – М.: Городец, 2002. – 144 с.

27. Гаджиев К.С. Введение в геополитику / К. С. Гаджиев. – М.: Лотос, 1998. – 379 с.

28. Газета Коментарии. – 02.10.2009.

29. Гармашов І. Сутність сучасного тероризму і його основні характеристики / І. Гармашов [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=21>

30. Головаха Е. И., Панина Н. В. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К.: Абрис, 1994. – 168 с.
31. Горбунов К. Г. Психология терроризма: курс лекций: для студентов психологических специальностей / К. Г. Горбунов. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2007. – 232 с.
32. Горбунов Ю. С. К вопросу о классификации терроризма / Ю. С. Горбунов // Московский журнал междун. права. – 1993. – № 1. – С. 57-63.
33. Гросс Х.-Э., Вольбер К. П. Мои мечты не знают границ / Х.-Э. Гросс, К. П. Вольбер. – М.: Молодая гвардия, 1984. – 320 с.
34. Губенко А. В. Вызов терроризма (Психологический анализ феномена терроризма) / А. В. Губенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 9. – С. 35-39.
35. Гуссейнов А. А., Апресян Р. Г. Этика: Учебник / А. А. Гуссейнов, Р. Г. Апресян. – М.: Гардарики, 2002. – 472 с.
36. Гуцало М. Г. Організація протидії сучасному тероризму: політологічний аналіз. автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / М. Г. Гуцало. – Київ, 2008. – 23 с.
37. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М: «ОЛМА-ПРЕСС», 2002. – Т. 2. – 534 с.
38. Даниленко Н. Терроризм в контексте исторического развития. Некоторые аспекты этого явления / Н. Даниленко // Профессионал. – 2002. – № 3 (47). – С. 38-41.
39. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби / С. Макеев (кер. авт. колективу). – К.: Політична думка, 1997. – 508 с.

40. Державний комітет фінансового моніторингу. Методичні рекомендації від 25 січня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finmon.at.ua/stuff/18-1-0-50>

41. Дзлиев М. И., Иззатдуст Э. С., Киреев М. П. Современный терроризм: социально-политический облик противника / М. И. Дзлеев, Э. С. Иззатдуст, М. П. Ктреев // Под общ. ред. В. В. Гордиенко. – М.: Academia, 2007. – 209 с.

42. Долгова А. Конкретизация понятия рероризма в криминологических целях / А. И. Долгова // Уголовное право. – 2003. – № 2. – С. 103-105.

43. Долгова А. И. Конкретизация понятия терроризма в криминологических и правовых целях / А. И. Долгова // Уголовное право. – 2003. – № 2. – С. 100-103.

44. Доценко Е. Л. Психология манипуляции / Е. Л. Доценко. – М., 1996. – 346 с.

45. Элементи. – М., 2000. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arctogaia.org.ru/modules.php?Names=56>.

46. Эпштейн В. А. Политический терроризм как феномен современного общества : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец.23.00.05 / В. А. Эпштейн. – Казань, 1998. – 19с.

47. Смелянов В. П. Терроризм и преступления террористической направленности / В. П. Смелянов. – Харьков, 1997. – 165 с.

48. Жалинский А. Терроризм: психологические корни и правовые оценки / А. Жалинский // Государство и право. – 1995. – № 4. – С. 22-26.

49. Жаринов К. В. Терроризм и террористы / К. В. Жаринов. – Минск: Харвест, 1999. – 606 с.

50. Жданов И. Террор – значит страх / И. Жданов // Зеркало недели. – 2001. – 11 августа.

51. Жданов Н. В. Правовые аспекты борьбы с террористическими актами международного характера: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. В. Жданов // МГИМО. МИД СССР. – М., 1974. – С. 32.
52. Забулонов Ю. Л., Лисиченко Г. В., Ковалевський В. В. Тероризм ХХІ століття – реальна загроза техногенно-екологічній безпеці / Ю. Л. Забулонов, Г. В. Лисиченко, В. В. Ковалевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eco.com.ua/content/terorizm-khkh%D1%96-stolittya-%E2%80%93-realna-zagroza-tekhno-genno-ekologichnii-bezpetsi>
53. Закон Российской Федерации «О борьбе с терроризмом» // Российская газета. – 1998. – 4 августа.
54. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» // Голос України. – 22 квітня 2003 року. – № 77. – С. 6-8.
55. Зеленецький В. С. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом: Науково-практичний посібник / В. С. Зеленецький. – Харків: ТОВ «Кроссруд», 2006. – 79 с.
56. Зубок Ю. А. Молодежный экстремизм : сущность, формы проявления, тенденции / Ю. А. Зубок, В. И. Чупров. – М., 2009. – 187 с.
57. Иванов И. Е. Психология терроризма. Предупреждение и пресечение террористических актов / И. Е. Иванов. – СПб.: Камея, 2005. – 302 с.
58. Иорданов М. Дело № 666. Террор / М. Иорданов. – Махачкала, 2002. – 289 с.
59. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю. – Минск.: ООО «Попурри», 1998. – 544 с.
60. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – К.: Оріяни, 2000. – 488 с.
61. Картунов О. В. Нова чи оновлена концепція прав етнонаціональних меншин? / О. В. Картунов // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 78–90.

62. Картунов О. В., Маруховський О. О. Проблеми політико-правової протидії тероризмові / О. В. Картунов, О. О. Мураховський // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 14. – К., 2003. – С. 472–483.

63. Касав Д. Х. Террор – самозащита слабых / Д. Х. Касев // Возрождение республики. – 2001. – Ноябрь. – № 48. – С. 3-11.

64. Каструбин Э. М. Трансовые состояния и «поле смысла» / Э. М. Каструбин. – М.: КСП, 1995. – 215 с.

65. Кива А. В., Федоров В. А. Анатомия терроризма / А. В. Кива, В. А. Федоров // Общественные науки и современность. – 2003. – № 1. – С. 34-39.

66. Кіссе А. Майбутнє етнічних конфліктів / А. І. Кіссе // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 82-88.

67. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц. – М.: Московский рабочий, 1990. – С. 5-27.

68. Ковалев В. Что же такое фашизм? От этимологии к законодательному определению / В. Ковалев // Российская юстиция. – 2002. – № 10. – С. 52-54.

69. Коваленко В. В. Щодо вивчення міжнародного досвіду боротьби з тероризмом / В. В. Коваленко // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3-4. – С. 85-89.

70. Ковылов А. И. Политический терроризм и проблемы молодежи Италии (70-е гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук / А. И. Ковылов. – М., 1990. – 23 с.

71. Кожушко Е. П. Современный терроризм: анализ основных направлений / Е. П. Кожушко. – Минск: Харвест, 2000. – 373 с.

72. Козловський І. Теорія тероризму / І. Козловський. – Львів: Піраміда, 2003. – 224 с.

73. Кондратьєв Я. Ю., Сущенко В. Д. Організаційно-правові аспекти становлення системи боротьби з тероризмом в Україні / Я. Ю. Кондратьєв, В. Д. Сущенко // Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки наукових та практичних працівників / Під ред. А. І. Комарової, Ю. В. Землянського, В. О. Євдокимова та ін. – Київ, 2000. – С. 554-556.

74. Корнеев М. М. Проблемы правового регулирования вооруженных конфликтов / М. М. Корнеев // Право вооруженных конфликтов. Материалы научно-практической конференции. – М.: ВУ, 1998. – С. 4-9.

75. Коршунов В. О. Політичний тероризм: інформаційні методи боротьби : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / В. О. Коршунов. – Дніпропетровськ, 2008. – 22 с.

76. Краснов М. Политический экстремизм – угроза государственности / М. Краснов // Юстиция. – 1999. – № 4. – С. 5-9.

77. Крутов В. В. Методологічні підходи до підвищення ефективності боротьби з тероризмом в Україні / В. В. Крутов // Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки наукових та практичних працівників / Під ред. А. І. Комарової, Ю. В. Землянського, В. О. Євдокимова та ін. – Київ, 2000. – С. 130-141.

78. Крылов Н. Б., Решетов Ю. А. Государственный терроризм – угроза международной безопасности / Н. Б. Крылов, Ю. А. Решетов // Советское государство и право. – 1987. – № 2. – С. 79-81.

79. Кудрина Н. Н. Политический терроризм: сущность, формы проявления, методы противодействия : автореф. дис. ... канд. полит. наук; специальность 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Н. Н. Кудрина. – М., 2000. – 18 с.

80. Лазарев Н.Я. Терроризм как тип политического поведения / Н.Я. Лазарев // СОЦИС. – 1993. – № 8. – С. 32-35.

81. Латыпов У. В. К вопросу об определении понятия «государственный терроризм» / У. В. Латыпов. – М.: Наука, 1987. – 420 с.

82. Левашов В. К. Безопасность и терроризм / В. К. Левашов // Социологические исследования. – 2005. – № 7. – С. 72-83.

83. Леонгард К. Акцентуированные личности / Пер. с нем. В. М. Лещинская. – 2-е изд. стер. – К.: Вища шк. Головное изд-во, 1989. – 158 с.

84. Лившиц Ю. Д., Барышников С. Г. Теоретико-методологические проблемы выявления и расследования правоохранительными органами России террористической деятельности / Ю. Д. Лившиц, С. Г. Барышников // Следователь. – 2003. – № 3. – С. 32-37.

85. Ліпкан В. А. Глобальний тероризм в управлінні сучасною цивілізацією / В. А. Ліпкан // Тероризм і національна безпека України: Матеріали міжнар. конф., м. Київ, 11 квітня 2002р. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – С. 118-127.

86. Ліпкан В. А. Правові та організаційні аспекти боротьби з тероризмом / В. А. Ліпкан // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 1998. – № 3. – С. 14-19.

87. Ліпкан В. А. Тероризм і національна безпека України / В. А. Ліпкан. – К.: Знання, 2000. – 184 с.

88. Ліпкан В. А., Никифорчук Д. Й., Руденко М. М. Боротьба з тероризмом / В. А. Ліпкан, Д. Й. Никифорчук, М. М. Руденко. – К.: Знання України, 2002. – 254 с.

89. Лопатин В. Н. Проблемы реализации в России и СНГ Палермской Конвенции ООН (2000) против транснациональной организованной

преступности / В. Н. Лопатин // Государство и право. – 2002. – № 6. – С. 70-79.

90. Лунеев В. В. Политическая, социальная и экономическая несправедливость в мире и терроризм / В. В. Лунеев // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3. – С. 81-88.

91. Лунеев В. В. Терроризм: психологические корни и правовые оценки: Круглый стол / В. В. Лунеев // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 26-27.

92. Лутовинов В., Морозов Ю. Терроризм – угроза обществу и каждому человеку / В. Лутовинов, Ю. Морозов // ОБЖ. – 2000. – № 9. – С. 42-45.

93. Ляхов Е. Г. Политика терроризма – политика насилия и агрессии / Е. Г. Ляхов. – М.: Междунар. отношения, 1987. – С. 60-72.

94. Ляхов Е. Г., Попов А. В. Терроризм: национальный, региональный и международный контроль / Е. Г. Ляхов, А. В. Попов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 298 с.

95. Малкина-Пых И. Г. Возрастные кризисы взрослости / И. Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во «Эксмо», 2005. – 416 с.

96. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 23. – С. 76-82.

97. Марченко Ю. Правові засади антитерористичної діяльності / Ю. Марченко // Людина і політика. – 2004. – № 4 (34). – С. 133–140.

98. Международный терроризм: истоки и противодействие: Материалы международной научно-практической конференции. – СПб., 2001. – С. 27-32

99. Миньковский Г. М., Ревин В. П. Характеристика терроризма и некоторые направления повышения эффективности борьбы с ним / Г. М. Миньковский, В. П. Ревин // Государство и право. – 1997. – № 8. – С. 85-87.

100. Мирский Г. Дракон встаёт на дыбы. (О международном терроризме) / Г. Мирский // Мировая экономика и международные отношения. – М., 2002. – С. 39-43.

101. Михайленок О. М. Военно-политические проблемы национальной безопасности России в переходный период: Автореф. дис. ... доктора полит. наук; специальность 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / О.М. Михайленок. – М., 2003. – 19 с.

102. Михеев И. Р. Терроризм: понятие, ответственность, предупреждение / И. Р. Михеев // Владивостокский центр исследования организованной преступности, 2003. – С. 197-203.

103. Моджорян Л. А. Терроризм: правда и вымысел / Л. А. Моджорян. – М.: Юрид. лит-ра, 1986. – 243 с.

104. Морозов Г. И. Международный терроризм / Г. И. Морозов // США. – 1997. – № 11. – С. 66-75.

105. Мошкова Л. І. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах: Дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних відносин та глобального розвитку / Л. І. Мошкова. – Одеса, 2001. – 194 с.

106. Мошкова Л. І. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних відносин та глобального розвитку / Л. І. Мошкова. – Одес. нац. юрид. акад. – О., 2001. – 24 с.

107. Назаретян А. П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории: синергетика, психология и футурология / А. П. Назаретян. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 196 с.

108. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: ОНИКС, 2004. – 891 с.

109. Ольшанский Д. В. Психология терроризма / Д. В. Ольшанский. – Спб.: Питер, 2002. – 288 с.
110. Ососков Г. В. Источники и причины войн: социально-философский анализ: Дис. ... канд. филос. наук / Г. В. Ососков. – М., 1996. – 203 с.
111. Остроухов В. В. Тероризм: соціально-філософські аспекти дослідження / В. В. Остроухов // Мультиверсум. – 1999. – Вип. 3. – С. 216-224.
112. Паин Э. А. Социальная природа экстремизма и терроризма / Э. А. Паин // Общественные науки и современность. – 2002. – № 4. – С. 113-124.
113. Панарин И. Тайны 11 сентября / И. Панарин // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 17-23 сентября. – С. 2-8.
114. Пастернак–Таранущенко Г. Проблема тероризму в світлі теорії нестабільності / Г. Пастернак-Таранущенко // Підтекст. – 1998. – № 21. – С. 29-33.
115. Перенджиев А. Н. Пиар в антитеррористической политике / А. Н. Перенджиев // Антитеррор: комплексный подход. Информационное оружие в террористических акциях и локальных конфликтах / Под общ. ред. А. П. Новикова. – М.: Антитеррористический центр государств-участников СНГ, 2009. – С. 188-214.
116. Петрищев В. Е. Правовые и социально-политические проблемы борьбы с терроризмом / В. Е. Петрищев // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 88-93.
117. Пехник А. В. Поняття, типологія та причини виникнення тоталітаризму: Дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних відносин та глобального розвитку / А. В. Пехник. – О., 2000. – 194 с.

118. Политологический словарь: В 2-х ч. Ч. II. – М.: РАУД, 1994. – С. 185.
119. Половко О. О. Особенности политического терроризма в современном обществе: Автор. дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – политичні інститути та процеси / О. О. Половко. – К., 2005. – 22 с.
120. Порошков Н. Терроризм на бумаге. Перечень экстремистских организаций до сих пор не сформирован / Н. Порошков // Время новостей. – 2005. – 19 сентября. – С. 45-51.
121. Психологи о терроризме («Круглый стол» «Психологического журнала») // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 4. – С. 39-41
122. Робеспьер М. Революционная законность и право. Статьи и речи / М. Робеспьер. – М., 1959. – С. 194-210.
123. Романюк В. О., Березовський І. Б. Проблематерроризму в сучасному політичному процесі / В. О. Романюк, І. Б. Березовський // Науково-практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/8text/g8_05.htm
124. Руденко-Миних И. Кто строит Крымский Халифат? / И. Руденко-Миних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www. business-politika.net/halifat_in_crimea.php](http://www.business-politika.net/halifat_in_crimea.php)
125. Рыбаков С. Е. Анатомия этнической деструктивности / С. Е. Рыбаков // Вестник Московского Университета. Серия 18. Социология и политология. – 2001. – № 4. – С. 3-39.
126. Салимов К. Н. Современные проблемы терроризма / К. Н. Салимов. – М., 1999. – 234 с.
127. Сафонов А. Е. Необходима глобальная система противодействия терроризму / А. Е. Сафонов // Международная жизнь. – 2003. – № 1. – С. 34–42.

128. Селиванов А. Н. Современный терроризм как инструмент глобального управления / А. Н. Селиванов // Власть. – 2004. – № 10. – С. 22-28.
129. Сердюк Л. В. Насильство: кримінологічне та кримінально-правове дослідження / Л. В. Сердюк / Под ред. С. П. Щерби. – М.: ТОВ Вид-во «Юрлітінформ», 2004. – 223 с.
130. Симонов П. В. Мотивированный мозг / П. В. Симонов. – М.: Наука, 1987. – 270 с.
131. Синькелев А., Самосват Д. История мировых войн / А. Синькелев, Д. Самосват // Ориентир. – 2008. – № 4. – С. 52-56.
132. Смазнова І. С. Філософсько-правовий аналіз тероризму та боротьби з ним : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 – філософія права / І. С. Смазнова. – К., 2007. – 20 с.
133. Советская историческая энциклопедия в 16 т. Т. 12. – М., 1969. – С. 89.
134. Современный словарь иностранных слов. – М., 1992. – С. 605.
135. Социология молодежи / Под ред. В. Т. Лисовского. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1996. – 169 с.
136. Степанов Е. И. Современный терроризм: состояние и перспективы / Е. И. Степанов. – М., 2000. – 238 с.
137. Телешун С. Сучасний тероризм: українські реалії / С. Телашун // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С. 163-169.
138. Тероризм і боротьба з ним Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних керівників / Під заг. ред. А. І. Комарова. – К.: НД «Проблеми людини», 2000. – Т. 19. – 518 с.
139. Терроризм: борьба и проблемы противодействия: Учеб. пособие для студ. юрид. вузов / С. Я. Казанцев и др.] / Под ред. В. Я. Кикотя,

Н.Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ «ДАНА», 2004. – 592 с.

140. Терроризм: психологические корни и правовые оценки: «Круглый стол» журнала «Государство и право» // Государство и право. – 1995. – № 4. – С. 20-47.

141. Требин М. П. Терроризм в XXI веке / М. П. Требин. – К.: Харвест, 2003. – 816 с.

142. Тюшкевич С. А. Законы войны: сущность, механизм действия, факторы использования / С. А. Тюшкевич. – М.: Книга и бизнес, 2002. – С. 12.

143. Устинов В. В. Государственная антитеррористическая стратегия: общая концепция и правовые аспекты / В. В. Устинов // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 14- 17.

144. Учебное пособие по общественно-государственной подготовке для солдат (матросов), сержантов (старшин), проходящих военную службу по контракту в Вооруженных Силах Российской Федерации: Отечество. Честь. Долг / Под ред. А. И. Колясникова. – М.: Изд-во Московской типографии № 2, 2005. – Вып. 7. – 220 с.

145. Федотова В. Терроризм: попытка концептуализации / В. Федотова // Pro et Contra. – 2002. – Т. 7. – № 4. – С. 204-208.

146. Флоренский П. А. Столп и утверждение истины / П. А. Флоренский. – М.: Правда, 1990. – Т. 1. – 818 с.

147. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э Фромм. – М.: АСТ-ЛТД, 1998. – 312 с.

148. Фромм Э. Психоанализ и религия / Э. Фромм // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – С. 140-206.

149. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет / М. Хайдеггер. – М.: Гнозис, 1993. – 340 с.

150. Харахаш Б. Національне самовизначення: принцип і політика / Б. Харахаш. – К., 1999. – 52 с.
151. Хлобустов О. Об историческом опыте борьбы с терроризмом / О. М. Хлобустов // Юридическая газета. – № 5. – Январь, 2004. – С. 4.
152. Хлобустов О. М. Об историческом опыте борьбы с терроризмом / О. М. Хлобустов // Российский следователь. – 2002. – № 7. – С. 21-24.
153. Хорос В. «Крона», «корни» и «климат» терроризма / В. Хорос // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 3. – С. 47-51.
154. Хоффман Б. Терроризм – взгляд изнутри / Б. Хоффман / Пер. с англ. – М.: Ультра. Культура, 2003. – 264 с.
155. Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 272 с.
156. Черкасов Ю. Борьба з тероризмом і організованою злочинністю на прикордонних територіях / Ю. Черкасов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 6. – С. 37-42.
157. Шахов М. Н. Теоретические проблемы современного терроризма / М. Н. Шахов. – М.: ИБПИТ, 2003. – 277 с.
158. Швец Д. Международный терроризм: информационный аспект / Д. Швец // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 9. – С. 17-22.
159. Щорічник СИПРІ – 2004. Озброєння, роззброєння і міжнародна безпека. – М.: Наука, 2005.– С. 142-146.
160. Электронный журнал ЮСИА. – Т. 2. – 1997. – №1. – С. 171.
161. Эпштейн В. А. Политический терроризм как феномен современного общества : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец.23.00.05 / В. А. Эпштейн. – Казань, 1998. – 19 с.

162. Юнацкевич П. И., Чигирьев В. А., Горюнков С.В. «Тероризм: профілактика та боротьба» // Вестник Института нравственности № 8 / Серия книг: Теория и методика профессионального обучения и воспитания взрослых / Под ред. П. И. Юнацкевича. – СПб.: «Институт нравственности», 2006. – С. 234-239.

163. Юрьев А. И. Теоретические и методологические проблемы политической психологии / А. И. Юрьев // Вестник СПбГУ, 1997. – № 3. – С. 20-31.

164. Явчуновская Р. Лицо современного терроризма / Р. Явчуновская // Безопасность Евразии. – 2005. – № 3. – С. 490-496.

165. Яковлева Е. Терракт в прямом эфире / Е. Яковлева // Российская газета. – 2004. – 10 сентября.

166. Ярова Л. В. Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції / Л. В. Ярова. – Одеса: Фенікс, 2011. – 320 с.

167. Bell Bowyer J. Transnational Terror. – Washington: Hoover Institution on War, Revolution and Peace. – 1975. – P. 10-15.

168. Crenshaw M. Terrorism, Legitimacy and Power. – Middletown, CT: Wesleyan University Press. – 1983. – P. 107.

169. Crozier B. Terrorism activity: international terrorism. – Washington, 1975. – P. 198-199.

170. Duranton-Crabol, Anne Marie. L'Europe de l'extrême droite 1945 à nos jours. Busselles. – 1991. – P. 221.

171. Gross Feliks. Political Violence and Terror in Nineteenth and Twentieth Century Russia and Eastern Europe. – New York: Cambridge University Press, 1990. – P. 8.

172. Grosscup B. Explosion of Terrorism. – Far Hills, NJ: New Horizons. – 1987. – 312p.

173. Grosscup B. The Explosion of Terrorism. – Far Hills. NJ: New Horizons. – 1987. – P. 73.
174. Hoffman B. Inside Terrorism. – London., 1998. – 156 p.
175. International Security Review. – 1991. – № 71. – P. 35.
176. International Terrorism in the Contemporary World / Ed. by M. Livingston with Lea Bruce Kress and Marie G. Wanek, Westport. – London, 1978. – P. 241
177. International Terrorism in the Contemporary World I Ed. by M. Livingston with Lea Bruce Kress and Marie G. Wanek. – Westport. – London, 1973. – P. 241.
178. Jenkins B. The Who, What, What, Where, How and Why of Terrorism II Paper presented at the Detroit Police Department Conference on «Urban Terrorism: Planning or Chaos». – 1984. – November. – 1984. – P. 32-59.
179. Laqucur W. The Age of Terrorism. – Boston: Little, Brown. –1967. – P. 97.
180. Mallison W., Mallison S. The concept of Public Purpose Terror in International Law II Journal of Palestine Studies, 1975. Vol. 4. – P. 36.
181. Mayaud, Yves. Leterrorisme. – Paris, 1997. – P. 146.
182. Middle East Terrorism / Ed. by Y. Alexander. – Aldershot, 1994. – P. 4-385.
183. Politischer Extremismus in demokratischen Verfassungsstaaten. – 1989.
184. Schmid A.P. Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literature. – New Brunswick, CT: Transaction, – 1983. – P. 124.
185. U.S. Department of State, Office of the Ambassador at Large for Counter Terrorism, Patterns of Global Terrorism; 1986 Wash., 1988.
186. Wilkinson P. Political Terrorism. – U., 1974. – P. 36-40.
187. Andrew Silke. Contemporary terrorism studies: issues in research / Andrew Silke // Critical Terrorism Studies by Richard Jackson, Jeroen Gunning, Marie Breen Smyth. – NY: Taylor and Francis. – P. 34–48.

188. Countering Terrorism and Insurgency in the 21st Century: International Perspectives by James J. F. Forest. – Westport: Greenwood Publishing Group, 2007. – 216 p.
189. Terror: From Tyrannicide to Terrorism by Brett Bowden, Michael Davis. – NY: Univ. of Queensland Press, 2009. – 380 p.
190. Jihadists and Weapons of Mass Destruction: A Growing Threat by Gary Ackerman, Jeremy Tamsett. – NY: CRC Press, 2009. – 480 p.
191. Avery Plaw. Targeting Terrorists: A License to Kill? / Avery Plaw. – London: Ashgate Publishing, 2008. – 294 p.
192. Emanuele Ottolenghi. Under a Mushroom Cloud: Europe, Iran and the Bomb / Emanuele Ottolenghi. – London: Profile Books, 2009. – 288 p.
193. The International Institute for Strategic Studies. The leading authority on global security – fact, analysis, influence [Электронный ресурс]. <http://www.iiss.org/search/?q=terrorism&x=27&y=15>
194. Michael Burleigh. Blood and Rage: A Cultural History of Terrorism / Michael Burleigh. – NY: HarperCollins 2008; Sacred Causes: The Clash of Religion and Politics, from the Great War to the War on Terror by Michael Burleigh. – NY: HarperCollins, 2007.
195. Marc Sageman. Understanding Terror Networks / Marc Sageman. – NY: Brown Penn Press, 2007. – 232 p.
196. John Harrison. International Aviation and Terrorism / John Harrison. – NY: Taylor and Francis, 2009. – 203 p.
197. Royal United Services Institute [Электронный ресурс]. <http://www.rusi.org/publications/>
198. Clifford E. Simonsen. Terrorism today : the past, the players, the future / Clifford E. Simonsen, Jeremy R. Spindlove. – NY: Upper Saddle River, 2007. – 604 p.
199. Thomas A. Johnson. The War on Terrorism : a collision of values, strategies, and societies / Thomas A. Johnson. – London, 2009. – 369 p.

200. Eriksen, T. H. Ethnicity and Nationalism : Anthropological Perspectives / T.H. Eriksen. – L. : Boulder, 1993. – P. 65.